Rizaeddin Fahreddinin Derlediği

DIL YARIŞI

Orijinal Metin Kaldırılmış

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

RIZAEDDİN FAHREDDİN'İN DERLEDİĞİ "*TİL YARIŞI*"
(METİN – İNCELEME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HÜSEYİN BARGAN

İSTANBUL 2008

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ BİLİM DALI

RIZAEDDİN FAHREDDİN'İN DERLEDİĞİ "*TİL YARIŞI*"

(METİN – İNCELEME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HÜSEYİN BARGAN

Tez Danışmanı:

PROF. DR. EMİNE GÜRSOY NASKALİ

İSTANBUL 2008

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Hüseyin Bargan'ın "Rızaeddin Fahreddin'in Derlediği "Til Yarışı" (Metin ve İnceleme)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebeyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı Üniversitesi	: Prof.Dr. Emine Gürsoy Naskali Marmara	.....
Üye Üniversitesi	: Prof.Dr. Gülden Sağol Yüksekkaya Marmara	.....
Üye Üniversitesi	: Doç.Dr. Zuhal Kültüral Marmara	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...04.../...09.../ 2008 tarih ve ...14-7.... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ…….. **VI**
ÖZET…….. **VII**
ABSTRACT…… **VII**
İŞARETLER ve KISALTMALAR…… **IX**
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ……. **X**
1. GİRİŞ
1. 1. İDİL URAL BÖLGESİNDE MATBAA VE BASIN…… **2**
1.1.1. ŞURA DERGİSİ……. **4**
2. İNCELEME
2.1. ŞURA DERGİSİNİN DİL YARIŞI…… **8**
2.1.1. DİL YARIŞINDAKİ ŞARTLAR…….. **9**
2.1.2. YARIŞMANIN SONUÇLARI…….. **10**
2.1.3. YARIŞMACILARIN PROFİLİ……. **11**
2.2. YARIŞMANIN BAHADIRLARI…….. **11**
2.2.1. Abdullah Battal Taymas……. **11**
2.2.2. Hadi Atlasof…… **12**
2.2.3. Mecit Gafuri…… **13**
2.3. DİĞER DERECELER…… **14**
2.4. RIZAEDDİN FAHREDDİN VE TÜRK DİLİ…… **15**
2.4.1. DİLİN MAHALLÎLEŞMESİNE KARŞI…… **18**
2.4.2. DİLDEKİ TASVİYECİLİĞE KARŞI…… **20**
2.5. RIZAEDDİN FAHREDDİN'E GÖRE TÜRK DİLİNE HİZMET EDENLER…… **22**
2.5.1. Ebu'l-Mennih Kargali (1782-1833)……. **24**
2.5.2. Murtaza bin Katıkgaş el-İsmeti…… **26**
2.5.3. Salihcan Köklaşev Biktaşayeviç (1811-1864)……. **26**
2.5.4. Abdülhakim bin Abdurreşit……. **26**
2.5.5. Hibetullah İşan (1794-1867)…… **27**
2.5.6. İsmail Bikmuhammedoğlu…… **28**
2.5.7. Hüseyin Feyzhani (1822-1866)…… **29**
2.5.8. Şahabeddin Mercani (1818-1889)…… **30**
2.5.9. Kayyum Nasiri (1825-1902)……. **32**
2.5.10. İsmail Gaspralı (1851-1914)…….. **34**
2.5.11. Ali Şir Nevai (1441-1501)…….. **38**
2.6. DİLİ KORUMANIN YOLLARI……. **41**
2.7. ŞURA'NIN DİL YARIŞI KİTABININ BÖLÜMLERİ……. **46**
2.7.1. BÖLÜMLER VE ALT BAŞLIKLARI…… **47**
2.8. GRAMER ÇALIŞMASI…….. **50**
2.8.1. İSİM İŞLETME EKLERİ……. **50**
2.8.1.1. Çokluk Eki …… **50**
2.8.1.1.1. -lar Şekli ……. **50**
2.8.1.1.2. -ler Şekli…….. **50**
2.8.1.2. İyelik Ekler……. **50**
2.8.1.2.1. I. Şahıs Teklik …… **50**
2.8.1.2.1.1. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra……. **51**
2.8.1.2.1.2. Sedalı Konsonanttan Sonra……... **51**
2.8.1.2.1.3. Sedasız Konsonanttan Sonra…… **51**

2.8.1.2.2. II. Şahıs Teklik ……51
2.8.1.2.3. III. Şahıs Teklik …… 51
2.8.1.2.3.1. İnce Düz Vokalden Sonra…… 51
2.8.1.2.3.2. İnce Yuvarlak Vokalden Sonra…… 51
2.8.1.2.3.3. Kalın Düz Vokalden Sonra…….. 51
2.8.1.2.3.4. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra…….. 51
2.8.1.2.3.5. Sedalı Konsonanttan Sonra…….. 52
2.8.1.2.3.6. Sedasız Konsonanttan Sonra…… 52
2.8.1.2.4. I. Şahıs Çokluk ……52
2.8.1.2.4.1. Kalın Düz Vokalden Sonra…….. 52
2.8.1.2.4.2. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra…….. 52
2.8.1.2.4.3. Sedalı Konsonanttan Sonra…….. 52
2.8.1.2.4.4. Sedasız Konsonanttan Sonra…… 52
2.8.1.2.5. II. Şahıs Çokluk …….. 53
2.8.1.2.5.1. Sedalı Konsonanttan Sonra……...53
2.8.1.2.5.2. Sedasız Konsonanttan Sonra……53
2.8.1.2.6. III. Şahıs Çokluk ……53
2.8.1.2.6.1. İnce Düz Vokalden Sonra……53
2.8.1.2.6.2. Kalın Düz Vokalden Sonra……...53
2.8.1.2.6.3. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra……...53
2.8.1.2.6.4. Sedalı Konsonanttan Sonra……...53
2.8.1.2.6.5. Sedasız Konsonanttan Sonra……53
2.8.1.3. Hal Ekleri……54
2.8.1.3.1. Genitif Eki……54
2.8.1.3.1.1. İnce Düz Vokalden Sonra……54
2.8.1.3.1.2. Kalın Düz Vokalden Sonra……...54
2.8.1.3.1.3. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra……...54
2.8.1.3.1.4. Sedalı Konsonanttan Sonra……...54
2.8.1.3.1.5. Sedasız Konsonanttan Sonra……54
2.8.1.3.1.6. İyelik Ekinden Sonra……54
2.8.1.3.2. Akkuzatif Eki…….. 54
2.8.1.3.2.1. İnce Düz Vokalden Sonra……54
2.8.1.3.2.2. Kalın Düz Vokalden Sonra…….. 54
2.8.1.3.2.3. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra…….. 54
2.8.1.3.2.4. Sedalı Konsonanttan Sonra…….. 55
2.8.1.3.2.5. Sedasız Konsonanttan Sonra……55
2.8.1.3.2.6. İyelik Ekinden Sonra……55
2.8.1.3.3. Datif Eki……...55
2.8.1.3.3.1. İnce Düz Vokalden Sonra……55
2.8.1.3.3.2. İnce Yuvarlak Vokalden Sonra…… 55
2.8.1.3.3.3. Kalın Düz Vokalden Sonra…….. 55
2.8.1.3.3.4. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra…….. 55
2.8.1.3.3.5. Sedalı Konsonanttan Sonra…….. 55
2.8.1.3.3.6. Sedasız Konsonanttan Sonra…… 56
2.8.1.3.3.7. İyelik Ekinden Sonra……56
2.8.1.3.4. Lokatif Eki……... 56
2.8.1.3.4.1. İnce Düz Vokalden Sonra……56
2.8.1.3.4.2. Kalın Düz Vokalden Sonra…….. 56
2.8.1.3.4.3. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra…….. 56
2.8.1.3.4.4. Sedalı Konsonanttan Sonra…….. 56

2.8.1.3.4.5. Sedasız Konsonanttan Sonra…… **56**
2.8.1.3.4.6. İyelik Ekinden Sonra…….**56**
2.8.1.3.5. Ablatif Eki……**57**
2.8.1.3.5.1. İnce Düz Vokalden Sonra……**57**
2.8.1.3.5.2. İnce Yuvarlak Vokalden Sonra……**57**
2.8.1.3.5.3. Kalın Düz Vokalden Sonra…….. **57**
2.8.1.3.5.4. Sedalı Konsonanttan Sonra……...**57**
2.8.1.3.5.5. Sedasız Konsonanttan Sonra…… **57**
2.8.1.3.5.6. İyelik Ekinden Sonra…… **57**
2.8.1.3.6. Ekvatif Eki…….. **57**
2.8.1.3.6.1. Kalın Düz Vokalden Sonra……...**57**
2.8.1.3.6.2. Sedalı Konsonanttan Sonra…….. **58**
2.8.2. FİİL ÇEKİMLERİ…….. **58**
2.8.2.1. BİLDİRME KİPLERİ…… **58**
2.8.2.1.1. Geniş Zaman……**58**
2.8.2.1.2. Şimdiki Zaman…… **58**
2.8.2.1.2.1. Şimdiki Zaman I …….. **58**
2.8.2.1.2.2. Şimdiki Zaman II …… **59**
2.8.2.1.2.3. Şimdiki Zaman III…… **59**
2.8.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman…….. **59**
2.8.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman…… **59**
2.8.2.1.5. Gelecek Zaman…… **60**
2.8.2.2. TASARLAMA KİPLERİ…….. **60**
2.8.2.2.1. Şart Kipi…….. **60**
2.8.2.2.2. Emir Kipi…… **61**
2.8.2.2.3. Gereklilik Kipi…… **61**
2.8.2.2.4. İstek Kipi……..**61**
KAYNAKÇA…… **62**
3. METİN……**63**
4. TERCÜME..... **79**
5. DİZİN…… **95**
6. ORİJİNAL METNİN FOTOKOPİSİ…… **172**

ÖN SÖZ

İdil-Ural bölgesi aydınlarından olan Rızaeddin Fahreddin'in, düzenleyip, 1910 yılında Orenburg'taki Vakit Matbaası'nda bastırmış olduğu *Til Yarışı* adlı 195 sayfalık kitap, Şura dergisinin 1909'da düzenlemiş olduğu "Til Yarışı" (Kalem Müsabakası) adlı yarışmanın genel olarak metinlerini içermektedir.

Siyasi erkten mahrum bulunan İdil-Ural bölgesi Türkleri, dilin korunması ve gelişmesi için çok önemli olan basın özgürlüğüne ancak Rusya'daki 1905 meşrutiyetinden sonra, kısmen erişirler.

Rızaeddin Fahreddin'in yönetiminde, Ocak 1908'den, Aralık 1917 yılına kadar, "Edebî, Fennî ve Siyasi Mecmua" olarak toplam 240 sayı çıkan Şura dergisi, dönemi içersine Türk kültür ve edebiyatına katkılarıyla birlikte, düzenlemiş olduğu *Til Yarışı* adlı yarışmayla da Türkçenin önemine vurgu yapmıştır.

Kurumsal devlet yapısından yoksun İdil-Ural bölgesi Türklerinin Türk diline hizmet etmek için düzenledikleri *Til Yarışı*'nın katılım şartları, yarışmanın sonuçları ve yarışmanın düzenleyicisi olan Rızaeddin Fahreddin'in kitabın başına koyduğu on beş sayfalık Türk diliyle ilgili değerlendirmeleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır: Giriş, İnceleme, Metin, Tercüme, Dizin ve Orijinal metnin fotokopisi.

Giriş bölümünde, İdil-Ural bölgesinde Şura dergisi özelinde basın anlatılmıştır.

İnceleme bölümünde, *Şura'nı Til Yarışı*, Rızaeddin Fahreddin ve Türk Dili, Türkçeye hizmet edenler ve *Til Yarışı* kitabının bölümleri ayrıntısıyla anlatılmış ve gramer çalışması yapılmıştır.

Metin bölümünde, Arap harfli metin Tatarcalaştırılmadan, Tatar imlasına uyarak -ki Tataristan ve Başkurdistan'da sıkça yapılan bir hatadır- verilmiştirdi.

Tez konumu seçmeme yardımcı olan, tez çalışması sırasında yardımlarını esirgemeyen, tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ'ye, Şura dergisindeki bazı metinlere ulaşmamda yardımcı olan Doç. Dr. Ahat SALİHOV'a ve Dr. Erdal ŞAHİN'e teşekkürlerimi sunarım.

Hüseyin BARGAN

İstanbul, 2008

ÖZET

Bu çalışma, Şura dergisinin 1909'da düzenlemiş olduğu "Til Yarışı" (Kalem Müsabakası) adlı yarışmanın genel olarak metinlerini içermektedir. Daha sonra Rızaeddin Fahreddin'in, düzenleyip, 1910 yılında Orenburg'taki Vakit Matbaası'nda bastırmış olduğu *Til Yarışı* adlı 195 sayfalık kitabın incelemesidir.

Bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır: Giriş, İnceleme, Metin, Tercüme, Dizin ve Orijinal Metnin Fotokopisi.

Giriş bölümünde, İdil-Ural bölgesinde Şura dergisi özelinde basın anlatılmıştır.

İnceleme bölümünde, *Şura'nı Til Yarışı*, Rızaeddin Fahreddin ve Türk Dili, Türkçe'ye hizmet edenler ve *Til Yarışı* kitabının bölümleri ayrıntısıyla anlatılmış ve gramer çalışması yapılmıştır.

Metin bölümünde, Arap harfli metin Tatarcalaştırılmadan Tatarca imlaya uygun olarak -ki Tataristan ve Başkurdistan'da sıkça yapılan bir hatadır- verilmiştir.

Dördüncü bölümde; tercüme, beşinci bölümde; dizin, ve son bölümde de orijinal metnin fotokopisi verilmiştir.

ABSTRACT

This study is included and contained the Texts named “Til Yarısı” (Language Contest) organised by Sura Magazine in 1909 and is a research of Rızaeddin Fahreddin’s language contest book which had 195 pages held in Orenburg in 1910 and printed in Vakit Print House.

This study has six sections: Introduction, Research, Text traslation, index and the Photocopy of the original Text.

In introguction section; it is based on Sura Magazine for talking about the press in İdil-Ural region.

Reseach section; grammar study was included the parts of the book named “Til Yarısı” (Language Contest) were mentioned and researched, and the servants of the Turkish Language and Rızaeddin Fahreddin’s literature.

In text section; all the Arabic Letter texts are written and given to the readers in original statements not changed into Bashkurt and Tatar Language but spelling was kert the same as in the original text which is a mistake often made in Tataristan and Baskurdistan.

In section four; there is the translation; in section five there is the index and in the last section: there is the photocopy of the original text.

İŞARETLER ve KISALTMALAR

Ar.	Arapça
bağ.	Bağlaç
c.	Cilt
çev.	Çeviren
e.	Edat
f.	Fiil
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
is.	İsim
İtal.	İtalyanca
Krş.	Karşılaştırınız
Moğ.	Moğolca
Öz. is.	Özel isim
s.	Sayfa
sf.	Sıfat
T.	Türkçe
ünl.	Ünlem
zf.	Zarf
zm.	Zamir
+	İsim tabanına gelen ek.
_	Fiil tabanına gelen ek.
/	Veya

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ء	ʹ
ا	a, e
آ	a
ب	b, p
پ	p
ت	t
ث	s
ج	c
چ	ç
ح	h
خ	h
د	d
ذ	z
ر	r
ز	z
س	s
ش	ş
ص	s
ض	d
ط	t
ظ	z
ع	a
غ	g
ف	f
ق	k
ك	k, g, ñ
ل	l
م	m
ن	n
و	v, o, ö, u, ü

ه	h, a, e
ی	y, ı, i

1. GİRİŞ

1. 1. İDİL URAL BÖLGESİNDE MATBAA VE BASIN

XIX asır hiç şüphesiz Osmanlı Türkiyesi ve Türk dünyası için yenilenme ihtiyacının zaruret derecesinde hissedildiği bir asır olmuştur. Osmanlı bunu devlet bazında ele alırken, siyasi iktidardan mahrum olan Türk dünyası ise şahıslar planında ve "Ceditçilik" diye adlandırılan bir hareket olarak ortaya koymuştur.

Matbaanın 1727'den itibaren Osmanlı tarafından kullanılmaya başlanması, bu bölgelerde İstanbul merkezli kitapların yaygınlaşmasına tabii olarak sebep olur. Aslında XVI. asrın sonlarından itibaren Rusya tarafından kullanılmaya başlanan matbaa, İdil-Ural boyu Türkleri tarafından ancak XVIII. asrın sonlarında Pavel Petroviç'in 1799'daki 20823 sayılı fermanıyla, o da sadece dinî kitaplar için kullanılmaya başlanır.[1] 1783'te çıkan bir fermanla özel matbaaların açılmasına izin verilmiştir. II. Katerina'ya dilekçelerle müracaatta bulunan Tatarlar, medreselerde okutulacak kitapların azlığından yakınırlar. Gelişmelerin kontrol altında tutulması için 1783'te çıkan ferman iptal edilerek bütün özel matbaalar yasaklanır.

İstanbul'da XIX. asrın ortalarından itibaren yaygınlaşmaya başlayan gazetecilik buralarda da takip edilir. Getirilen bu gazete ve kitaplar İdil-Ural boyu için "Avrupa Marifetçiliği" fikrinin uyanmasını beraberinde getirir. Namık Kemal'in, Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri Kazan'da da basılır.[2] Ahmet Mithat Efendi'nin Tercüman-ı Hakikat'ı 1881'de buralarda okunmaktadır. Ve henüz İsmail Gaspralı'nın Tercüman'ı da yoktur. Orenburg zenginlerinden Şakir Remiyef'in İstanbul'daki kardeşi Zakir Remiyef'e 16 Mart 1881'de yazdığı mektubunda, Tercüman-ı Hakikat'i zevkle okuduklarını ve gazeteyi göndermeye devam etmesini ister.[3] Bölgenin önde gelen ceditçilerinden Rızaeddin Fahreddin, Tercüman'la ancak 1884'te 27. sayısıyla tanışmıştır. Ama daha önce İstanbul'dan getirilen Vakit, El-Liva ve El-Müeid gazeteleriyle tanışmış ve okumaktadır.[4] Aslında bu yönüyle İsmail Gaspralı'nın Tercüman'ı aydınlar arasında İstanbul merkezli oluşmuş bulunan yenilikçilik fikrine hız kazandırmış ve dil yakınlığı ile bu fikirleri tabana yaymıştır.

Fatih Kerimi'nin babası Ahund Gılman Kerimi, Haziran 1899'da ailesiyle beraber Orenburg'a gelir. Milyoner Gani Bay Hüseyinov'un mali desteğiyle

---

[1] Ebrar Kerimullin, "Birinci Tatar Kitapları", Kazan Utları, 1967/5, s.134
[2] Ebrar Kerimullin, *Yazmış, Yazmış...,* Tatar Kitap neşriyatı, Kazan, 1996, s.106
[3] Rızaeddin bin Fahreddin, *Ahmet Mithat Efendi*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s.122
[4] Rızaetdin Fahretdin, *Fenni-Biografik Cıyıntık*, "Ruhiyet" Neşriyatı, Kazan, 1999, s.19

Orenburg'ta bir matbaa satın alır.[5] Gılman Kerimi, 1894'te oğlunu görmek için İstanbul'a gelmiş ve bu arada Ahmet Mithat Efendi'yle de görüşmüştür.[6] Ahmet Mithat gerek sohbetlerinde ve gerekse de mektuplarında kitap basımı gazete çıkarılmasıyla ilgili sürekli tahşidatlarda bulunmaktadır. Mesela Fatih Kerimi'ye gönderdiği mektuplarının birinde: "Yalnız İstanbul'dan celbeylediğiniz bir kaç kitap kâfi olmaz. Siz kendiniz dahi gazeteler tesis ve tahrir etmelisiniz."[7] tavsiyesini yapar. Daha önce Gülnar Hanım, Tatarca-Rusça gazete çıkarmak için hükümete başvurmuş olsa da olumlu cevap alamamıştır.[8] Haddizatında Tatar aydınlarından Kayyum Nasiri, Tacettin Kutluyarov, Muhammedveli Yahin, Gabdurrahman İlyasi ve Şihab Ahmerov daha evvel gazete çıkarmak için gayret etmiş olsalar da bir netice alamamışlardır.[9] Hatta Gülnar Hanım'ın bu gayretlerinden haberdar olan Tatar kitapları sansürcüsü Vasili Dimitriyoviç Smirnof; olayı N. İ. İlminskiy'e rapor eder. İlminskiy de savcı Pabedonostsev'e bir mektup yazarak; "İslam dini, imparatorluğumuza hâkimlik eden dinimizi yenmeye başladı. Pravaslav kızlarımız arasında Muhammed dinine geçenler var. Dinimiz ayaklar altındadır."[10] türünden şeyler söyler. Gülnar Hanım'ın şüpheli ve tehlikeli durumunu belirtir. İki küçük haberden başka Gülnar Hanım'ın Rus basınında yer almamasının sebebi, hiç kuşkusuz bu şüpheliliği olsa gerek.

Gılman Kerimi, matbaa açma düşüncesi konusunda önce Şahabeddin Mercani'ye mektupla ve de bizzat yanına giderek tavsiyelerini alır. Şahabeddin Mercani ona Gülnar Hanım'la görüşmesini salık verir. Gılman Kerimi, Gülnar Hanım'la görüşür. Gülnar Hanım, matbaanın Kazan'da değil de Orenburg'ta açılabilme ihtimalinin daha yüksek olduğunu söyler.[11]

1745'te Asya ile Avrupa arasında askerî bir şehir olarak kurulmuş olan Orenburg, Rusya'nın doğuya açılma kapısıdır. Hatta Amerikan tarihçisi Volter Kölorz 1955'te yayımladığı *Rusya ve Onun Kolonileri* adlı eserinde: "Orenburg şehrini kurmakla Rusya, tarihinin en önemli olaylarından birini yapmıştır. Bu Kazan'ın alınması kadar ehemmiyetli bir olaydır. Kazan'ın alınması İdil-Ural boyunun alınmasıysa; Orenburg'un kurulması Orta Asya'ya açılmanın başlangıcı olur."[12]

---

[5] Ebrar Kerimullin, *Kitap Dünyasına Seyahat*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s.72
[6] Fatih Kerimi, "Ahmed Midhat Efendi ve Şimal Türkleri", Türk Yurdu, sayı 30, s. 98, Tutibay yayınları
[7] Rızaeddin bin Fahreddin, *Ahmed Midhat Efendi*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s.61
[8] Ebrar Kerimullin, *Kitap Dünyasına Seyahat*, "Gülnar Hanım", Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s.158
[9] Ebrar Kerimullin, *Kitap Dünyasına Seyahat*, "Gülnar Hanım", Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s.159
[10] Ebrar Kerimullin, *Kitap Dünyasına Seyahat*, "Gülnar Hanım", Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s.160
[11] Ebrar Kerimullin, *Kitap Dünyasına Seyahat*, "Gülnar Hanım", Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s.164
[12] Ravil Bikbayev, "İrembur Ekspiditsiyahı", Kervanharay Gazetesi, Haziran 1996, 2. sayı

tespitini yapar. 1900'lü yıllarda 100 bin civarında olan Orenburg nüfusunun ancak 4/1'i Müslümandır. Şehirde 38 Pravaslav, bir Katolik, bir Lüteryan kilisesi olmasına karşın 7 mesçit bulunmaktadır. 1897'de Çar II. Nikola tarafından açılışı yapılan Orenburg tren istasyonu Orta Asya'yı Rusya'ya daha da yakınlaştırmıştır. Burada Rusya bankalarının şubeleri ve fabrikalar da açılmıştır.[13]

Tam bir Avrupa şehri olan Orenburg, Türkistan ceditçileri için de Rus ve Avrupa teknolojisinin aktarım merkezlerinden biri olur. Fergana Vadisi ceditçilerinden İshakhan İbret, 1908'de Törekorgan'da kurduğu Matbaa-yı İshakiyesinin makinelerini gelip buradan Gaufman adlı bir Rus'tan satın almıştır.[14]

Gılman Kerimi'nin Orenburg'taki başvurusu netice vermez. Bunun üzerine Gılman Kerimi, bir Rus'tan matbaa satın alma yoluna gider. Fakat çalışma ruhsatını da kendi üzerine geçirtmesi gerekmektedir. Büyük çabalar neticesinde nihayet bu iş de gerçekleşir ve 28 Kasım 1900'de ilk Tatar matbaası böylece satın alınmış olur.[15] 1905'teki inkılaptan sonra Orenburg'ta Remiyev kardeşlerin çıkarmaya başladığı Vakit (21 Şubat 1906) gazetesi ve Şura (Ocak 1908) dergisi başta olmak üzere 1917 ihtilaline kadar Orenburg, İdil-Ural bölgesi basınının merkezi durumundadır.

1.1.1. ŞURA DERGİSİ

1905'ten sonra ortaya çıkan basın özgürlüğü sonucu, Rusya Türkleri arasında pek çok gazete ve dergi yayın hayatına başlar. 1905'ten 1918 yılının başına kadar sadece İdil-Ural bölgesinde 125 gazete ve 45 tane de dergi çıkar.[16] Düzensiz ve kısa ömürlü olanlar olduğu gibi, kesintisiz ve uzun soluklu olan gazete ve dergiler de olmuştur.

Şakir ve Zakir Remiyev kardeşlerin finansörlüğünde 1908'in Ocak ayında Orenburg'ta çıkmaya başlayan Şura dergisi bunlardan birisidir. Rızaeddin Fahreddin'in muharrirliğinde[17] "Edebî, Fennî ve Siyasi Mecmua" olarak, Aralık 1917 yılına kadar toplam 240 sayı çıkan Şura dergisi, belki de Türk dünyasının, dönemi içinde en önemli dergisidir.

---

[13] Rızaeddin bin Fahreddin, *Ahmed Bay*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1911, Hazırlayan: Medine Rahimkulova ,"Yengi Vakit" Redaksiyası, Orenburg, 1995, s.17-18
[14] Uluğbek Dalimov, *İshakhan İbret,* "Şark" Naşriyat-Matbaa Kontserninin Baş Tahririyatı, Taşkent, 1994, s.60
[15] Ebrar Kerimullin, *Kitap Dünyasına Seyahat*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s.79
[16] Raif Merdanov,"Şura Jurnalında Edebiyet Meseleleri", Kazan Utları, 1999/4, s. 161
[17] İsmail Türkoğlu, *Rızaeddin Fahreddin*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 206-218

Rızaeddin Fahreddin derginin ilk sayısında "Meslek ve Maksad" adlı yazısında şunları söyler: "Allah'ın yardımıyla işbu Şura mecmuasını yazmaya ve tertip etmeye giriştik. Şura'nın mesleği ise; gücü yettiği kadar Rusya İslamlarının saadetleri hakkında hizmet etmekten ibaret olup, maksadı da okurlarını memnun etmek için sebat ve gayret göstermektir. Şura; milleti ilimli, marifetli etmek hakkında meşveret meclisi olacaktır. İşbu mecliste isteyen kişi konuşur, isteyen kimse de dinler. Eğer bir taraftan muhterem edipler, muharrirler, edebî, ilmî, fennî makaleler yazıp dursalar ve ikinci taraftan bu istifadeye muhtaç kişiler sevip okursalar Şura gayesine ulaşmış olur."[18]

Dergide 880 civarında yazarın yazıları yayınlanmıştır. Rızaeddin Fahreddin başta olmak üzere; Alimcan İbrahimov, Mecit Gafuri, Şerif Kemal, Şehzade Babiç, Cemaleddin Velidi, Fatih Kerimi, Derdmend, Abdurrahman Sadi, Kebir Bekir, Şerif Kemal, Sagit Sünçeley, Ziya Yermeki, Hadi Atlasi, Hasan Ali, Carullah Bigi, Yarullah Veli, Zarif Beşiri gibi pek çok yazarın yazıları dergiyi nitelikli hâle getirir.[19]

Derginin okur kitlesi gönderilen mektuplardan anlaşıldığına göre oldukça çeşitlilik arzetmektedir. Tüccar, müftü, âlim, molla, öğretmen, asker, öğrenci, tarihçi, türkolog doktor ve daha pek çok meslekten kişiler. Dergi ünlü Türkolog A. Vamberi tarafından takip edildiği gibi, Rusya Devlet Duması Kütüphanesine giden iki Tatarca dergiden de birisidir.[20] On yıl devamında 4000'den fazla isim altında makale, edebî eser ve mektuplar yayınlanır.

Dergide ağırlıklı olarak; tarih, edebiyat, içtimaî meseleler, eğitim ve dil konularında yazılar yayınlanır.[21] İsmail Remiyev, *Vakitli Tatar Matbuatı* adlı eserinde: "Çok dağıldı, çok okundu. Millî dergiler arasında içeriği en zenginiydi. Millî ansiklopedi denebilecek bir dergiydi."[22] Demektedir.

Vakit matbaasında 32 sayfa olarak 15 günde bir yayınlanan dergi, 4 rubleden satılır. Baskı kalitesine önem verilir. 1913 yılından itibaren Osmanlı matbaasında aktif olarak kullanılmakta olan, İdil-Ural bölgesinde "Osmanlı Hurufatı" diye adlandırılan nefis nesih harfleri ile basılmaya başlanır.[23]

---

[18] Rızaeddin Fahreddin, "Meslek ve maksad", Şura 1908/1, s. 1
[19] Gaysa Hüseyinov, *Başkort Halkının Ruhi Dünyahı*, "20. Bıvat Başında Milli Matbugat", Kitap, Üfü, 2003, s. 382-383.
[20] Raif Merdanov, *Birtugan Remiyevler*, "Şura Jurnali Hem Remiyevler", Ruhiyat Neşriyeti, Kazan, 2002, s.157
[21] Raif Merdanov, *Birtugan Remiyevler* , "Şura Jurnali Hem Remiyevler", Ruhiyat Neşriyeti, Kazan, 2002, s.154
[22] İsmail Remiyev, *Vakitli Tatar Matbuatı*, Kazan, 1926, s.44
[23] Raif Merdanov, *Birtugan Remiyevler,* "Şura Jurnali Hem Remiyevler", Ruhiyat Neşriyeti, Kazan, 2002, s.156

Şura dergisi yalnız İdil-Ural bölgesinde değil; Baykal, Çita, Semerkant, Taşkent, Andican, Kaşgar, Gülce, Moskova, Kırım, Bakü, Varşova, Beyrut, Medine, Paris, Kahire ve İstanbul gibi çok geniş bir alanda takip edilmiştir.[24]

1909'da Rızaeddin Fahreddin'in düzenlemiş olduğu Til Yarışı adlı yarışmaya[25] katılanların bulundukları şehirler şunlardır: Almaata, Espas, Astrahan, Sterlitamak, Elmet, Uralski, Ürgenç, Orenburg, Ufa, Buhara, Balbay, Bubi, Böri, Bozuluk, Bukay İli, Bügülme, Peterpol, Taşkent, Tomski, Cambiti, Çistay, Harbin, Havalin, Samara, Semeykin, Simi Polat, Troyski, Gülce, Krasni Ufumski, Kazan, Kirmine, Malmaj, Moskova, Mamadış, Menzile Virhural, Yarkent, Yengildi ve Yakaterinburg.[26]

[24] Rüstem Rejepov, *Milli Matbugatıbız Tarihınan: Şura Jurnalı,* Üfü, 1999, s.3
[25] İsmail Türkoğlu, *Rızaeddin Fahreddin*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s.218
[26] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s.193

2. İNCELEME

2.1. ŞURA DERGİSİNİN DİL YARIŞI

Rızaeddin Fahreddin, Şura'nın 1909 yılının 15. sayısında Dil Yarışı'nı şöyle ilan eder: "Kalem Müsabakası (Dil Yarışı). Ana dilimizin revaç ve terakkisine, okur ve yazarların gayret ve heveslerinin artması için Şura idaresi bir kalem müsabakası açmaya karar verdi. Bu müsabaka, idareye özel olarak 40 satırdan az ve 60 satırdan çok olmamak şartıyla hangi konuda olursa olsun hiçbir yabancı söz katıştırmadan halis saf Türkice bir makale yazmaktan ibarettir. Gelecek makaleler idarede tetkik edilip, birinciliği almış olan makale sahibine idare tarafından Şura'nın güzel ciltlenmiş bir nüshası mükâfat olarak verilecektir. Makale de Şura'da aynen yayınlanacaktır."[27]

Dergide iki sayı sonra şöyle bir açıklama yayınlanır: "Kalem müsabakası hakkında gelmiş makaleleri gelecek sayıdan itibaren Şura'da yayınlamaya karar verdik. Makaleler arasından birini tercih etmek işini de okurlara bırakmış olduğumuzdan makalelerin yazarlarını sır olarak saklamak uygun görüldü. Aralarından biri tercih edildikten sonra yazarları ilan edilecektir."[28]

Fakat yarışmaya katılım beklenenin üstünde olunca, dergi yönetimi yazıları dergide yayınlama fikrinden vazgeçer. Gelen yazıları bir kitap şeklinde yayınlamaya karar verirler. Rızaeddin Fahreddin kitabın başında bunu şöyle açıklar: "Şura mecmuası geçen yıl bir kalem müsabakası açıp, bu konuda birer makale yazıp idareye göndermelerini okurlarından rica etmişti. Dilimize ait müsabaka olduğu için okurlar işbu ricayı açık yüzle kabul ettiler ve hayli mektuplar yazıp idareye gönderdiler. Eğer işbu müsabaka idare tarafından sonlandırılmamış olsaydı, ihtimal daha bir çok makale gönderilmiş olurdu.

Aramızda pek çok işi olanlar olduğundan güzel tarzda yazılmış makalelerin sayılı ve az olacağından şüphe yok. Bu gibi şeyler biraz tecrübe ve teftişlere bağlıdır. Bizi memnun eden şey, pek çok kişinin özellikle genç öğrencilerin ehemmiyet vermeleri ve bu işle ilgilenmeleridir. Bu gün pek seyrek olan güzel makalelerin gelecek bir günde tecrübe ve imtihanlar sebebiyle çok olacağı mümkündür. Yağmurlar seyrek damlalarla başlar.

Dil Yarışı hakkında idareye gelmiş makalelerin bütününü basmak için Şura'nın hacmi müsait değildir. Zahmet edip okurlarının mahsul kalemleri basılmaksızın kalmasına Şura'nın naşirleri rıza göstermediler ve: "İhtimal ki üstünden bakıldığında

[27] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s. 22
[28] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nınTil Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s. 23

ehemmiyetsiz görülmüş bir makale içinde en değerli bir sözcüğümüz veya edebî bir tabir ve atasözü olabilir. Bunun için her birinin basılması matluptur." Dediler. İşbu sebepten Dil Yarışı makaleleri Şura'da yayınlanmak yerine, *Şura'nın Dil Yarışı* ismi ile işbu risaleyi tertip etmeye karar verildi. Her biri bir yerde görünüp durması için bu güne kadar Şura'da basılmış makaleler tekrar olsa da burada da basılacaktır."[29]

Gönderilen yazıların bir kısmı oluşturulan kitaba koyulmaz. Rızaeddin Fahreddin bunu şöyle açıklar: "Kurşun kalemle yazılmış, imzaları koyulmamış veya açık olmamış ve bununla beraber sansür tarafından müsaade edilmeyecek şekilde yazılmış olan mektupları buraya almadık. Bunların cümlesi 25 adet kadardır."[30]

2.1.1. DİL YARIŞINDAKİ ŞARTLAR

Şura'nın düzenlemiş olduğu yarışmanın şartları şu şekilde açıklanır: "Şura'da açılmış Dil Yarışı konusunda birincilik alacak makalenin edebî olması şarttır. Bunu beyana da gerek yok. Bunun için ister hakiki ve ciddi, ister farazi ve hayalî olsun makalenin imkânlar ölçüsünde selis ve ruhlu bir şekilde olması lazım gelir. Bunun yanında makalenin Türkçe olması da şarttır. Böyle bir makale bulunursa birincilik elbette ona verilir. Lakin terbiye edilmemesi sebebinden üçte ikisi yok olup gitmiş olan dilimizle kırk satır kadar edebî ve ruhlu bir makale yazılmaz ümidi pek azdır. Bunun için böyle bir makale bulunmaz ise tabii, yabancı kelimelerin az olduğu makaleler birinci kabul edilir. Özellikle mukabillerinin unutulması sebebinden pek çok Türkçe olmayan sözler bu gün tamamıyla kendi ana dilimiz hükmüne girmiş, havas ve avam arasında kendi malımız gibi tasarruf edilmektedirler.

Bir dilin bütün sözlerini baştan aşağı bilmek, o dilin öz evladı da olsanız, mümkün değildir. Arap edebiyatını tesis eden Arap âlimlerinin birçokları sahralarda Arap kabileleri arasında lügatler ve lügatlerin tefsirlerini arayıp gezmelerinin sebebi budur. Binaenaleyh bizim Türki kabilelerin bazılarında olan bazı kelimeler, başkalarına göre tamamıyla yabancı hükmünde olması mümkün."[31]

2.1.2. YARIŞMANIN SONUÇLARI

Yarışmanın sonuçlarıyla ilgili neticeler ancak 1912 yılında netleşir. Rızaeddin Fahreddin, "Dil Yarışı ve Onun Bahadırları"[32] adlı yazısında şu açıklamaları yapar:

---

[29]Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nınTil Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s. 4
[30] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nınTil Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s. 23
[31] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s. 12-13
[32] Rızaeddin Fahreddin, "Dil Yarışı ve Onun Bahadırları", Şura 1912/10, s. 311-312

"Şura'nın ikinci cildinde bir dil yarışı ilan kılınıp halis Türkice bir makale yazılmak rica olunmuş idi.

İşbuna binaen idareye muhtelif adamlar ve muhtelif yerlerden makaleler geldi ve bunlardan 72 adedi birlikte tertip kılındı ve *Dil Yarışı* ismi ile 195 sayfalık kitap olup Vakit Matbaası'nda basıldı hem de *Dil Yarışı* müsabakasına eklenip makale gönderenlerin her birine mezkûr kitaptan birer nüsha hediye kılındı.

Hediye edilmiş nüshalar beraberinde, idare tarafından makale sahiplerine matbu bir mektup irsal kılınıp, *Dil Yarışı* için mükâfat vermeye layık görülmüş kimseyi gösterip açık mektupla da olsa ilam kılmaları rica edilmişti.

Mezkûr mektubu aldıktan sonra makale sahiplerinden pek çokları *Dil Yarışı* makalelerini tetkik edip kendi fikirlerine göre mükâfata layık kimseleri gösterdiler ve bazıları ciddi muhakemeler ve şayan-ı tahsin intikadlar tertip kılıp yolladılar. Hiç kimsenin tesirine tabi olmadığı hâlde idare özü de makaleleri tetkik edip meşgul olduğu bir zamanda bütün kâğıtlar felakete uğradı. Kaydedilmiş bütün malumat ile beraber makale sahiplerinden alınmış muhakeme ve intikadlar da zayi oldular. İştirak ediciler tarafından beyan edilmiş fikirler ayırıp yazılmış bir cetvelden başka elimde bir şey de kalmadı.

Her günün özüne mahsus işi, ve her işin özüne lazım günü var. Ne kadar vakit sarf edip işlemiş bir işi tekrar baştan almaya vakit müsait olmadığından kâğıtların selamet dönüşlerini bekleyip çok günler ve aylar geçirdikse de iş nasip olmadı. Şunun için zikrettiğimiz cetvel kâğıdına kanaat edip bu işi tamam kılmaya karar verdik.

Mezkûr cetvele göre 72 makale arasında işbu: 2., 5., 6.,7., 8., 10., 18., 20., 22., 29., 30., 33., 40., 44., 53., 54., 60., 61., 66.[33] (cümlesi 19 makale) tercih edilmiştir.

Bunlar arasında 5., 22., 29. makaleler dörder; 30. ile 61. adetler ikişer; kalanları birer oy almışlar. Buna göre de en birinci hesap edilen makale 5., 22., 29. adetler arasından biri olmaya layık. Lakin bunların her birinde başkalarında yok bir meziyet görüldüğünden birini ikincisinden tercih etmek uygunsuz oldu. Ve şu cihetten idare tarafından söz verilmiş mükâfat, makale sahipleri tarafından verilmiş fikirlere bina edilip 5., 22., 29. adet makale sahiplerinin her birine verildi."[34]

[33] Rakamlar kitaptaki makale numarasını göstermektedir.
[34] Rızaeddin Fahreddin, "Dil Yarışı ve Onun Bahadırları", Şura 1912/10, s. 311-312

Dörder oy alarak birinci seçilen ve ödül kazanan yazılar ve yazarları makale numaralarıyla beraber şunlardır:

5. "Bir Tatar Genci Ağzından", A. Battal (Taymas) Orenburg

22. "Bir Türk Kadınının Kendi Oğluna Söylediği Öğüdü", Hadi Atlasof

29. "Bulgar Kızı Aysulu", Mecit Gafuri, Ufa

2.1.3. YARIŞMACILARIN PROFİLİ

Şura'nın bu yarışmasına özellikle medrese öğrencileri ve imamlar ilgi gösterir. Bunların yanı sıra tanınmış yazarlar da yarışmaya makale ve hikâyeler gönderirler. Yukarıda ifade edildiği gibi Mecit Gafuri, Hadi Atlasi ve Abdullah Battal bunlardandır. Bunlara ek olarak Hasan Ali ve Zarif Beşiri'yi de saymak mümkündür.

Dille ilgili bir yarışmaya çoğunlukla medrese öğrencilerinin ve köy imamlarının katılmış olması hayli ilginçtir. Fatih Kerimi yazı yazma konusunda şunları yazar: "Rusya Müslümanlarının Rus mekteplerinde okuyup ikmal-i fünun edenleri kendi dillerinde yazamamaktadırlar. Bundan dolayı edebiyat-ı cedide muharrirleri ve edipleri Rus mekteplerinde okumayan kişilerdir. Bu gün Tatarca çıkmakta olan gazete muharrirleri, risaleler yazan edipler arasında Rus mekteplerinde okumuş olanları tamamıyla yok derecesinde azdır. Bunların tamamı neredeyse medrese şakirtleri, halfalar, mollalar ve eski medrese yemişleridir. Bazıları Buhara'da, bazıları İstanbul, Mısır, Mekke ve Medine gibi yerlerde tahsil görmüş kişilerdir."[35]

2.2. YARIŞMANIN BAHADIRLARI

Yarışmada dereceye giren Abdullah Battal Taymas, Hadi Atlasof ve Mecit Gafuri'nin özgeçmişlerini burada vermeyi uygun gördük.

2.2.1. Abdullah Battal Taymas:

Abdullah (Abdülberr) Battal-Taymas 8 Aralık 1883'te Samara vilayetinin Buzavlık ilçesine bağlı Yanga Aktav köyünde dünyaya gelir. Dedesinin babası Seyid Battal'dır. Eski Battal soyadı da bundan gelmektedir. Taymas soyadı ise Türkiye'ye yerleştikten sonra soyadı kanunu çıkınca alınmış olup mana bakımından eski soyadına yakın anlamdadır.

[35] Fatih Kerimi, "Rusya Müslümanları Mektep, Maarif ve Edebiyat", Şura 1908/6, s. 166-167

Abdullah Battal Taymas, Orenburg ve Troitsk medreselerinde eğitim alır. İlk yazı çalışmalarına bu dönemde başlar. *Akmolla* adlı kitabını 1903'te Troitsk'te yayınlar. Daha sonra 1904'te Mısır'daki El-Ezhere gider. 1908'e kadar burada kalır. Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh hakkında *İslam Filozofları* adlı kitabını yazar. Rusya'ya dönünce askere alınır. 1910'da Orenburg'ta Vakit gazetesinde çalışır. 1913 yılına kadar Troitsk'te edebiyat ve tarih öğretmenliği yapar. *Nazariyat-ı Edebiye* adlı kitabını yayınlar. Bu tarihten sonra Kazan'daki Yulduz gazetesinde tahrir müdürü olarak çalışır. 1917 ihtilalinden sonra Türkistan'a geçer . Tekrar geri dönerek 1921 yılına kadar Ufa ve Kazan'da çalışır.

1921'de Finlandiya'ya iltica eder. 1925'te Türkiye'ye gelir. Fuat Köprülü'nün teşvikleriyle Rusça'dan bazı tercümeler yapar. *Kazan Türkleri, Rus İhtilalinden Hatıralar, Kazanlı Türk Meşhurları, Ben Bir Işık Arıyorum, İbn-i Mühenna Lügatı, Kırgız Sözlüğü* gibi pek çok değerli eserler yayınlar.

Abdullah Battal Taymas 1962'de vefat eder.

2.2.2. Hadi Atlasof:

Hadi Atlasov (Miftahiddinoğlu) 1878 yılında Kazan Gubernasına bağlı Bua Uyazı Çeki köyünde dünyaya gelir. Bua'daki Nurgali Damla Medresesinde ilk eğitimini alır. Mezun olduktan sonra on yıl bu medresede çalışır. 1902'den itibaren Elmet'te müderrislik yapar.

1905-1906 yılları arasında *Ahirzaman İşanı, İdil Boyı* ve *Mektep ve Molla* adlı hikâyeleri yayınlanır.

Çar yönetiminin 31 Mart 1906 yılındaki fermanına göre Tatar mektep medreseleri hükümetin kontrolü altına alınmak istenir. Hadi Atlasov, bu karara karşı *Yeni Nizam ve Ulemalar* adlı eserini yayımlar. Bu eseri devlet tarafından toplatılır ve Hadi Atlasov suçlu bulunarak bir müddet hapiste kalır.

1907'deki Duma seçimlerinde Bügülme'den vekil olarak seçilir ve Duma'ya girer. Burada, Müslümanların Hizmet Taifesi adlı parti kurup, Duma adlı bir gazete çıkarır.

1911'de *Sibir Tarihi* adlı eserini Kazan'da bastırır. 1914'te *Süyümbike,* 1920'de *Kazan Hanlığı Tarihi* eserleri yayınlanır.

Sovyetler döneminde 1920, 1929 ve 1936'da olmak üzere üç defa hapse alınır. 1936'da Türk casusu suçlamasıyla suçlanır ve 15 Şubat 1938'de kurşuna dizilir.[36]

Yukarıda adı geçen üç kitabı 1993'te tek cilt halinde yayınlanmıştır.[37]

2.2.3. Mecit Gafuri:

Mecit Gafuri, (Abdulmecit Nurganioğlu Gafurov) 2 Ağustos 1880'de Ufa Gubernası'nın Sterlitamak'a Bağlı Yelimkaran köyünde (Bu gün Başkırdistan Respublikası'nın Gafuri ilçesi) dünyaya gelir.[38] 1887'de köyün medresesinde ilk eğitimine başlar. Daha sonra Öteş Medresesine geçer. 1896 yılında Ufa'daki meşhur Osmaniye Medresesine okumaya gider. Maddi sıkıntılardan dolayı burada çok durmayıp Kıyışkı Medresesine geçer. Daha sonra köyüne gelerek öğrenci okutmaya başlar. Bir müddet fabrikalarda çalışır. Öteş Medresesinin hocası Hatip Hazret'in yönlendirmesiyle 1898'de Troitsk'deki Şeyh Zeynullah Resuli'nin, Resuliye Medresesine gider. Yazmış olduğu Tercüme-i Hâl'inde[39] bu dönemi ayrıntılı olarak anlatır. 1900 yılında Tercüman gazetesiyle tanışır. Bu dönemde Kayyum Nasiri, Rızaeddin Fahreddin ve Fatih Kerimi'nin eserlerini okur. Yaz dönemlerinde Şakir-Zakir Remiyevlerin altın ocaklarında çalışır. Şair Derdmend (Zakir Remiyev)'i kastederek, "Şairin Altın Ocağında" adıyla hatıralarında bunları anlatır.[40]

İlk eserlerini 1902'de yazmaya başlar. "İşan Şakirtlerine", "İlim", "Sibir Demir Yolu" gibi şiirleri yayınlanır. Aynı yıllarda "Fakirlikte Geçmiş Hayat" adlı ilk hikâyesini yazar.

Mecit Gafuri 1903 yılından itibaren Rusça öğrenmeye başlar. Gerek şiirleri ve gerekse de hikâyeleri 1904 yılından itibaren kitap olarak yayınlanır. *Fakirlikte Geçmiş Hayat*, Kazan'da; *Sibir Demir Yolu Yaki Ahval-i Millet,* Orenburg'da yayınlanır.

1905'te Rusya'da meydana gelen değişiklikleri "Milletime Şadlık", "İnsaf hem İttifak" adlı şiirleriyle dile getirir.

Şura dergisinin 1909'daki Dil Yarışı'na katılarak Abdulbattal Taymas ve Hadi Atlasi ile birinciliği paylaşır.[41] Yine aynı yıl *Zamane Şiirleri* adlı şiir kitabı yayınlanır.

---

[36] İsmegiyl Remi, Reis Davtov, *Edebi Sözlik*, Tatarstan Kitap Neşriyeti, Kazan, 2001, s. 20-21
[37] Hadi Atlasi, *Sibir Tarihi, Süyünbike, Kazan Hanlıgı*, Tatarstan Kitap Neşriyeti, Kazan, 1993
[38] M. Geynullin, G. Hüseyinov, *Sovet Başkortostanı Yazıvsıları*, Başkortostan Kitap Neşrieti, Üfü, 1988, s.106
[39] Mecit Gafuri, *Saçineniye,* 5. Tam, Ufa, 1956, s. 212-324
[40] Gılimdar Ramazanov, *Mecit Gafuri, Arzaklı Şehister Turmuşu*, Başkortostan Kitap Neşrieti, Üfü, 1991, s.183
[41] Rızaeddin Fahreddin, "Dil Yarışı ve Onun Bahadırları", Şura 1912/10, s. 311

1911 yılında polis tarafından sorguya çekilir. Eserlerinde padişaha karşı fikirlerin olmasıyla suçlanır. *Millet Muhabbeti* ve *Genç Ömrüm* kitapları Orenburg ve Troitsk kütüphanelerinden toplatılır.

1912 yılından itibaren Ufa'da matbaada çalışmaya başlar. Aynı yıl Abdullah Tukay'la Ufa'da görüşür.

1917 ihtilalini destekler ve bu doğrultuda eserler yazar. 1923'te bu tür şiirleri Ufa'da yayınlanır. 1927'de *Kara Yüzler* adlı uzun hikâyesi basılır. 1923'te Sovyetler ona "Halk Şairi" madalyası verir. 1934'te Ufa'da vefat eder. Ufa'da Gogol Caddesi'ndeki evi bugün hâlâ Mecit Gafuri Müzesi'dir. Mecit Gafuri hem Başkurt Edebiyatı hem de Tatar Edebiyatı Tarihi'nde ortak yazar olarak okutulmaktadır.

2.3. DİĞER DERECELER

İkişer oy alan yazılar şunlardır:

30. "Cengiz", Ahnef Tangatarof

61. "Dilsiz Türk", Hikmet Miftah, Kazan

Birer oy alan yazılar Şunlardır:

2. "Bir Türkün Tanrıdan Dileği", Karı Muhammed Rahim Taceddinoğlu, Yeni Buhara
6. "Türkçe Yazma Konusunda", M. Fatih Murtazin, Samara

7. "Karavul Dağı", Yarullah Veli

8. "Dil Yarışması", Ali Asgar Gafurov, Buzavlık
10. "Çabalama", Abdülkerim Saidof
18. "Bir Babanın Bir Ağaç Fidanını Oğluna Gösterip Söyledikleri", Abdulhak Abdüssamedoğlu, Bubi
20. "Bir Yürüyüş", Tayyibe Kemal
33. "Dil Toplantısı", Hasan Ali
40. "Hayat ve Kılınışlar", Feyzülbari Cemaleddinof, Mamadış
44. "Benim Düşüncem Böyle", M. Abdurrahman Şahabzade, Samara
53. "Kadınlar Burcu", Sehmen İshaki, Böri Uyazı
54. "Türkçe Söylemeye Şaşırdım", Muhammed Hafız bin Muhammed Ali, Menzile
60. "Bizim Toplantılar", Abdülbari Atavi, Harbin
66. "Hayvanlarda Gördüğüm Temaşa", Hasan Ali, Ufa

2.4. RIZAEDDİN FAHREDDİN VE TÜRK DİLİ

Rızaeddin Fahreddin, aslen tarihçi olmakla birlikte, dille ilgili düşüncelerini bazı kitaplarında ve Şura'da yayınladığı makalelerde değişik vesilelerle yazmıştır. *Şura'nın Dil Yarışı* adlı kitabın başına yazmış olduğu on beş sayfalık girişte, özellikle de; "Biz ve Ana Dilimiz", "Dilimize Hizmet Edenler", "Dili Korumanın Yolu" bölümlerinde dille ilgili düşüncelerini daha derli toplu bir biçimde ifade etmiştir.

"Biz ve Ana Dilimiz" bölümünde Rızaeddin Fahreddin şöyle der: "Rusya Türkleri arasında kendi ana dillerine hürmetin lazım derecede olmadığını söylemeye hacet yok. Rusya'da ilk Müftü Muhammedcan, okuma yazma bilmeyen kimseler adına gönderdiği resmî yazılarını dahi Farsça yazmıştır. Müftü hazret hakkında böyle Farsça yazmasını ana lisanına hürmet etmemesinden başka bir şeye hamletmeye yol görünmez.

İnsanlar anlamasın ve bu sebepten bir çeşit unvan kesbedilsin ve şöhret korunsun diye Arapça ve Farsça yazanların olduğu söylenir. Fakat Muhammedcan Müftü hakkında bu fikirde değiliz."[42]

Rızaeddin Fahreddin *Asar* adlı eserinde, yine aynı konuyla ilgili Türk diline ehemmiyet verilmemesini küfran-ı nimet olarak görmekte ve şunları söylemektedir: "Kendimizin ana lisanımız olan Türki dilimiz olduğu hâlde müftü hazretleri (İlk Müftü Muhammedcan) işbu emir ve fetvalarını ne sebebe mebni olarak Farisi lisanı üzere yazmıştır. Bunun ise elbette bir hikmeti olur. Fakat bu hikmet bizlere henüz malum olmuyor. Fennî kitaplarını veya bütün dünya halkı istifadesine layık olan eserleri (Kaidelerine muvafık yazabilmek şartıyla) Farisi veya Arap lisanı ile yazmakta zarar olmaz. Lakin müftü hazretlerinin bu yerde mezkûr olan eserleri umum İslam âlemine müteallik şeyler olmadığı gibi fennî bahisler de değildir. Hâl böyleyken kendi ata ve babalarımız ve sevgili analarımızdan büyük bir yadigâr olarak kalan dilimizi bırakıp da, Farisice yazmaklığımız -gerek bütün kaidelere muvafık olarak yazılsın- hiçbir zaman affedilmeyecek surette küfran-ı nimettir."[43]

Avam halka gönderilen fetvaların Farsça olmasına bir anlam veremeyen Rızaeddin Fahreddin tarihten örnekler getirmekle birlikte Tibet'teki Lama'yı örnek göstererek, kendi dilinin kullanmamanın anlamsızlığını vurgular. Fetvalar, kavmin durumuna göre yazılmış olsa Türkçe, içinde yaşadığı devlete göre yazılmış olsa Rusça

---

[42] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s. 6
[43] Rızaeddin Fahreddin, *Asar, 1*. Cilt, Tipografya M. F. G. Karimova, Orenburg, 1903, s.194

yazılması gerektiğini belirtir ve şunları söyler: "Gerçi ilk fethettikleri vakit, İslam devleti Irak vilayetinde, Farisi lisanı resmî surette istimal etmiş iseler de, bu yalnız yerli halkların hatırı için olmuştur. İşbu sebebe mebnidir ki Mısır ve Suriye'de Rum yazısını resmî olarak kullandıkları mervîdir. Kısa zaman sonra bu âdetler kaldırılarak, Arap dili kullanılmaya başlanmıştır.

Acaba Tibet'te oturmakta olan Lama, kendi dindaş ve cinsdaşlarına ferman ve dinî nasihat yazdığı zaman, Arap veya Latin lisanı üzere yazmakta mıdır? Zannederim ki bu zat, mektup gönderilecek kavimlerin kendi dilleri üzerinde hem de en açık surette yazar. Öyleyse bizim müftümüz hazretleri, Timirbay, Mersek, Seveley Başkırtlarına en mühim olan fermanlarını niçin Farisi lisanı üzerinde yazmıştır. Yazı, kavmin durumuna göre yazılsa kendi dillerinde; oturduğu yere göre yazılsa devlet lisanı olan Rusça'da yazılmalıydı."[44]

Rızaeddin Fahreddin insanların âdeta anlaşılmama üzerinden şöhret ve hürmet görme isteğine bir anlam veremediğini bir hatırasını şöyle örnek gösterir: "Orenburg Sabraniyesinde hizmet ettiğim vakit, mezkûr idare azası olan Burhaneddin Hazret'e bir münasebetle: 'Hazret! Yazıp verdiğiniz dilekçe cevapları pek muğlak olduğundan tercümanlar çok meşakkat çekmekteler. Pek çok sözünüzü önceki cümleye de, sonraki cümleye de bağlamak mümkün olduğundan, maksadın anlaşılmamasından şikâyet ediyorlar. Açık anlaşılır bir üslupta yazıp verseniz tercümanlara kolaylık sağlamış olurdunuz.' Dedim. O da buna karşı: 'Öyle deme! Açık ve anlaşılır yazarsak onların bize ihtiyaçları kalmaz ve hürmetimiz biter. Bizim faziletimiz ancak onların anlayamayacağı şekilde yazmaktadır. Onlar her zaman bizim yanımıza gelip:

'-Hazret! Bu söz nasıl? Anlaşılmıyor. Diye arz-ı iftikar edip dursunlar, kendilerinin bize muhtaç olduklarını unutmasınlar.' Dedi."[45]

Rızaeddin Fahreddin, "Biz ve Ana Dilimiz" adlı bölümde şunları da aktarır: "Ufa taraflarında duran ve kendi yazımızdan pek az haberdar olan bir mirza: 'Butuçka (nokta) ve zapatiye (virgül)ler bizim yazımıza da yarar mı?' diye, ve ikinci bir ahundan: 'Bu telefonla bizim dilimizle konuşmak da mümkün mü?' dediğini işittim. Yoksa önceki dönemlerde dilimiz ve yazımızın resmî kaidelerine göre kullanmaya yaramayacağını zannedenler olmuş mudur? Diye hatıra geliyor. Orenburg Duhovnevi Sabraniyesi Arşivinde eski dönemlere gittikçe Rusçaya nispetle kendi dilimizde

[44] Rızaeddin Fahreddin, *Asar, 1.* Cilt, Tipografya M. F. G. Karimova, Orenburg, 1903, s.195
[45] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s. 6-7

yazılmış olan evrakın azalmaya başlaması hikmetsiz değildir. Hatta yeni çıktığı yıllarda bazı sadece Müslüman karyesine verilmiş metrikalar (nüfus cüzdanı) da Rusça yazılmıştır. (Bunları elbette mollaların kendileri yazmamış belki başkalarına yazdırtmışlardır.) Mamafih Kantonlar Kansileryelerinde ana dilimizle yazma âdetinin varlığı inkâr edilmez."[46]

Rızaeddin Fahreddin, atalardan yadigâr kalan dil nimetinden, tarihî seyir içerisinde gereğince istifade edilemediğini belirtir ve şöyle der: "Dilimiz yaralı, söyleşmeye ve yazmaya yetmez diye dava eden karındaşlarımızın sözleri, okurlara bir şey yazmaya, yazılanları okumaya tembellik ettiklerini saklamak için kurulmuş bir perdedir. Farz-ı mübah olarak böyle söz dürüst bir söz de olsa, lakin dilleri zenginleştiriciler ve genişleticiler, kendi dilleriyle söylemekte ve yazmakta olan adamlar olsa gerek. Yoksa dik durduğu ve yumuşak yerde durup yatmış demir gibi, bozulup yattığı hâlde hiçbir dilek zenginlediği ve meydana çıktığı zannederim görülmemiştir.

İşbu sebeptendir ki Kazan şehrinde Arabi harf ile (1177) yılında açılmış matbaadan edebiyatımız lazım derecede istifade edememiştir. Zira yüz yıl müddetinde yazılmış kitaplarımız ve risalelerimiz beş on adeti istisna edilirse kalanları yalnız ömür yiğici ve vakit öldürücü şeylerdir. Allah'a şükürler olsun ki, gökte olan güneş faydası ile onlardan yadigâr kalan dil nimeti hiçbir yerde, hiçbir kavme çok görülmemektedir.[47]

Gerek Farsça kullanarak ve gerekse de kendi dilinde de olsa anlaşılmazlık üzerine bina edilmiş bir dil mantığının, hiçbir şekilde halka hizmet etmeyeceği fikrinde olan Rızaeddin Fahreddin, ismini vermeden, fikrine katıldığı birisinin düşüncesini şöyle aktarır: "Muasırlarımızdan bir zat: 'Bizim müelliflerimiz kitaplarını mümkün olduğu kadar halkın anlamaması doğrultusunda yazmaya çalıştıkları hâlde Frenkler hatta fennî eserleri de eskiden bu güne gelene kadar herkesin anlayabileceği şekilde yazmaya çalışmışlardır. Aşçı bir kadının anlayamayacağı ister fennî ve ister başka bir şey olsun kabul görmezdi. Bunun içindir ki; Müslümanlar geri kaldılar ve Frenkler de onların üstüne hâkim oldular.' Diyor."[48]

---

[46] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s. 7
[47] Rızaeddin Fahreddin, *Asar,* 1. Cilt, Tipografya M. F. G. Karimova, Orenburg, 1903, s.195
[48] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s. 7

2.4.1. DİLİN MAHALLÎLEŞMESİNE KARŞI

Rızaeddin Fahreddin uzun biyografik makalesinde İsmail Gaspralı'nın zaman içinde bazı fikirlerini tashih ettiğini söyler ve mahallîleşmeye doğru giden dilin çıkmazını gören Gaspralı'nın Tatar sözünü bırakıp Türk demeye başladığını şöyle aktarır: "Yeni delillerin ortaya çıkması ve uzun tecrübelerin mecbur etmesi sebebiyle ilimle meşgul olan kişilerde fikrî değişiklikler her zaman olmuştur. Şahsi bir menfaat kastı olmadıkça bu iş memduh ve fazilet sayılmış, sebat ve metanete muhalif görülmemiştir. İsmail Beg Hazretleri de pek uzun vakit mülazemet ettiği ve her zaman himaye edip durduğu bazı fikirlerini son dönemde bıraktı ve mesleğini yeniledi. Bu cümleden imla ve milliyet meselelerini saymak mümkün. İsmail Beg Hazretleri otuz yıl müddetince eski imlayı himaye edip geldi. Bu konuyla ilgili muhaliflere her türlü cevabı verdi. Bu düşüncesini savunup geldi. Eski imlanın usul-i savtiyeye uygun gelmediğinden mi veya başka bir sebepten mi, ömrünün sonunda bu düşüncesini bıraktı. Bununla beraber Tercüman'ın yayınlanmaya başlamasıyla Rusya Müslümanlarını Tatar ismiyle zikredip gelmesine rağmen, 1906 yılından itibaren bunu Türk ismiyle değiştirip kullanmaya başladı." [49]

Rızaeddin Fahreddin, dilin mahallîleştirilmek istenmesine şiddetle karşıdır. Bu konuyla ilgili *Ahmed Midhat Efendi* adlı biyografik eserinde şunları söyler: "Ahmet Mithat Efendi'nin edebiyattaki mesleği Türklük ve Türk muhibbi olduğu malumdur. Bununla birlikte bir meseleye de dikkat etmek gerekmektedir. Bu ise Türk edebiyatı hakkında yazılmış olan eserlerin müelliflerini ve mesleklerini iyi bilip işleri ona göre bina etmelidir. Misal: Ebuzziya Tevfik Bey kendisinin eserlerinde Şinasi, Kemal Beyleri ihtiram ile zikrettiği hâlde Şahabeddin Süleyman adlı kişi 1327'de İstanbul'da tabettirdiği *Tarihi-i Edebiyat-ı Osmaniye* ismindeki eserinde bunları aşağılamakta, Muallim Naci'yi ise bütünüyle edebiyattan çıkarıp yazmıştır. Bunun sebebi fikrimize göre meslek başkalığıdır. Muhammediye, Aliye ve Hüseyniye şakirtlerine ders vermeye hakkımız yok. Şehirlerden uzak köylerde ve orman aralarında, Ural Dağları'nın koynunda okumakta olan şakirtler belki istifade ederler diye aşağıdaki cümleleri yazmayı uygun gördük: İdealsiz, mesleksiz ömür sürmek, ne kadar manasız ve hasılsız bir iş ise, idealsiz edebiyat da o derece semeresizdir. Edebiyatın bir gayesinin olması mutlaka lazım. Yeni Edebiyat-ı Cedidecilerin meslekleri bize açık malum olmadığı gibi

[49] Rızaeddin Fahreddin, "İsmail Beg Gasprinski", Şura 1914/24, s. 737

gaye-i emelleri de malum değil. Bundan dolayı onların fayda ve zararlarına hükmetmeye iktidarımız yok. Ama Türklüğü gaye-i emel yapmak, edebiyat dünyasında en esaslı bir meslektir. Türk kavminin bütünü İslam ile müşerref olduklarından Türklüğü gaye ve meslek edip tutmaktan İslam dinine az da olsa zarar gelmesi ihtimali yok. Bunun için Türklüğü meslek edip tutmak, edebiyat için hem faydalı hem haklı ve mukaddes bir gayedir. İşte buna göre Rusya İslamlarını, siyasi noktadan Türklük, Tatarlık, Kazak ve Kırgızlık, Nogay ve Mişerlik, Baraba ve Başkurtluk, Tipter ve Buharistlik fırkalarına ayırmaya hizmet edenler (Çerevanski ve onun arkadaşları) bu kavimlerin bahtsızlıkları için çalıştıkları gibi Tatar edebiyatı isminde bir edebiyat ihdas etmeye çalışanlar da, iş bu kavimler için aynı hizmet kabilinden hizmet etmektedirler. İki taifenin yolları başka başka olsa da asıl maksatları bir, yani Rusya İslamlarının dağılıp bitmeleri ve ömür boyu birleşmeyecek şekilde dağılıp gitmeleridir. Tatar edebiyatı ihya etmek, Kazak, Tipter, Başkurt, ve başka isimlerde edebiyat ihya etmeye ve her birinin de ayağa kalkamayıp yıkılmalarına sebep olsa gerek. Bizim zannımız böyledir. Düşüncemiz yanlış çıksa herkesten önce kendimiz memnun olacağız.

Tatarcılardan bazı kişiler: 'Şükürler olsun Başkurt çocukları Tatar edebiyatı ile aşina oluyorlar, her bir risale ve kitabı sevip okuyorlar!' diyerek şadlık izhar ettiklerinde, Türkçüler de onlara karşı: 'Bundan sonra Başkurt edebiyatı ihya edecekler asıl bunlar olacaktır. Eğer Başkurt kavmi iktisadi ve içtimai cihetten inkıraz belasına uğramasa, ömrünüz varsa görürsünüz. Bu çocuklar Başkurtların Lomonosov'ları olurlar ve sizin Tatar edebiyatınızın yanına bir de Başkurt edebiyatı oturturlar. Kazaklar, Mişerler de tabii Başkurtlardan ibret almadan geri durmazlar.' Dediler. Doğrusu bunların gerçekleşmesi uzak ihtimal değildir. Başkurt, Kırgız, Mişer ve Nogaylar kendi edebiyatlarını kurmaya başladıklarında Tatar edebiyatı yanına bir de Tipter edebiyatı eklenir ve her şeyi ana dili ve işitildiği gibi yazma kaidesine bina edip: 'Bidniñ İmazeddin Abdi Mindele Uyadındagi Denksi badarına barub bedevler satub alub kaytdı.' (Bizniñ İmadeddin abzi Menzile Uyazındagi Zeynski bazarına barub bezevler satub alub kaytdı.) yazmaya başlarlar. En sonunda köy sayın bir edebiyat ve ilçe sayın bir şive çıkıp iş tamam olur."[50]

Dildeki mahallîleşme meselesine Fatih Kerimi de karşıdır. "Dilsizlik Faciası" adlı makalesinde bu konudan bahseder.[51]

---

[50] Rızaeddin Fahreddin, *Ahmed Midhat Efendi*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s. 36-38
[51] Fatih Kerimi, "Tilsizlik Faciası", Şura 1914/13, s. 399-401

2.4.2. DİLDEKİ TASVİYECİLİĞE KARŞI

Rızaeddin Fahreddin, zamanla Türkçeye girmiş olan yabancı kelimelerin Türkçe'nin malıymış gibi tasarruf edilmesi gerektiğini düşünür. Şura'nın Dil Yarışı'ndaki şartları sıralarken; "Makalenin Türkçe olması şarttır. Böyle bir makale bulunursa birincilik elbette ona verilir. Lakin terbiye edilmemesi sebebinden üçte ikisi yok olup gitmiş olan dilimizle kırk satır kadar edebî ve ruhlu bir makale yazılmaz ümidi pek azdır. Bunun için böyle bir makale bulunmaz ise tabii, başka dillerden girmiş olan kelimelerin az olduğu makaleler birinci kabul edilir. Özellikle mukabillerinin unutulması sebebinden pek çok yabancı sözler bu gün tamamıyla kendi ana dilimiz hükmüne girmiş, havas ve avam arasında kendi malımız gibi tasarruf edilmektedirler."[52]

Mahallîleşme gayretleri dildeki tasfiye hareketini Türkiye'den çok önce İdil-Ural bölgesinde başlamasına sebep olur. Dildeki Arapça kelimelerin çıkarılmasıyla ilgili Rızaeddin Fahreddin şöyle der: "Edebî dilden Arapça sözleri çıkarmak isteyenler, namazda dua ve kametten başka yerlerde kendi ana dillerinden sözler bulurlarsa Arapçaları çıkarsınlar. Buna İslam dini karşı değil, ama gerek miktarda söz bulamayıp bu gün de işe yarayan sözleri sürüp çıkarmak, kuluçka kıssasını tekrarlamak olur. Sad, tı, zı nizası Osmanlı Türklerinde yetmiş yıl devam edip neticesiz kalmıştı. Bizde de şimdi nasıl neticeler verir Allah bilir."[53]

Tatarcadaki Arapça ve Farsça sözlerin Osmanlıcadan geçtiğini söyleyen Cemaleddin Velidi; Fatih Kerimi ve Rızaeddin Fahreddin'e göre mahallîleşmeyi savunmaktadır. Bir yazısında bu konuda şunları söyler: "Bizde meşhur olan muharrirlerin çoğunun dilinde Osmanlılık ve Tatarlığa geçme gibi iki türlü tarik oldu. Bazı muharrirlerde tekamül (evilasyon) kanunu, bazılarında revalatsiya yoluyla. Rıza Kazı, Fatih Kerimi Efendilerin bundan 10-15 yıl önceki dilleri ile şimdiki dilleri arasındaki fark oldukça büyük. Lakin bu değişikliğin hangisinde başladığını net göstermek mümkün değil. Bu muharrirlerin dil konusundaki fikir ve itikatlarına gelsek bunda yine inkılap ve inkıraz denilecek bir durum yok. Ondan sonra şimdiki dillerinden bütünüyle yeniden yazılan bir Tatar dili demek de olmaz. Bunlarda cümlelerin sözleri olmasa da kalıpları Osmanlıdan değişmiş ve bundan terakki edip işlenmiştir.

Bizim Tatarcada istimal kılınmakta olan Arap ve Farisi sözler ve tabirlerinin de çoğunluğu şu Osmanlı fabrikasında işlenip onlar tarafından kararlaştırılan bir şekilde

---

[52] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Dil Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s. 12-13
[53] Rızaeddin Fahreddin, "İslam ve Ana Tili", Şura 1917/3, s. 66 (Vakit, 1917 10 fevral No: 2175)

kabul edilmiştir. Bu makaleyi yazmakta olduğum şu anda karşımda duran Vakit gazetesinde başkumandanlık merkezinden verilen haberlerde bakın nasıl sözler var: 'Kumandan, tecavüz, def, şimal-i garbi, hücum, ehemmiyetli, muvaffakiyet, nehir, işgal, mecbur, çarpıştılar, anlaşılıvun, olarak, devam itmek, ruh, kahramanlık, hasbilik.' Bu ve bunun gibi sadece Vakit'te değil, başka Tatar gazetelerinde de pek maruf sözlerdir."[54]

Cemaleddin Velidi, İdil-Ural bölgesindeki dille ilgili aşağıdaki tespiti yaparken, kendisi üçüncü gurup içersinde yer alır. 1913 yılında yayınladığı bir kitabının ismini, *Tatar Edebiyatının Barışı* koymuştur.[55] Rızaeddin Fahreddin'in mahallîleşmeyle ilgili sözleri Cemaleddin Velidi'nin bu eserinin ismine verilmiş cevap niteliğini taşır: "Dilimiz bu gün iki muhalif kuvvetin tesiri karşısında duruyor: Bir taraftan Rus mektebinde terbiye alıp Rus edebiyatına muttali olanlar daima Rus sözleri, Rus ıstılahları ile dili dolduruyorlar. İkinci taraftan kendi mektep ve medreselerinde okuyanlar her bir gerekli yeni sözleri Arapça veya Osmanlıcadan alıp istimal etmekteler. Bunun üstüne birincilerden de, ikincilerden de dilimizi başka dillerin sözlerinden korumaya, gerek olsa yeni sözleri kendi dilimizden bulmaya çalışan üçüncü bir güruh var."[56]

Cemaleddin Velidi, dil hakkındaki görüşlerini özellikle Vakit ve Şura dergisinde uzun uzun makalelerle anlatır. Fakat onun görüşleriyle uygulamaları da tenkit edilir. Alimcan İbrahim'in uygulama noktasında Cemaleddin Velidi'ye göre daha başarılı olduğu söylenir: "Cemaleddin Velidi, yazılarından ve tenkitlerinden anlaşıldığına göre Osmanlıcalaşma tarafındaki kişi olmayıp, Türk-Tatarlaşma yolunu kabul etmiş bir kişidir. Tatar dilini genişletmeye, zenginleştirmeye dışarıdan, mesela; Arapçadan girmiş olan sözleri Tatar dilinin ruhuna muvafık olarak kabul etmeye, onlara Tatar dilinin kendi giyimini veya ona yakın bir giyim giydirmeye dileyen bir kişi. Kendisi bu konuda şunları söyler: 'Geçen 15 yıl içinde dil alanında icadımız oldukça büyüktür. Bugün matbuatımızın her alanında Tatar sözü sahiplik ve vatandaşlık etmekte. Korkmadan, düşünmeden, kızarmadan durmakta. Evvelde kitap için ne kadar yabancı ve uygun bulunmayan ana dilimiz, artık azat edildi. Onun içinde henüz oldukça Arapça Farsça sözler var. Fakat o artık onların da önceki geniş kullanımını, kapitülasyonlarını bitirdi. Onları kendi kanunlarına kendi kaidelerine boyun eğdirmeye çalışmakta. Bir zaman buraya gelip efendilik yapan "silsile-i cebel ve zamair-i münfasıl", "bahr-ı siyah"ları

[54] Cemaleddin Velidi, "Edebî Musahabeler II", Vakit, 1915, No: 1879
[55] Alimcan İbrahimov'un *Tatar Şairleri* adlı eseri de 1913 yılında çıkmıştır.
[56] Cemaleddin Velidi, "Nazariyat-ı Edebiye Çıku Münasebetiyle", Vakit, 1913, No: 1326, 20 Okteabr.

kendi memleketlerine sürüp, onların yerine kendisinin "tav tizmeleri" "ayrım almaş"ları, "kara diñgiz"leri koydu. "Memalik" ve "selatin"leri, "memleketler, sultanlar" ismiyle öz tebalığına kabul etti.' Demekte. Buna da kıvanmakta.

Ama nedendir bilinmez bunları söyleyip yazan Cemaleddin Velidi, yazılarında Arap Fars ve hatta Rusçadan dilimize girmemiş pek çok söz ve terkipleri kimseye sormadan edebî imtiyazlar (kapitülasyonlar) vermekte. Amelde yazdıklarıyla çelişmektedir."[57]

2.5. RIZAEDDİN FAHREDDİN'E GÖRE TÜRK DİLİNE HİZMET EDENLER

Rızaeddin Fahreddin, İdil-Ural bölgesinde Türk diline hizmet edenleri *Dil Yarışı*'nda yazar. Nevai ve İsmail Gaspralı haricinde adı geçen kişiler çok bilinen kişiler değildir. Daha çok bölgesel kişilerdir. Rızaeddin Fahreddin bu konuda şunları söyler: "Ana dilinize az veya çok hizmet edenler önceden de olmuştur. Bunlar hakkında araştırmalar yapmaya ve haklarında bir defter tertip etmeye henüz yetiştiğimiz yok.

İmam Buhari Hazretleri: 'Bir zaman Enes bin Malik'ten hadis rivayet edenler ne kadar ve kimlerdir? Diye hatırıma geldi. Saymaya koyuldum ve üç yüz kadar kişi saydım.' Diyor. Bu zatın hafızasına taaccüp etmemek mümkün değil. Önceden deftere yazılmamış şeyler hakkında bizim için beş on adam saymak muhal hükmündedir. Ana dilimize hizmet etmiş kişilerin hatırımızda olanları şunlardır:

1. Ebu'l-Mennih Efendi: Bunun kendi dilimizde olan şiirleri ağızdan ağza rivayet edilip dolaşmakta ve bazı eserleri Kazan şehrinde de tabedilmiştir.
2. Murtaza Hacı: Bunun el yazma bir seyahatnamesini görüp kendi ifadelerini tashih edip *Asar*'da yazdım. Kendi imlası ve üslubu ile yazmadığım için bu güne kadar üzülüp geldim. Asıl nüshasının aynen bastırılacağına ümidim yok. Binaenaleyh bu eser dünya yüzünden yok oldu.
3. Salih Köklaşof: Bu kişi Orenburg Harp Okulunda öğrenciler için *Divan-ı Hikayet-i Tatar* adında bir eser düzenlemiş ve 1859 tarihinde 124 sayfa olarak Kazan Hazine Matbaasında hazine masrafı ile bastırmıştır.

[57] Abay, "Tenkidçilerimiz Arasında", Şura,1915/1, s. 11-15

4. Abdülhakim Bin Abdürreşit: Bu kimse 1854 yılında Petersburg şehrinde yayınlanmış, Zuyuf adlı kişinin atlasını kendi dilimize tercüme edip Lütfullah Bin Ataullah Elmeti yazısı ile Muhammedveli Yahin tarafından Kazan'da taşbaskı olarak 1861 yılında yayınlatmıştır. Böyle bir harita oluşturmak o zamana göre büyük bir muvaffakiyet ve dilimize hizmet ettiği tartışma götürmez. Fakat basılan taşın müsaadesizliği sebebinden olsa gerek bu haritada büyük yanlışlıklar vardır.
5. Hibetullah İşan: Manzum eserleri ve *Mecmua'l-Adab* isminde bir kitabı çok defalar yayınlanmıştır.
6. İsmail Hacı: Bunun yazma seyahatnamesini bulup tertip etmiştim. Mektebetü'l-Şirket masrafı ile Kazan şehrinde Haritanof Matbaasında 32 sayfa olarak basıldı.
7. Hüseyin Feyzhani: Bu kimse Moskova şehrinde olan hükümet arşivinde Kırım hanları tarafından Moskova padişahlarına yazılmış mektupların nüshalarını kaydederek büyük bir cilt olarak düzenlemiştir. Mezkûr kitap müsteşrik Vilyaminof Zirnof tarafından 1864 tarihinde Petersburg şehrinde neşredilmiştir.
8. Şahabeddin Mercani ve 9. Abdülkayyum Nasiri: Bu zatlar herkese malum olup kendi dilimizde büyük büyük eserler yazmışlar ve dilimizin revacına ve umumi surette yayılmasına sebep olmuşlardır. Kitap ve risaleleri meşhur ve her yerde maruf olduğundan sözü uzatmaya ihtiyaç görülmedi.

Ana dilimizin günümüzde yaşamakta olan hadimlerini göstermek lazım olsa şüphe yoktur ki bu zat Tercüman muallimi İsmail Gaspralı Hazretleri'dir. Herkesin anlayacağı şekilde açık, ifadeli ve ruhlu olan kısa cümleler, güzel ve edebî tabirler usulünü başlatan kişi bu zattır. Onun ibarelerinde garip kelimeler, anlamsız cümleler, bir mana için birkaç tane müteradifler olmaz. Bundan dolayı meydana çıkmış muharrirlerimizin tahrir ve telif konusunda mertebeleri farklı farklı olsa da her biri İsmail Beg Hazretleri'nin öğrencisidir. Türk dilinin birinci ıslahçısı Ali Şir Nevai ise ikincisi hiç şüphesiz İsmail Beg Hazretleri'dir."[58]

[58] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg 1910, s. 8-10

Türkiye için pek bilinmeyen bu kişilerin ayrıntılı biyografilerini aşağıda veriyoruz.

2.5.1. Ebu'l-Mennih Kargali (1782-1833):

Ebu'l-Mennih Ebu'l-Feyz oğlu Abdusselamov 1782 yılında Orenburg yakınlarındaki Kargalı köyünde dünyaya gelir. Dedesi Abdüsselam, Kazan'a bağlı Menger köyündendir. Taşkicu ve Yabeş köylerinde imamlık ve müderrislik yapmış şiirler de yazmış biridir. 1745 yılında kurulmuş olan Kargalı'ya gelerek yerleşir. Burada ahun derecesine yükselir. Bazı belgelerde onun hürriyet hareketleri ayaklanmalarına yakın durduğu kaydı vardır.

Ebu'l-Mennih, ilk eğitimini, 1770'lerde İdil-Ural bölgesinde oldukça tanınmış olan Kargalı Medresesinde alır. Otuz İmani ve Ahmet Şirdani gibi tanınmış pek çok sima burada eğitim almıştır.[59] Burada eğitimini tamamladıktan sonra Buhara'daki Niyazkuli Türkmeni Medresesine gider. Burada başarılı bir eğitim dönemi geçirir.

1816 yılında Buhara Emiri'nin Türkiye'ye elçi olarak gönderdiği Muhammed Yusuf Beg'in yanında danışman ve imam olarak İstanbul'a gelir. İki aya yakın İstanbul'da kaldıktan sonra Kahire üzerinden hacca gider. Hac dönüşü memleketi Kargalı'ya tekrar İstanbul üzerinden gider. *Tercüme-i Hacı Ebu'l-Mennih* adlı kitabının "Üçüncü Hikayet" bölümünde seyahatname adı altında, bu seyahati anlatmaktadır.

Ebu'l-Mennih Buhara'da okurken şiirler yazmaya başlar. Adı geçen kitabının seyahatname bölümünde İstanbul'dayken yoldaşlarına okuduğu "Teşekkür" (1817) adlı şiiri de yer alır. Onun hac hakkındaki münacatları, peygambere olan methiyeleri hac seyahati esnasında yazılmış olduğu düşünülür.

Memleketine döndükten sonra imam veya müderrislik yapmak için gerekli mercilere başvuruda bulunmaz. Geçimini çiftçilik yaparak sağlar. 1833 yılında ikinci defa hacca gitmek için yola çıkar ve belli olmayan bir yerde vefat eder.[60]

Rızaeddin Fahreddin, 1903'te yayınladığı *Asar* adlı bibliyografik eserinin dördüncü sayısında ilk defa onun hayatından bahsetmiş ve onun şiirlerinden örnekler

---

[59] *Tatar Edebiyeti Tarih, 2.* Tam, Tatarstan Kitap Neşriyeti, Kazan, 1985, s.125
[60] *Tatar Edebiyeti Tarihi, 2.* Tam, age. s.126

vermiştir. Ona göre bu şiirler; "Hiçbir yerde ve hiçbir asırda yüz kızartacak şeyler değildir. Bir zamanlar Said kasabasında (Kargalı) da böyle fasih şairler ve hoş sohbetli zariflerin meclisleri can azığı olan saf gönüllü edipler pek çok olurmuş. Şimdi ise bunlar az kaldılar. Eğer felek işbu şekildeki devranına devam ederse, bir gün gelir bunlar da tamamıyla bitecek ve bunların yerine kara kargalar ve baykuşlar yerleşecektir."[61]

Rızaeddin Fahreddin, Fuzuli'yi anlattığı yazısında ayrıca şunları da söylemektedir: "Rusya İslamlarına Fuzuli ne zaman malum oldu ve şiirleri de ne zaman istimal edilmeye başladı? Seleflerimizin başka hâllerinden haberimiz olmadığı gibi bundan hem malumatımız yoktur. Böyle olsa da Rusya İslamları arasında müstesna zatlardan birçoklarının şiirleri Fuzuli üslubunda olduğundan istidlal edip bunların Fuzuli şiirleri ile aşina oldukları ve bu şiirlerin üsluplarını kendilerine rehber ve düsturulamel tuttuklarını zannetmeye yol var. Bu cümleden Abdurrahman bin Tuymuhammed, Şemseddin Sufi, Gıyaseddin bin Habibullah ve başkaları. Ebu'l-Mennih Hacı, Said kasabasında olan şairler (Hacı Bağdadi gibi şairlikten mahrum nazımlar bundan müstesna) Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sine, Lamii'nin[62] *İbretname* isminde olan eserine taklit etmiş olsalar gerek. *İbretname* adlı eserin pek eski yazma nüshaları memleketimizde görülür. Ebu'l-Mennih Hacı'nın;

"Cihanın cah-ı malı netse gayrette hüsündür bu

Veli mana-i cehennem süyge kaide-i rusundur bu"

Diye başlanan şiirleri, tamamen mezkûr *İbretname*'nin başında yer alan kasideden alınmıştır."[63]

Cemaleddin Velidi, *Tatar Edebiyatının Barışı* adlı eserinde: "Şairlerimizi yazarken Hacı Ebu'l-Mennih Efendi'yi unutmak doğru olmaz. Bu zatın *Tercüme-i Hacı Ebu'l-Mennih* adında matbu eseri de varmış. Lakin ben onu göremedim. Hacı Ebu'l-Mennih Efendi'yi, bana tanıtan muhterem Rıza Efendi Hazretleri'dir. Onun *Asar*'ında bir şiirini okuyup, Ebu'l-Mennih'in hakikaten bir şair olduğunu tasdik ettim."[64]

---

[61] Cemaleddin Velidof. *Tatar Edebiyatınıñ Barışı*, "Vakit" Matbaası, Orenburg, 1912. s. 92

[62] Başta Divan'ı olmak üzere pekçok eserin sahibi olan Mahmud Lamii (1472-1532) ehl-i tarik bir kimsedir. İlk edebî eserini İkinci Bayezid Han devrinde vermiştir. O, sırasıyla *Şevahüdü'n-Nübüvve, Nefehatü'l-Üns, İbretname, Şerefü'l-İnsan, Maktel-i İmam-ı Hüseyin, Veys ü Ramin, Bursa Şehrengizi, Vamik u Azra, Hüsn ü Dil, Letaif, Münazarat-ı Bahar u Şita* gibi eserlerinin yanında bir *Lügat* yazdığı gibi, *Gülistan*'ın dibacesini de şerh etmiştir.

[63] Rızaeddin Fahreddin, " Fuzuli", Şura, 1912/7, s.194-195

[64] Cemaleddin Velidof. *Tatar Edebiyatınıñ Barışı*, Age. s. 91-92

Edebiyat tarihçisi Abdurrahman Sadi, *Tatar Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde, Ebu'l- Mennih'i "Tasavvuf Lirikası" bölümünde zikretmekte ve ölüm tarihini 1862 olarak vermektedir.[65]

2.5.2. Murtaza bin Katıkgaş el-İsmeti:

Murtaza Efendi, Murtaza Hafız, Murtaza Hacı olarak anılır. Dağıstan bölgesinde tahsil görmüştür. Oradan hac seferine gitmiştir. Hicri 1136 tarihleride henüz sağdır. Kabri Mamadış civarındadır. Bibisultan isimli kızkardeşinin Nazm isminde bir kızı vardır. Onun soyundan Numan, Ufa'nın Semen köyünde olup, Kursavi'nin önemli öğrencilerindendir. Eski kitaplar hakkında fetvaları ve bir de Arapça risalesi vardır.

Kendisinin bir de seyahatnamesi vardır. Çok önemli olmasa da bir asır önce yazılmış olması yönünden önemlidir.[66] Rızaeddin Fahreddin onun hakkında şunları söyler: "Bunun el yazma bir seyahatnamesini görüp kendi ifadelerini tashih edip *Asar*'da yazdım. Kendi imlası ve üslubu ile yazmadığım için bu güne kadar üzülüp geldim. Asıl nüshasını aynen bastırılacağına ümidim yok. Binaenaleyh bu eser dünya yüzünden yok oldu."[67]

2.5.3. Salihcan Köklaşev Biktaşayeviç (1811-1864):

Tercümanlık ve öğretmenlik yapmış birisidir. 1830-1832 yıllarında Orenburg Şehir Komitesinde tercüman olarak çalışır. 1836-1850 yılları arasında Fars, Arap ve Türk dilleri öğretmeni olarak Orenburg'taki Neplyuyevski Askeri Lisesinde dersler verir. Bu dönemde öğrenciler için sözlük ve edebî metin kitapları hazırlar. *Divan-ı Hikayet-ı Tatar* adlı eseri 1859 yılında yayınlanır.[68] Rızaeddin Fahreddin onun hakkında şu notu düşer: "Bu kişi Orenburg Harp Okulunda öğrenciler için *Divan-ı Hikayet-i Tatar* adında bir eser düzenlemiş ve 1859 tarihinde 124 sayfa olarak Kazan Hazine Matbaasında hazine masrafı ile bastırmıştır."[69]

2.5.4. Abdülhakim bin Abdurreşit:

Abdülhakim bin Abdurreşit hakkındaki bilgiler Rızaeddin Fahreddin'in yazdıklarından öteye geçmemektedir. O bu konuda şunları söyler: "Bu kimse 1854

---

[65] Abdurrahman Sadi. *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Tataristan Devlet Neşriyatı Basması, Kazan, 1926, s. 20
[66] Rızaeddin Fahreddin, *Asar, Cilt I,* Tipografiya G. İ. Karimova, Orenburg,1901, s. 33-34
[67] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Orenburg 1910, s. 9
[68] Tatarskiy Ensiklopediçeskiy Slavar, İnstitüt Tatarskoy Entsiklopediy AN RT, Kazan, 1999, s.305
[69] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Orenburg 1910, s. 9

yılında Petersburg şehrinde yayınlanmış Zuyuf adlı kişinin atlasını kendi dilimize tercüme edip Lütfullah Bin Ataullah Elmeti yazısı ile Muhammed Veli Yahin tarafından Kazan'da taşbaskı olarak 1861 yılında yayınlatmıştır. Böyle bir harita oluşturmak o zamana göre büyük bir muvaffakiyet ve dilimize hizmet ettiği tartışma götürmez. Fakat basılan taşın müsaadesizliği sebebinden olsa gerek bu haritada büyük yanlışlıklar vardır."[70]

2.5.5. Hibetullah İşan (1794-1867):

Hibetullah Seidbattal oğlu Salihov 1794 yılında Orenburg Gebernasına bağlı Tüben Çibinli köyünde dünyaya gelir. Babası imamlık yapmaktadır. Dedesi Bikmet Azamatov, Çistay Uyazı İski Adem köyünden Kargalı'ya göç etmiştir. Şairin Babası Seidbattal, Kargalı Medresesini tamamladıktan sonra Tüben Çibinli imamı olarak kalır. Hibetullah'ın çocukluğu burada geçer. İşan Devletşa bin Gadilşa Medresesinde okur.

Hibetullah Salihov, *Tuhfetü'l-Evlad* adlı eserinde Kargalı'da yaşamış olan şair Velieddin Bagdadi'yi (öl.1832) kendisine üstat olarak seçtiğini yazar. Hibetullah Salihov Kargalı Medresesinde de okur. 1780'li yıllarda Kargalı'da; İşniyaz bin Şirniyaz, Otız İmani gibi dönemin önde gelen edipleri yaşamaktadır. Velieddin Bagdadi de Hibetullah Salihov'un büyük çağdaşı Ebu'l-Mennih Kargali gibi devrinin önde gelen şairlerindendir. Bu edebî muhit Hibetullah Salihov'un yetişmesinde önemli pay sahibidir.

1810'lu yılların sonlarında edebî kişiliği gelişir. *Tuhfetü'l Evlad* adlı eseri bu yıllarda yazılmış fennî malumatları şiir tarzında anlatan bir eserdir.[71]

Bir rivayete göre Hibetullah Salihov, Çar yönetimi tarafından bilinmeyen bir sebepten dolayı Toztübe'ye sürgün edilir. Bir müddet sonra hanımı da yanına gelir. Fakat iki ay sonra hanımı vefat eder. Sürgün şair, bu durum karşısında çok üzülür ve hanımı için mersiyeler yazar. Rızaeddin Fahreddin *Asar* adlı eserinde: "Birçok gazel ve mersiyeler inşat eylemiştir." Dese de bu şiirler ortada yoktur.[72]

"Tende Canım" adlı şiiri 1905 yılına kadar defalarca basılır ve medrese öğrencilerinin ezbere okudukları millî marş haline gelir.

Dinî didaktik eseri olan *Mecmua'l Edeb* de çok önemlidir.

---

[70] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Orenburg 1910, s. 9
[71] *Tatar Edebiyeti Tarihi, 2.* Tam, Tatarstan Kitap Neşriyeti, Kazan, 1985, s.149
[72] *Tatar Edebiyeti Tarihi, 2.* Tam, Tatarstan Kitap Neşriyeti, Kazan, 1985, s.150

Hibetullah Salihov XIX. asır İdil-Ural bölgesi edebiyatına şiirleriyle önemli hisse koşar.[73]

2.5.6. İsmail Bikmuhammedoğlu:

İsmail bin Bikmuhammed, Kargalı kasabasına mensup bir zattır.[74]

İdil-Ural bölgesinde kısa da olsa ilk seyahatname yazan kişidir. 1751 yılında dört beş arkadaşıyla Kargalı'dan yola çıkan İsmail Bikmuhammedoğlu; Buhara, Afganistan, Hindistan, Mekke, Medine, Suriye ve İstanbul'dan geçerek memleketine gelir. Daha önce basılmış olan bu kitap 1903 yılında Rızaeddin Fahreddin tarafından notlar eklenerek tekrar bastırılır.[75]

İlk defa 1807'de İ. Berezin tarafından basılan kitap daha sonra da taş basma olarak ikinci defa 1862 yılında bastırılır.[76]

Rızaeddin Fahreddin eserin söz başı bölümünde şöyle der: "Edebiyat kitaplarındandır diye okumak için elime aldığım ve okuduğum kitapların birisi de bu seyahatnamedir. Bundan otuz yıl önceydi. Bu risale çocukluk günlerimin bir hatırası olduğundan bastırıp dağıtma fikri gönlüme sık sık gelmekteydi. Çok şükür bu muradıma eriştim.

İsmail Efendi'nin bu seyahatnamesi, her ne kadar Frenk seyyahlarının yazdıkları eserler kabilinden olmasa da, kendi kavmimiz ve kendi milletimiz cümlesinden olan bir kimse tarafından yazılmış eski bir eser olduğu cihetle kütüphanelerimizde olması faydasız olmaz.

Zannımıza göre İsmail Efendi, bu eserini bir seyahatname olmak üzere değil, belki yakınlarına ve dostlarına hususi mektup olarak, seferinden döndükten bir müddet sonra yazmıştır. Bu seferinden 1783 yılında dönmüştür İsmail Bikmuhammedoğlu. 25 yıl İstanbul'da kalmıştır. Eserini yazdığı dönemde Rusya'da Arap harfleriyle kitap basımı henüz yapılmamaktadır. Rusya'da Arap harfleriyle kitap basımı ancak 1764'te yapılmaya başlamıştır.

---

[73] *Tatar Edebiyeti Tarihi, 2*. Tam, Tatarstan Kitap Neşriyeti, Kazan, 1985, s.163
[74] Rızaeddin Fahreddin, *Asar C1,* Tipografya G. İ. Karimova, Orenburg, 1901, s. 50-51
[75] *İsmail Seyahati*, Mürettib R. B. F. ,Tab Bismarof, Mektubat-ı Şarkiye, Kazan, 1903
[76] *Başkort Ezebieti Tarihi, 1.* Tam, Urta Bıuttar Usuru, Başkortostan Kitap Neşrieti, Üfü, 1990, s. 422

Elhasıl bu eser, büyük kişiler tarafından hem de tabettirmek hevesiyle yazılan eserlere nispetle, aşağı derecede bir eser olsa da, kendi kavmimize mensup bir kimsenin yüz elli yıl evvel yazmış olduğu yadigârıdır diye düşünmeliyiz."[77]

Edebiyat tarihçisi Abdurrahman Sadi, *Tatar Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde; XVI., XVII., XVIII., ve XIX. yüzyıl Türki dil örnekleri verirken bu *İsmail Seyahati*'nden de örnekler getirmektedir.[78]

Bu seyahatname anlaşılır bir dille yazılmıştır. Eserdeki Arapça ve Farsça sözler oldukça azdır. Yer yer Rusça sözler de vardır.[79] Dildeki Osmanlıca unsurlar gerek kelime ve gerekse de gramer yönünden önemlidir. Kırmızı, ucuz, güneş, çocuk, yüksek ve bulmak gibi kelimeler defalarca kullanılmıştır. Şimdiki zaman olarak –yor eki kullanılmıştır.[80]

İsmail Efendi'nin Türkçeden başka dil bilmediğini söyleyen Rızaeddin Fahreddin, hicri 1190 tarihinde henüz sağ olduğunu kaydeder.[81]

2.5.7. Hüseyin Feyzhani (1822-1866):

Simbir vilayetinin Kurmuş kasabasına bağlı Sabapay köyünde dünyaya gelir. Birsk'te ilk eğitimini aldıktan sonra Kazan şehrine gelir. Oldukça zeki olan Feyzhani ilme olan merakından dolayı Rusçayı da öğrenir. Kazan'da müsteşriklerle özellikle Kazım-Beg'le arası iyidir ve onlara zaman zaman kâtiplik yapmaktadır. 1853 yılında Petersburg'a giderek üniversitede şark dilleri bölümünde Arapça ve Türkçe dersler vermeye başlar. Hastalanması üzerine memleketi olan Sabaçay'a geri döner ve orada vefat eder.

Osmanlı sultanları, Rus padişahları ve Kırım hanları arasında yazılmış olan resmî mektupları bir araya getirerek gayet kıymetli bir eser yayınlamıştır.

Onun hakkında hocası Şahabeddin Mercani: "Petersburg şehrine göçmek istediğinde göndermeyi hiç istemedim. Türlü sebepler gösterip muradından feragat etmesini söyledim. Maişet için farklı yerler gösterdim. Fakat kastıma muvaffak olamadım. Ama onun orada olmasından dolayı ben de hiç düşünmediğim faydalar

---

[77] *İsmail Seyahati*, Mürettib R. B. F. ,Tab Bismarof, Mektubat-ı Şarkiye, Kazan, 1903, Sözbaşı'ndan
[78] Abdurrahman Sadi. *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Tataristan Devlet Neşriyatı Basması, Kazan, 1926, s. 37-38
[79] *Başkort Ezebieti Tarihi, 1*. Tam, Urta Bıuttar Usuru, Başkortostan Kitap Neşrieti, Üfü, 1990, s. 422
[80] Erdal Şahin, Osmanlı, C. 9, "Osmanlıların Kazan Tatar Türklerinin Kültürü ve Diline Etkileri", Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 353-360
[81] Rızaeddin Fahreddin, *Asar C1*, Tipografya G. İ. Karimova, Orenburg, 1901, s. 50-51

gördüm. Kendisi selamet gönüllü, güzel ahlaklı, hoş tabiatlı, yazısı güzel; fıkıh ve usul-i fıkıh konularında vukufiyetli, tarih konularında bilgi sahibidir."[82] Demektedir.

Hüseyin Feyzhani'nin yazdığı bazı makaleleri Rus yazarları tarafından ilgi ve övgü görmüştür. Rus âlimi Aşmarin, *Bulgar ve Çuvaşlar* adlı eserinde: "Berezin'in makalesinin yayınlanmasından on bir yıl sonra üç adet kabir taşı bulundu. Bunların ikisi Sinbir ve birisi de Tetüteş Uyazı'ndadır. Bu taşları Molla Hüseyin bin Feyzhan bulmuştur. Bunlar hakkında İmparatorluk Arkeoloji Cemiyeti Haberlerinin 1863 yılındaki 4. cildinde "Üç Bulgar Kabir Taşı Yazıları" isminde bir makale yazmıştır. Bu makalesinde Hüseyin Efendi, Bulgar kabir taşlarına Çuvaş dili vasıtasıyla teftişe girmek yoluyla ilk olarak dünyaya haber vermiştir. Şunun için bu makale gayet ehemmiyetlidir. Hâlbuki bundan önce Bulgar kabir taşlarını teftiş edenlerin Çuvaş dili yardımıyla teftiş eylemek yolu hatırlarına gelmemiştir."[83] Demektedir.

Rızaeddin Fahreddin, *Asar*'da Hüseyin Feyzhani'nin bir fotoğrafını ve Mercani'ye göndermiş olduğu iki mektubunu koyar.[84] Hüseyin Feyzhani, ikinci mektubunda İstanbul'a gitmek istediğini yazmaktadır.[85] Şura'da yayınlanan diğer mektuplarının birinde, Mercani'nin hazırlamakta olduğu Bulgar ve Tatar Tarihi'ni Arapça değil de Türkçe yazması durumunda Akademi'nin bu kitabı bastırabileceğini söyler. Aynı zamanda kitabı şekil yönünden ikiye bölüp oluşturmasını söyler.[86] Mercani de *Müstefadü'l-Ahbar*'ı bu şekilde yayınlar.

Hüseyin Feyzhani'nin en önemli eseri, yukarıda bahsi geçen, *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflara Dair Yarlıh ve Hatlar* adlı 941 sayfalık eseridir.[87]

2.5.8. Şahabeddin Mercani (1818-1889):

Kazan civarındaki bulunan Yapuncı köyünde dünya gelir. Atalarının Mercan köyünden olmaları sebebiyle Mercani nisbesiyle tanınır. O da babası gibi eğitimini Buhara'da alır. Abdünnasır Kursavi'nin fikirlerinden etkilenir. Kazan'a dönüp kendi medresesini açar. 1880'de hac için yola çıkan Mercani, İstanbul'da kalarak Şeyhülislam Ahmed Esad Efendi, Adliye Nazırı Ahmed Cevdet Paşa ve Hariciye Nazırı Asım Paşa

---

[82] Rızaeddin bin Fahreddin, *Asar, 2.* cilt, 14. cüz, Kerimof Hüseyinof ve Şürekası'nın Pravay Matbaası, Orenburg, 1908, s.436
[83] Rızaeddin bin Fahreddin, *Asar, 2.* cilt, 14. cüz, Age. s.439-440
[84] Hüseyin Feyzhani'nin daha pek çok mektubu Rızaeddin Fahreddin tarafından Şura'nın 1916/ 14-15-16-17-18-19. Sayılarında yayınlanmıştır. Hüseyin Feyzhani bu mektuplarının birisinde Şehabeddin Mercani için Naima Tarihi'ni alma gayretlerini yazar.(Şura 1916/15, s. 354)
[85] Rızaeddin bin Fahreddin, *Âsar, 2.* cilt, 14. cüz, Age. s.442
[86] Hüseyin Feyzhani, "Hüseyin Feyzhani'nin Mercani'ye Mektupları", Şura 1916/18 s.378,
[87] İsmail Türkoğlu, *Rızaeddin Fahreddin*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s.344-345

ile görüştü. Onun asıl şöhreti ölümünden sonra yayılır. Ceditçilik ve tarihçilik yönü öne çıkarılır.[88]

Cemaleddin Velidi'ye göre Şahabaddin Mercani'nin üç önemli yönü vardır. Bunlar: Evvela İslam müceddidi (reformist) olması, ikincisi Tatar-Türk tarihçisi, üçüncüsü de Tatar edebiyatçısı olmasıdır.[89] O devirde Tatarlar arasında siyasi erklerinin de olmamasından dolayı; "İstikbalimiz karanlık, istikbalimiz meçhul." sözlerinin yanı sıra; "Mazimiz karanlık, mazimiz meçhul." ifadeleri tekrar edilip durulmaktadır. Kurumsal arşiv ve kütüphanelerden mahrum bir milletin tarihini kırılıp gitmiş mezar taşlarını doküman yapıp iki ciltlik kitap yazarak adeta yoktan var eder. Bundan dolayıdır ki; Tatar tarihinin babası ve Heredot'u olarak görülür.

Şahabeddin Mercani'nin tarih kitabı *Müstefadi'l-Ahbar*'ı dil açısından açık ve saf Türkçe yazılmamış olsa da mahallî dille yazılmış olması, çok önemli bir olaydır. Mektepler için veya herkes için yazılmış bir eser değildir. Bölge için kıymetler üstü bir kıymete sahip dokümanlar mecmuasıdır.[90]

Şahabeddin Mercani bir ediptir. Türkçe yazmanın ayıp sayıldığı bir zamanda Türkçe böyle büyük bir kitap yazmış olması çok önemlidir. Şahabeddin Mercani'nin Türkçe yazı tarzı üslup ve ifadesi sonraki dönemde hiç bir kimse tarafından taklit edilecek bir şekilde olmasa da kullandığı dil Türkçe'dir. Onun döneminde Tatar edebiyatı diye bir edebiyat henüz yoktur. O eserlerini Türkçe yazmış olması bu açıdan kıymetlidir.[91]

Edebiyat tarihçisi A. Aziz, Şahabettin Mercani hakkında: "Mercani Hazretleri Tatarların siyasi müverrihidir. Aynı zamanda Mercani Hazretleri bizim medeniyet tarihçimizdir. Edebiyatımızın tarihini ilk o yazdı. *Müstefadi'l-Ahbar* bunun ispatıdır."[92] demektedir.

Mercani bu eserinde bazı kelimelerin etimolojisi hakkında da bilgiler vermektedir. "Abzi" kelimesi bunlardandır.[93]

Mercani, Endülüs ve Osmanlı tarihiyle ilgili materyaller de toplamıştır.[94]

---

[88] İslam Ansiklopedisi cilt 29, "Mercani", Diyanet Vakfı Yayınları, s. 169-172.
[89] Cemaleddin Velidof, *Tatar Edebiyatınıñ Barışı*, "Vakit" Matbaası, Orenburg, 1912. s. 32
[90] Cemaleddin Velidof, *Tatar Edebiyatınıñ Barışı*, Age. s. 48
[91] Cemaleddin Velidof, *Tatar Edebiyatınıñ Barışı*, Age. s. 49
[92] *Mercani,*Naşiri: Salih bin Sabit Abdullin, "Maarif" Matbaası, Kazan, Sene 1333 (1915) s. 356
[93] *Mercani,* Naşiri: Salih bin Sabit Abdullin, "Maarif" Matbaası, Kazan, Sene 1333 (1915) s. 357
[94] *Mercani,* Naşiri: Salih bin Sabit Abdullin, "Maarif" Matbaası, Kazan, Sene 1333 (1915) s. 358

Rızaeddin Fahreddin'in, Mercani'ye olan bakışının olumlu yönde değişmesi onun *Carude* adlı kitabını okumasıyla başlar. Bundan sonra Mercani'nin her bir matbu eserini takip eder.[95]

İsmail Gaspralı, Tercüman gazetesinin çıkarılması konusunda istişareler yapmak için Kazan'a geldiğinde kendisine olumlu cevap veren tek kişi Mercani'dir.[96]

Zeki Velidi Togan, "Rus Tarihi Edebiyatında Mercani" adlı makalesinde Katanov, Aşmarin, Bugdanov ve Malov'ların onun *Müstefadi'l-Ahbar*'ı hakkındaki fikirlerini aktarır.[97]

Malov, onun hakkında: "Mercani'nin dili pek ağır. O; Arap, Fars ve Türki sözlerin karışımından oluşturulmuş bir dille yazmış. Kitabını Arapça, Farsça veya yalnız Tatarca ile yazsa daha iyi olurdu."[98] Demektedir. Türkolog Katanov ise daha olumlu şeyler söyler.

Selim Geray Müftü'den sonra, Mercani müftü olmak istemiştir. Ama İlminskiy buna şiddetle karşı çıkar ve Pabedanos'a bu konuda mektuplar yazarak uyarır.[99]

Şahabettin Mercani'yi Türkçe'ye hizmet edenler arasında Rızaeddin Fahreddin'den önce ilk zikreden kişi aslında İsmail Gaspralıdır.[100]

2.5.9. Kayyum Nasiri (1825-1902):

2 Şubat 1825 yılında Kazan yakınlarındaki Zuya kazasına bağlı Yukarı Şırdan köyünde doğar.[101] Kazan'daki medreselerde okur. Arapça, Farsçanın yanında Rusça da öğrenir. Rus okullarında ve medreselerde öğretmenlik yapar. 1871'den başlayarak İdil-Ural bölgesinde ilk olarak takvim geleneğini başlatır. Eserlerinin tamama yakınını Tatarca kaleme alır. Pek çoğunu tercümeler yoluyla oluşturmuştur. Meşhur müsteşrikler; Gottwald, Maslovskiy ve Olga Lebeddova'ya Türkçe dersleri vermiştir.[102]

Rusya Müslümanlarının edebiyatıyla ilgili Fatih Kerimi şunları söyler: "Bundan otuz yıl evvelleri Rusya Müslümanlarından edebiyat-ı cedide ıttılakına şayan, yayınlanmış üç eser vardı: Bunların birisi, şimdi Petersburg'ta Fen Akademisi azası olan Alman Radlof'un eseri *Bilük*, ikincisi Kayyum Nasiri'nin *Kalender* (takvim)'i, üçüncüsü

---

[95] *Mercani,* Naşiri: Salih bin Sabit Abdullin, "Maarif" Matbaası, Kazan, Sene 1333 (1915) s. 374-375
[96] *Mercani,* Naşiri: Salih bin Sabit Abdullin, "Maarif" Matbaası, Kazan, Sene 1333 (1915) s. 454-455
[97] *Mercani,* Naşiri: Salih bin Sabit Abdullin, "Maarif" Matbaası, Kazan, Sene 1333 (1915) s. 467-484
[98] *Mercani,* Naşiri: Salih bin Sabit Abdullin, "Maarif" Matbaası, Kazan, Sene 1333 (1915) s. 480
[99] *Mercani,* Naşiri: Salih bin Sabit Abdullin, "Maarif" Matbaası, Kazan, Sene 1333 (1915) s. 499
[100] Rızaeddin Fahreddin, "İsmail Beg Gasprinski", Şura 1914/24, s. 737
[101] *Tatar Edebiyeti Tarihi, 2.* Tam, Tatarstan Kitap Neşriyeti, Kazan, 1985, s.259
[102] İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, s.98

Kafkazyalı Mirza Feth Ali Ahundof'un Rusça tercümesi ile basılmış bir komedyasıdır.[103]

Kayyum Nasiri'nin Türk diline olan hizmetleri ve dil konusundaki çalışmaları hakkında Cemaleddin Velidi şunları söyler: "Şimal Türkçesinin müstakil edebî dil olması adına XIX. asrın ikinci yarısı boyunca çalışmış olan kişi, Kayyum Nasiri olmuştur. Nasiri'de bu mesele kuru bir dava olarak kalmadı. O elli yıl boyunca amelî olarak çalıştı. Tatar dilinde yazdı. Tatar dilinin temizlenmesi için uğraştı. Onu edebî diller seviyesine çıkarmaya uğraştı. Tatar dilinin sarf, belagat ve lügatini yazdı. Tatar dilinde her bir fenden derslikler yazıp kendisi pek çok ıstılahlar oluşturdu.

Lakin böyle de olsa, Nasiri'nin dili iki şiveden tamamıyla temizlenemedi. O bunlardan Çağatay şivesini önde tutmaktaydı. Tatar diline Çağataycanın bir şubesi olarak bakmaktaydı.

Nasiri, bu konuda umumi akıma yönelip gitmedi. Doğrusu o vakitlerde henüz dil meselesinde açık ve belirli bir akım yoktu. Lakin Osmanlı edebiyatı yavaş yavaş Çağataycayı kenara sürmekteydi. Bunun böyle olmaktan başka yolu da yoktu. Osmanlı edebiyatı gittikçe işlenmekte, zenginlemekte matbuat denen bir vakıa ortaya çıkmaktaydı. Bununla birlikte Orta Asya'da edebî hayat bütünüyle sönme noktasındaydı. Bizde yazarlar, çoğunlukla da şairler farkına varmadan Osmanlılaşmaktaydılar. Türkiye'den pek çok Türkçe vaaz kitapları ve tefsirler alıp Tatar mollaları arasında yayıldı. *Altıparmak, Muhammediye*'yi her bir okuma yazma bilen kişi okumaktaydı. Daha sonra Osmanlı edebiyatı hatta halk edebiyatında da kendi tesirini göstermeye başladı. Tatar şarkılarında "benim, senin" gibi sözler yer almaya başladı.[104]

Kayyum Nasiri bu akıma karşı dursa da, durduramadı. Hatta bu akım kendisinden sonra kuvvetli bir şekilde yayılmaya başladı. Tercüman tarafından ileri sürülen Türkçülük fikri, kuvvetten düştükten sonra Nasiri tekrar dirildi."[105]

Kayyum Nasiri'nin Tatar dili hakkındaki görüşleri şunlardır:

1. Tatar dili, Çağatay dilinin bir şubesidir. Çağatay diline çok hususlarda muvafıktır.
2. Böyle olsa da kendisinin muntazam kaide ve usulleri vardır.

---

[103] Fatih Kerinof, "Rusya Müslümanlarında Mektep Maarif ve Edebiyat", Şura 1908/6, s. 165-166
[104] Cemaleddin Velidi, *Kayyum Nasiri Mecmuası*, "Kayyum Nasiri'de Tatar Tili", Kazan,1922, s. 139
[105] Cemaleddin Velidi, *Kayyum Nasiri Mecmuası*, "Kayyum Nasiri'de Tatar Tili", Kazan,1922,s. 140

3. Bazı sözler yönünden zengin olmadığından Arap ve Fars dillerinden yardım almaya muhtaçtır.
4. Yetmeyen yerlerde bu dillerden kelime alan Tatar dili başka dillerden eksiği de yoktur. Hatta bazı yönlerden fazlası vardır.
5. Arap ve Farsçadan Tatarcanın kendisinde olmayan sözleri alması gerekir.[106]

Kayyum Nasiri'nin dili Çağataycaya çekmeyen Tatarca'dır. Kayyum Nasiri'nin Osmanlı diline münasebeti nasıldı? Nasiri'nin diline dikkatle bakılsa, onun Osmanlı Türkçesinden kaçtığı sezilmektedir. O, bu konuda umumi akımın tesirine girmemeye çalışır. "Değil" yazmamak gerek, "tügil" yazmak lazım. "İçün" yerine "üçün" yazmalı der. Onda "şöyle efendi" gibi bazı sözlere rastlanır. "Virdi, olmak, vardı, bilmez, ben, bizim, sizi, idip, aldığım, Rusya'ya" gibi formları yanlış da görmek mümkün değil. Ama bizim Kayyum Nasiri'den önce onun zamanında da ondan sonra gelmiş olan usul-i cedide devrindeki yazarlarımız da Osmanlıca formlardan bu şekilde çekinme kimsede görünmez. Hatta Orta Asya'da eğitim görmüş Mercani'de de; "Vardı, olduğundan, hayli" gibi sözlerle pek çok karşılaşılmaktadır.

Kayyum, sarf yönünden Osmanlılıktan kaçsa da cümleleri tertipte bazen özellikle Osmanlı tesirine girer. Çoğunlukla bu onun titizlenip yazdığı fesahat ve belagata örneklemeler yaptığı zamanlarda sezilir. O bir yerde seciye misal olarak: " Fenn-i kitabet enva-yı sanayi-i bediiyyeti câmi ve mehasin-i umur-ı külliye-i umumiyeye ait ve râcidir." Cümlesini getirir. Bu cümledeki Arapça sözlerden ve Farsça izafelerden ve umumen cümlenin kuruluşundan Osmanlılık pek kuvvetli gözüktüğü halde Nasiri burada Osmanlıca formalar getirmekten mahsus kaçmakta. "Bediiyyeni", umumiyege" deyip Tatarca formalar getirmektedir." [107]

Türk diline hizmet edenlerle ilgili Rızaeddin Fahreddin'den önce bir liste yapmış olan İsmail Gaspralı, Kayyum Nasiri'yi de saymaktadır.[108]

2.5.10. İsmail Gaspralı (1851-1914):

İsmail Gaspralı hakkında gerek Türkiye'de ve gerekse de yurt dışında yapılan yayın oldukça çoktur. Burada Rızaeddin Fahreddin'in daha çok onun dile olan hizmetleri

---

[106] Cemaleddin Velidi, *Kayyum Nasiri Mecmuası*, "Kayyum Nasiri'de Tatar Tili", Kazan,1922, s. 141
[107] Cemaleddin Velidi, *Kayyum Nasiri Mecmuası,* "Kayyum Nasiri'de Tatar Tili", Kazan, 1922, s. 144
[108] Rızaeddin Fahreddin, "İsmail Beg Gasprinski", Şura 1914/24, s. 737

noktasında Şura dergisinde çıkmış olan uzun biyografisinden notlar aktarılacaktır. Rızaeddin Fahreddin onun önemini anlatırken şunları söyler:

"İsmail Beg'in vefatıyla birlikte, Rusya Müslümanları pek ulu ve edep merkezi olmuş değerli bir zatlarını ve kendilerine hayırhahlık yapmış kılavuzlarını kaybettiler.

Sıradan bir köyde dünyaya gelen ve küçük bir şehirde ömür süren bu zat, kendi zekâsı, iktidar ve istidadı, cesaret-i edebiyesi ve akdamı, teşebbüs ve sebatı sayesinde Rusya Müslümanlarının yükselmesine büyük katkılarda bulundu. Rusya Müslümanlarının ilmî ve edebî, içtimai ve iktisadi hâllerinin alışılmışın dışında bir inkılap geçirmesine sebep oldu. Bu güne kadar Rusya Müslümanları arasında hiç kimseye nasip olmamış bir şöhret ve itibar ona nasip oldu.

Millete, cemiyet ve cemaatlere hizmet edenler ihtimal ki her zaman olmuştur. Biri ilmiyle hizmet etmiş olsa ihtimal başkaları malları ve akıllarıyla yardım etmişlerdir. Lakin İsmail Beg'in hizmeti pek bereketli ve pek faydalı oldu. İsmail Beg bu millet için hayırlı ve benzersiz bir hadimdi."[109]

Rızaeddin Fahreddin bu biyografisinde onun milleti için yapmış olduğu iyilikleri maddeler halinde sıralar. Üçüncü madde şöyledir: "Umumi dil, dağılmış milletler arasında münasebet ve kardeşlik için birden bir sebep her birinin anlayacağı umumi bir dil kullanımına bağlı olduğu için, İsmail Beg bütün Türk kabilelerinin anlayacağı şekilde umumi bir Türk dili kullanımını lüzumlu görürdü."[110]

8. maddede ise: "Millî edebiyatımızı muhkem temellere oturtmak ve mümkün kadar münasebetsiz meselelerden uzak durarak terakki ettirdi. Bu konuda İsmail Beg tarafından yapılan hizmetlerin tarifi imkânsızdır. Gençleri edebî eserler yazmaya ve tercümeler yapmaya teşvik etti. Yayınlanmış eserler hakkında tenkitler yazdı. Kendisinin Tercüman'ından ayrılıp çıkmış çeşmeleri görüp ümidi arttı. Halkın ümitsizliğe düştüğü vakitlerde o ümidini kaybetmedi. Dilimizin genişleyeceğini edebiyatımızın yükselip yaşayacağına inanmaktaydı. Hatta edebiyat tarihi yazacaklar için oldukça çok sermaye hazırlayıp gitti."[111]

"Kalem ve Edebiyat Gayretçileri" ismiyle 1888 yılının 15 Temmuzda çıkmış olan 23. adette şöyle bir makale yayınlar: "Gayret-i içtimaiye ve asar-ı edebiyeleri ile

---

[109] Rızaeddin Fahreddin, "İsmail Beg Gasprinski", Şura 1914/21, s. 641
[110] Rızaeddin Fahreddin, "İsmail Beg Gasprinski", Şura 1914/23, s. 708
[111] Rızaeddin Fahreddin, "İsmail Beg Gasprinski", Şura 1914/23, s. 708

aramızda ilim, maarif ve dil intişarına say ve gayret eden muteber adamlarımızın nam-ı alilerini bilmek cümlemize borçtur. Bildiklerimizi beyan ederiz, bilmediklerimiz hakkında haber verseler güzel olurdu. Bu günkü kalem ve edebiyat gayretçilerimiz şunlardır:

1. Feth Ali Mirtza Ahundof (Tiflis): Türk dilinde ilk tiyatro eserleri yazdı ve neşretti. Vefat etmiştir.
2. Hasan Bek Melikof (Bakü): Rusya Müslümanları arasında ilk olarak Türkçe gazete tesis etti.
3. Seyit Eniszade (Tiflis): Ziya-ı Kafkasya adlı Türkçe gazetenin naşir ve muharriri. Birçok eserin müellifidir.
4. Celal Efendi Eneszade (Tiflis): Seyid Efendi Eneszade'nin biraderi olup Keşkül isimli gazetenin naşiri ve muharriri. *Muhtasar İlm-i Hesap* adlı eserin mürettibidir.
5. Abdusselam Ahundzade (Şuşa): *Muteber İlm-i Hâl* eserin muharriridir.
6. Ömer Efendi Mekarov (Kuban Vilayeti): Kabardi dilinde bir çok defa ilmihal tertip etmiştir. Kadılık yapmaktadır.
7. Ataullah Bayazıdof (Petersburg): Türkice ve Rusça risaleler, reddiyeler müellifi olup bu şehirde ahundur.
8. Abdülkayyum Nasirof (Kazan): Türki dilinde takvimler ve beş on kadar risaleler telif etmiştir.
9. Şahabettin Mercani (Kazan): Bu şehirde müderristir. Ondan fazla Arabi lisanda eserleri var.
10. Hüseyin Efendi Gayibov (Tiflis): Şiirler ve asar-ı millî hususunda mecmua tertip etmiştir. Tiflis şehrinde müftü.
11. Mevlikey Yumacıkov (Sibirya): Şairdir. Şiirler neşrettirmiştir.
12. Altunsarin İbrahim (Orenburg): Kırgız Kazak şairlerinden.
13. Musa Akyiğitov (Penza): İlk roman yazarıdır. Romanı *Hüsam Molla* ismindedir.
14. Zahir Bigiyev (Kazan): Bu da Tatarca roman yazarıdır.

15. Abdülalem Feyzhanof (Kazan): Türki dilde coğrafya eseri tertib etmiş ve yayınlamıştır.

1888'de sayılan bu ediplerimizden başka olanlar da vardır. Mesela; Seyyitazim Şirvani, Hibetullah İşan, Ebulmennih Hacı, Çukur karyesinde Muhammedali İşan'ın matbu ve pek güzel şiirleri vardır. Lakin bunların bazıları hakkında İsmail Beg'e haber verilmemiş ve bazıları da unutulup kalmış olsa gerek.

1906 yılında İsmail Beg, *Ak Gül Destesi* ismiyle bazı ediplerimizin isimlerini, resimlerini ve tercüme-i hallerini neşretti. Orada olup da yukarıda sayılmayan bazı adamların da isimleri vardı.

Rızaeddin Fahreddin aynı biyografik makalesinde İsmail Gaspralı'nın zaman içinde bazı fikirlerini tashih ettiğini söyler ve şöyle der: "Yeni delillerin ortaya çıkması ve uzun tecrübelerin mecbur etmesi sebebiyle ilimle meşgul olan kişilerde fikrî değişiklikler her zaman olmuştur. Şahsi bir menfaat kastı olmadıkça bu iş memduh ve fazilet sayılmış, sebat ve metanete muhalif görülmemiştir. İsmail Beg Hazretleri de pek uzun vakit mülazemet ettiği ve her zaman himaye edip durduğu bazı fikirlerini son dönemde bıraktı ve mesleğini yeniledi. Bu cümleden imla ve milliyet meselelerini saymak mümkün. İsmail Beg Hazretleri otuz yıl müddetince eski imlayı himaye edip geldi. Bu konuyla ilgili muhaliflere her türlü cevabı verdi. Bu düşüncesini savunup geldi. Eski imlanın usul-i savtiyeye uygun gelmediğinden mi veya başka bir sebepten mi, ömrünün sonunda bu düşüncesini bıraktı. Bununla beraber Tercüman'ın yayınlanmaya başlamasıyla Rusya Müslümanlarını Tatar ismiyle zikredip gelmesine rağmen 1906 yılından itibaren bunu Türk ismiyle değiştirip kullanmaya başladı." [112]

1908'de çıkmaya başlayan Şura dergisi Tercüman gazetesinin çıkışının 25. yılı münasebetiyle 9. sayısında "Millî Bayram" adlı bir tebrik yazısı yayınlanır. İsimsiz olan Yazı derginin başmuharriri Rızaeddin Fahreddin tarafından kaleme alınmıştır. Rızaeddin Fahreddin şöyle der: "Muhterem Tercüman gazetesinin yayınlanmasına geçen 10 Nisanda 25 yıl dolup 26. yıl başladı. 2 Mayıs Cuma günü Bahçesaray şehrinde dua meclisi olacak. Evet, Tercüman muharriri hamiyetperver İsmail Beg Gasprinski cenapları bundan 25 sene önce ali bir fikir, mukaddes bir niyet, doğru bir meslekle silahlanarak yola çıktı. Hiç yorulmadan bu yolda çeyrek asır devam etti. Hizmetinde gösterdiği sebat ve metanet ne kadar şayan-ı taktir ise, bundan 25 sene önce her taraf

[112] Rızaeddin Fahreddin, "İsmail Beg Gasprinski", Şura 1914/24, s. 737

kara bulutlar ile örtülmüş olan karanlık bir vakitte o kadar doğru bir yol intihab etmiş olması son derece şayan-ı tahsindir. Bundan 25 sene evvelki hâllere bir defa olsun bakacak olsak insanın yüreğini dehşet basar. Kendi halkımızın medeniyet ve maarif tarafından gelen her türlü şeye karşı durması ve milletin gelecek hayatı olan ana diline "Tatar dili ikbahü'l-lisan" diye bakılması gibi milletin bekası ve hayatını günden güne inkıraza ve tehlikeye sürükleyen fikirlerin üzerine hükümetin Müslümanlar hakkında uyguladığı "Ruslaştırma" ve "yutma" siyaseti de hatıra getirilecek olursa, müthiş ve karanlık bir gecede kalkıp, parlayıp yol gösteren yıldız gibi, Tercüman da Tatarların tam felaket çukuruna doğru gittikleri bir zamanda imdatlarına yetişerek, ikinci bir yöne, selamet ve saadet meydanına doğru yol gösterip bu zavallı yolcuları helak olmaktan kurtaran bir yol başçıya benzemektedir. Tercüman ne yaptı? Hangi ali fikirleri beyan etti? Onu niçin bütün dost ve düşman taktir ve tahsin etmekte? Onun ne yaptığım konusunda onu anlatmaya bizim gücümüz yetmez. Onu Tatar tarihinin altın ile yazılacak sayfaları anlatacaktır." Rızaeddin Fahreddin yazısını "Yaşasın İsmail Bey! Yaşasın Tercüman!"[113] diyerek bitirir.

2.5.11. Ali Şir Nevai (1441-1501):

Rızaeddin Fahreddin'e göre; "Türk dilinin birinci ıslahçısı Ali Şir Nevai'dir."[114] "Dil Yarışı" bölümünde Ali Şir Nevai hakkında şunları söyler: "Türkçeyi ilk önce resmî dil saymış olan hükümet, Rum Selçukluları olup onlardan sonra Türkiye'dir. Şark tarafında Türk edebiyatını tesis edenlerin piri, Ali Şir Nevai olmuştur."[115]

Rızaeddin Fahreddin, Şura dergisindeki "Meşhur Adamlar ve Uluğ Hadiseler" bölümünde yüzlerce biyografi kaleme almıştır. Yukarıda, İsmail Gaspralı hakkında vermiş olduğumuz bilgiler gibi burada, Ali Şir Nevai hakkında vereceğimiz bilgiler de Rızaeddin Fahreddin'in Şura'da yayınladığı "Ali Şir Nevai"[116] adlı makalesinden aktarılacaktır.

"Türk şairlerinin pişvası ve Türk edebiyatının üstadı ve müessisi olan işbu zat, Sultan Ebu Said vezirinin oğlu olup hicri 844 (Miladi 9 Şubat1441) tarihinde Herat şehrinde dünyaya geldi. Babası ise onun talim ve terbiyesine artık itina ve içtihat ettiğinden, balanın kendisinde de istidat olduğundan o zamana göre mükemmel surette tahsil eyledi.

---

[113] Rızaeddin Fahreddin, "Millî Bayram", Şura 1908/9, s. 275
[114] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s. 10
[115] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1910, s. 5
[116] Rızaeddin Fahreddin, "Ali Şir Nevai", Şura, 1909/17, s. 513-515

Ali Şir, mektepte tahsil ettiği vakit Sultan Hüseyin Baykara ile şerik olarak ders okuduklarından ikisinden hangisi devlete erişirse arkadaşını unutmamak üzere kendi aralarında birbirlerine söz vermişlerdi.

Ali Şir bir müddet Horasan'da ve sonra da Semerkant'ta tahsil ile meşgul olup aradan hayli vakit geçtikten sonra 875 (M.1472) tarihinde Sultan Hüseyin Baykara, Herat'ta saltanat tahtına çıktı ve vadesini daim hatırında sakladığından en önce işi Ali Şir'i bulmak oldu. Onun Semerkant'ta olduğunu haber alır almaz Maverahünnehir padişahı olan Sultan Ahmed Mirza'ya haber gönderip Ali Şir'i hürmet ile irsal etmesini talebetti. Kesesi boş olması sebebinden Ali Şir, Sultan Ahmed Mirza masrafı ile Herat şehrine yollandı ve Sultan Hüseyin tarafından büyük ihtiram ile karşılanıp, mühürdarlık makamına ve daha sonra da vezirliğe tayin edildi.

Ali Şir, boş vakitlerini mütalaa ve telif ile geçirir meclisinde âlimler, edipler toplanırdı. Fazıl ehillerine, şairler, hüner ve sanat erbabına inam ve ihsanı mebzul olduğundan maarif ve sanatın terakkisine çok hizmet etti.

Bir müddet sonra siyaset ile iştigalden vaz geçip hizmetinden istifa eyledi ise de âlim, adil ve muhibb-i ulema ve üdeba hem de ilim ve maarifin mürevvici olan Sultan Hüseyin, Ali Şir'i her zaman kendi yanından ayırmadı ve ahirinde de tekrar[117] teklifine binaen Astarabad şehrine vali oldu. Şir Ali, bu makamda uzun vakit kalmadı. İstifa ederek Herat şehrine döndü. Ve dünyadan uzlet ederek bir tarafa çekildi. Mamafih Sultan Hüseyin her zaman kendi iltifat ve ihtiramında tutar ve her zaman hâlini istifsar eder, şehzadelerini onun meclisinden istifade ettirir idi.

Vezirlik beşiğinde büyümüş, vezirlik yurdunda gün geçirmiş, sonradan ilim kudretini bihak bilici terbiye ve edep ehlini ihtiram edici bir padişah-ı ali himayesinde gün geçirdiği hâlde zamanın modasına taklit yüzünden mi veya felekten şikâyet etmek şairlerde âdet olduğundan mı veyahut hakikaten mi kendi talihinden narazı olup asrından şikâyet etmiştir ve bu konuda;

"Gahı tabdım felekden natuvanlık

Gahı gördüm zamandan kamranlık

Besi ıssık savuk gördüm zamanda

Besi aççık çuçuk tatdım cihanda"

[117] Rızaeddin Fahreddin, "Ali Şir Nevai", Şura, 1909/17, s. 513

Demiştir.

Ali Şir, Türki olduğu hâlde Farisice şiir söyleyenlerin en muteberlerinden birisidir. Türk edebiyatını en önce işbu zat tesis etti denilse mübalağa olmaz. Kendisinden önce edebî surette Türkice yazan kimse olmadığı mervîdir.

Ali Şir'in eserleri çok olup, bu gün de bazıları basılıp yayılmakta ve her biri latif ve güzel olmakla Türki edebiyatında numune ve misal addolunur. Bununla beraber büyük bir kütüphanesi olup, ilim ve marifet ehillerine açık tutulduğu, meşhur müverrih Handemir işbu kütüphaneden istifade ettiği rivayet olunur.

Ali Şir, yalnız şiirle değil belki bununla beraber büyük bir hekim ve filozof idi. Abdurrahman Cami gibi birçok ulu zatlar ile sohbet etmiştir. Türkice şiirleri dört divandan ibaret olup birincisi çocuk vaktinde, ikincisi gençlik vaktinde, üçüncüsü olgunluk vaktinde, dördüncüsü yaşlılık devrinde söylenmiş şiirleridir. Bunlardan başka Farsça yazılmış şiirleri ayrı bir divanda toplanmıştır. Türki şiirlerine Nevai, Farsça şiirlerinde Fâni tahallüsünü kullanmıştır. Farisi lisanını sevmiş ve güzel şiirler söylemiş ise de ana dili olan Türkiye muhabbeti daha ziyade ve kâmil idi. Her iki lisanda olan kemalatı ulu olduğundan "Zü'l-lisaneyn" (iki dilli) diye şöhret bulmuştur.

Ali Şir zamanında Türkistan'da Farsi lisanı ziyade muteber olduğundan Türk âlimleri ve şairleri umumiyetle ana dilleri olan Türkiyi bir tarafa atıp bütün bütüne Farisice söylerler ve Farisice şiir inşad etmekle bir birine tefahir ederler idi. İşbu hâl Türk kavminin edebiyatından mahrum kalmaklarına, bunun sebebinden de milliyet hisleri yok olmasına, şan ve şerefleri unutulacağına bahis olduğundan Ali Şir, o zamandaki efkâr-ı umumiyenin aksine hareket eder olmuş, Türk evladı mutlaka Türkçe yazmaya okumaya öğrenmeye dikkat etmelidir, diye dava eylemiştir. Bunu bilfiil ispat etmek ve yol göstermek kastıyla birkaç eser meydana koymuştur. İşbu cihetten Ali Şir, Türk edebiyatının temelini kurmuştur. İmam Cahiz, Türk kavminin faziletini teşhir ettiği halde[118] Ali Şir, Türk lisanının güzelliğini ve mülayim olduğunu amelde göstermiş ve Türk kavmi âşığı olmuş Farisi lisanına göre Türk lisanının erkin, geniş ve mülayim ve de kaideli olduğunu dava etmiştir. *Muhakemetü'l-Lügateyn* isminde olan risalesini asıl işbunun için yazmıştır.

[118] Arap edibi olan İmam Cahiz hazretlerinin Türk kavmini methi hakkında *Menakıbü't-Türk* isminde bir risalesi vardır. Bu risale şimdi 52 sayfa olarak yayınlandı.(Rızaeddin Fahreddin'in açıklaması) Şura, 1909/17, Rızaeddin Fahreddin, "Ali Şir Nevai", s. 514

Ali Şir, Türk kavminin zirekliğini (keskin zekâlı), ilim ve marifete müstait olduklarını övgü sadedinde: 'Türk kavminin havas ve avamı, Farisilere katışır olsalar onlardan farksız surette Farisice söylerler ve çokları şiirler de yazarlar. Ama Farisi kavminden Türklere ihtilat etmek sebebinden Türkice bilenleri pek az olur ve bu azların konuşmalarından Türk olmadıkları bilinip durur.' Der. Türk dilini methederek: 'Türk ile Farisi lisanı arasında fahiş surette tefavüt olup, Türk dili Farisiye göre lezzetlidir. Türki lisanda olan noktalar, remiz ve manalı tabirler Fars dilinde bulunmaz." Der. Yine insanoğlu kendi aralarında konuştukları zaman kullanmaya ihtiyaç duyulan sözlerden yüz kadarını yazıp: 'İşte Türkçe olan işbu sözlerde, her zaman muhtaç olduğumuz manalar pek az işaretler ile bildirilmektedir. Bu manaları hatta başka kimselere anlatmak da mümkün olmaz. Anlatmaya mümkün olanları için de uzun cümleler tertip etmeye ve birkaç Arap sözleri koymaya zaruret olur.' Diye dava eder.

İki kimse arasında olan işler için Araplarda olan mufaale babı, Farsçada bütün bütün olmadığı halde Türk dilinde ancak bir "ş" harfi koymakla iş tamam olduğunu (görmek- görüşmek, tapmak- tapışmak, öpmek- öpüşmek gibi) Ali Şir, yer gök ile şadlanıp beyan eyler. Yine: 'Türk dilinde bu gibi dekayık pek çok olduğu hâlde hakikati tetkik edilmemesi sebebinden henüz mestur bir hâlde durur. Belagat meydanında bu kadar vâsi ve faydalı bir dil var olduğu hâlde onu atıp başka bir dil ile yazmak ve konuşmak büyük bir küfran-ı nimet olsa gerek.'

Ali Şir'in vezir çocuğu olması ve de emir ve vezirlik şöhretleri, teni ile beraber toprak altına gömüldüğü hâlde şairlik, ediplik şöhreti günden güne artmaktadır.

Gayet âlim olan bu vezir ve vezir sıfatında olan bu âlim ve edip, hicri 906 (M. 1501) tarihinde vefat etti. Allah mazhar-ı afv ve gufran eylesin."[119]

2.6. DİLİ KORUMANIN YOLLARI

Rızaeddin Fahreddin'e göre, kendilerine mahsus dilleri olmayan kavimler müstakil bir millet sayılmazlar, sayılsalar bile devamları olmaz. Ona göre "Dilsiz kavim, mevhum kavim" demektir. Bunun için ana dilini korumak herkes için mukaddes bir vazifedir. Bundan dolayı Şimal Türkleri için bu gün, uzak babalarından miras kalmış şey yalnızca dil ve sözlerdir.

[119] Rızaeddin Fahreddin, "Ali Şir Nevai", Şura, 1909/17, s. 515

Dil nasıl korunur? Sorusunu sorduktan sonra Rızaeddin Fahreddin şunları söyler: "İcrası ve tatbiki mümkün olup olmayacağı malum olmasa da, mezkûr sualin doğru cevabı ise: 'İptidai mektepler ve edebiyat ile muhafaza edilir.' Demekten ibarettir.

Edipler, dil için kaideler tertip etseler; sözcükleri toplayıp lügatler yazsalar; herkesin anlayacağı ve muhabbetle okuyacağı şekilde kitaplar ve risaleler, gazete ve mecmualar neşretseler; muallimlerimiz iptidai mekteplerde düzen içerisinde öğretmeye muvaffak olsalar; özellikle geleceğin annelerini bu günkü çocuk zamanlarında okumayı ve yazmayı öğretseler, dil korunur ve asla inkıraza düşmez.

Yeryüzünde inkıraza uğramış kavimlerin dilleri hakkında Frenklerin; sarf, nahiv kitapları ve sözlükler tertip ettikleri malum. Bundan ibret alınsa bizim için de zararı olmaz.

Usul-i cedide mekteplerine var gücüyle karşı gelen bir kahramanla müzakere ettiğimde, kahraman: 'Usul-i cedide mektepleri dini bitirmeye sebep olur diye şeklenmekteyiz.' Dedi. Ben de ona: 'Yahudiler, Almanlar, Rus ve Latişlerle yünle kaplanmış diken kabilinden karıştığımız bu asırda eğer usul-i cedide mektepleri olmasa hem dil hem de dinimizin biteceğini ve bu sebepten dolayı milletin inkıraza uğrayacağı hakikat iken, şek ve şüpheler ile avare olup yürümenin ne manası var.' Dedim."[120]

Rızaeddin Fahreddin, dilin korunması konusunda eskiye nazaran gittikçe dağılmakta olan yerli halkın, Rus nüfusu karşısında azalması ve dilin konuşulduğu muhitin kaybolmakta olduğunu düşünür. Bununla ilgili de şunları söyler: "Samara, Ufa, Perm, Orenburg, Tobol ve Akmola Gubernalarının yüzde doksanı Müslüman ve Türk kabilesi olarak yaşadıkları dönemde dili korumak kolaydı. Lakin o vakitler geçti. Artık mezkûr gubernalarda Türkler takriben üçüncü millet olarak kalıp gittiler. Çok uzun zaman geçmez dilleri yeni açılmakta olan balalar kendi analarından: "Jeleznaya doroga"nın (Tren yolu) Rusçası nasıl? Diye sormaya başlarlar."[121]

İdil-Ural Türkleri 1905 yılına kadar kendi istekleriyle Rusça öğrenmekten uzak dururlar. Çünkü, kimliklerini kaybetme korkusu onları kendi muhitleri dışına çıkmalarını engellemektedir. Rus gimnazyalarında okuyup Rus yüksek mekteplerinde okuyan ve hukukçu, doktor, mühendis v.s. çıkan tek tük Türk uzmanlar, özellikle de eski zaman kişizadelerinin kalıntıları olan mirzalar sınıfına mensup kimseler olurlar. Bunlar geniş Türk kütlesinden uzak kalırlar, millettaşlarının cemiyet işleriyle pek

[120] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Dil Yarışı*, Vakit matbaası, Orenburg, 1910, s. 11
[121] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Dil Yarışı*, Vakit matbaası, Orenburg, 1910, s.11-12

ilgilenmezler, çokluk Ruslarla düşüp kalkarlar, aile içinde Rusça konuşurlar, Türk halkı da onları pek aramaz, onlarla fazla temasta bulunmaz ve onlara, nasılsa yolunu şaşırıp, kendi topluluğundan ayrılmış ve başka bir topluluğun içine karışmış olan zavallı sapkınlar diye bakar.[122]

Rızaeddin Fahreddin gençlik dönemlerinde Rusça öğrenmek istemesiyle ilgili şu anektodu aktarır: "Bir dönem Rusça okumaya heveslendim. Bu okuma resmî okullara girip okumak değil, belki yaşım yirmiden aşıp gittikten sonra, enikonu adres yazacak kadar bir okumaydı. Lakin: 'Ahlakın bozulur diye korkuyorum.' Deyip, babam izin vermedi. Onun izin vermediği işleri ömrümce yapmadığım için, bu hevesim öylece kaldı."[123]

Oysa Rızaeddin Fahreddin, iptidai derecede de olsa Rusça öğrenmenin şart olduğunu düşünür. Ve bu konuda şöyle der: "İnsan devletinin dilini bilmese, tam insan sayılmaz. Bu mihnet dünyasında insanın başına neler gelmez? Eğer orman arasında veya dağ başında insanlardan uzaklaşıp yaşasa, ona dil bilmemek çok zarar vermez. Ama şehir ve köylerde halk ile birlikte hayat süren kişi için ana dilinden başka bir devlet dilini bilmek pek mühim olduğu şüphesizdir. Bundan dolayı ben kendi çocuklarıma gerekli derecede Rusça okuttum. Bu sözlerim, Allah korusun, babama karşı çıkmak olarak görülmesin. Çünkü babam da gelecek bir günde Rusça'ya ne kadar muhtaç olacağımı ve zamanın ne şekilde değişeceğini bilse, sadece biraz değil, hatta beni reelni, gimnazya ve üniversiteler derecesinde bilmemi sağlardı. Eğer ben de babam gibi Rusça okumanın bozuk ahlaka sebep olacağını bilsem, çocuklarıma hatta bir harf bile Rusça okutmaya razı olmazdım."[124]

Rusçaya bu gibi sebeplerden dolayı halk uzak durur. Devlet bunu değişik kanunlar çıkartarak mecbur tutar. Orenburg Dini Nezaretine bağlı olan imam ve ahundlara ferman çıkartarak Rusça bilmelerini şart koşar. Mesela: "1888 yılının Temmuz ayında ilan edilmiş olan fermana göre, 1891 yılından itibaren Orenburg Dinî Nezaretine aza olacak kimseler için gimnazyanın evvelki dört sınıfı programından veya ilçe veya şehir öğretmen okulunun programlarından imtihan vermeleri, şehirlerde ahund ve hatip makamlarına girecekler için Rusça okuyup yazma, köylerde imam olacaklar için biraz Rusça konuşabilme ve okuma bilmeleri şart koşulmuştur."[125]

---

[122] Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 119
[123] Rızaetdin Fehretdin, *Fenni Biografik Cıintik*, "Ruhiyet"Neşriyeti, Kazan, 1999, s. 21
[124]Rızaetdin Fehretdin, *Fenni Biografik Cıintik*, "Ruhiyet"Neşriyeti, Kazan, 1999, s. 22
[125] Rızaeddin Fahreddin, "Uyganuv ve Yañalık Tarihi VI", Şura 1914/3, s.80

Bunun üzerine istikbal endişesine düşen medrese öğrencileri Rus köylerine gidip Rusça öğrenmeye başlarlar. Rızaeddin Fahreddin medreselere Rusça dersleri konularak devletin maddi yardımlarının da alınmasını sağlanılarak bunların yapılması gerektiğini ifade eder.

"Ne için şu dinî medreselerde öğrencilere biraz Rusça öğretme yoluna gitmediler?

Tarihimizi yazacak olanlar işbu sualin cevabını vermekte yanılmamaları için aşağıdaki sözleri yazmaya mecburum:

Şu dönemdeki halk usulünce hareket etmediler ve Rusça öğrenmeye mutlaka karşı çıktılar. Avam ve bu cümleden mollalar ve müderrislerin çoğu, Rusça bilinmediği taktirde milletin refah hâliyle yaşayacağına inandılar. Rusça okuyup da saf Müslüman olmanın mümkün olabileceğini tasavvur edemediler. O zamandaki Müslümanlar ukazlı mollalar hakkında en âlim ve en akıllı ve de en tedbirli kişiler diye bilirler, tasrih kılıp etmeseler de zımni surette onların layahtı olduklarına itikat kılarlar, kendilerinde akıl ve idrak, fikir ve istiklal gibi güçler ve iyi ile kötüyü, fayda ile zararı, ayırabilecek mizan varlığını itibara almazlardı. Bu sebepten ha fikir ve içtihada mebni ve ha fikirsizliğe mebni olsun, ukazlı mollaların sözlerini mahz-ı savap ve halis hikmet bilip koy, kabilinden onların sözleri arkasından çekiştirip yürürlerdi. Bügülme Uyazındaki Seveley vakıaları işbu hâllerin binden bir misali olmaya yeterlidir. Ukazlı mollalar (Bazı akıllıları müstesna) imamlık mansabı için Rusça bilmenin şart koşulmasını kabullenmediler ve bunu da makul sebeplere bina kılacakları yerde, her zamanki âdetlerine muvafık din adına inkâr ettiler ve; 'Rusça bilen kişilerin şiveleri bozulup Kur'an'ı dürüst okuma kudretleri kalmaz.' Demek gibi şeyler beyan ettiler. (Buna göre Musa Efendi Carullah, Bayraki'de müderris Mesud Efendi, Ufa'da Ahund Cihangir Efendi gibi adamların Kur'an'ı düzgün okuyamamaları lazım gelmeliydi.)

Umuma ait işlerde bütün hareketleri ve bütün gayret ve içtihatları: 'Hazretler ne diyor?' deyip duran ve kendilerini kabir taşları misalinde şuursuz ve hissiz tanımakta olan avam, hazretlerin sözlerini böylece kabul edip: 'Evet siz doğru söylediniz. Rusça bilen kişilerin kıraatları düzgün değil, bundan dolayı böyle kişilerin imam olmalarına razı olamayız.' Deyip tekrar edip durdular."[126]

[126]Rızaeddin Fahreddin, "Uyganuv ve Yañalık Tarihi V", Şura 1914/31, s.80

Rızaeddin Fahreddin bunları söylemekle birlikte, halkın Rusça öğrenmeye karşı olan antipatisini de makul görür. Bu Ruslaştırma ve hatta Hıristiyanlaştırma politikalarının bir sonucudur. Rızaeddin Fahreddin bu konuda şunları aktarır: "Avam ve çoğunlukla molla ve müderrislerin Rusça öğrenmeye bu kadar karşı gelmelerine makul bir sebep de vardır. Bu ise şu asırda Pabidanosof ve İlminskiy[127] gibi adamların tavsiyelerine muvafık Ruslaştırmayı meslek etmeden ibaretti. Mezkûr zatların fikirlerini taklit eden memurlar Rusça okutmak suretiyle Müslümanları Ruslaştırmanın kolay olacağını hayal etmektedirler. Bu adamların bu hayalleri hükümet adamları için de hayırlı olmadı, Müslümanlar için de.

Çünkü bu işlerin neticesi Müslümanların medeniyet dünyasından uzak durup ilimsiz hünersiz kalmalarından ibaret oldu. Müslümanlar, şu zamandaki hükümete şüphe ile bakmaya hatta güzel işler hakkında da; 'Bunda bir hile ve mekir olmasın?" diye korkmaya başladılar. Pek çok aileler hicret ettiler, oraya buraya savrulup kaybolup gittiler. Tabii, bu durum hükümetin kendisi için de faydalı olmadı.

Millet rükünleri ve özellikle Rusça okumuş malumatlı zatlar Pabidanosof ve İlminskiy fikirlerinin düsturulamel tutulduğunu bildiklerinden Rusça okuma konusunda ahaliye anlatmadılar, anlatmış olsalar da sözleri kabul olmaz belki kendileri İlminskiy fikrine hizmet etme ile itham edilirlerdi.

Müslümanları Ruslaştırma siyasetinden emin olmaları ve bundan dolayı da kendi istekleriyle Rusça okumaya girişmeleri 1905 yılındaki 17 Ekim manifestosunun ilan edilmesinden sonra olur."[128] 1917 yılında Rusya üniversitelerinde okuyan gençlerin yabancı dil olan Arapçanın ibadet ederken de bırakılıp yerine Tatarca[129] yapılıp yapılamayacağı üzerine sorulan sorulara Rızaeddin Fahreddin şu cevabı verir: "Başka bir dilin tesirinden nasıl ve ne şekilde korunmak mümkün denilen meseleye gelecek olursak; biz yabancı dilde yani Arap dilinin tesirinden kurtulmak için bu okuyan gençlerimizce mutlaka namaz ve duaları Arapça okumayıp Tatarca okumaya niçin gerek olup kalır.

Biz, okuyan gençlerimizden hususen darülfünunlarda okuma şerefine erişmiş studentlerimizden dilimizi koruma, ikinci bir dilin tesirine verilmeme konusunda ciddi

---

[127] Vakit, 1907 No: 245, "İlminski" Bu yazı 1899 yılının Noviy Vremiy gazetesinin 23 Kasım nüshasından iktibas edilmiştir.
[128] Rızaeddin Fahreddin, "Uyganuv ve Yañalık Tarihi VI", Şura 1914/3, s.81
[129] Zorla Hıristiyan yapılan Kırişin Tatarları, Rusça değil de kendi dilleri olan Tatarca'da ibadet etmektedirler. Bu usul İlminski tarafından oluşturulmuştur.

neticeler verecek yollar göstermelerini beklerdik. Başka bir dilden korunmak ve onun tesirine girmemek için başka dilde okumak yaramaz, sadece kendi dilinde okumak gerek olsa ve bundan dolayı Arapçadan korunmak için Arapça bir kelime okumak yaramasa hatta namaz ve mesur dualar da kendi dilimize çevrilmiş olsa, Arap dili tesirinden korunma konusunda bu bilfarz güzel bir çare olsa şimdi Rusça tesirinden korunmak konusunda ne yapalım? Söylenen mühim "çare!" olan kaideye göre Rus dilinde ve Rusçada bir şey de okumayacak mıyız? Biz hepimiz de dilimizin her ferdinin Rusçadan lakaal iptidai malumatı olmasını diliyoruz. Rusçadan iptidai derecede de malumat almak için bile kim bilir ne kadar lafızlar, sarf ve nahiv kaideleri az da olsa şiirler bilmek gerekir. Şimdi o zaman Rus dili tesirinden nasıl korunalım. Hiç Rusça okumayalım mı?

Arap dili tesirinden bu son zamanlarda korkular beyhudedir. O, Arap dilini, biz özümüzle isteyip Arap diline verildiğimiz vakitlerde bile o bize hukuklu millî bir dil olup evrilememiştir. Artık bu devirde de kendisine zemin bulamayan Arap dilinden, kendi dilimizin kıymetinin anlaşıldığı ve Araplıktan gönüllerin soğuduğu bir zamanda onun bizim üstümüzde kök salması ihtimali yoktur. Bizim fikrimize göre bize bu gün en korunulması gerekli olan bir dil varsa o da başka dillerdir."[130]

2.7. ŞURA'NIN DİL YARIŞI KİTABININ BÖLÜMLERİ

Rızaeddin Fahreddin, kitabın başına on beş sayfalık bir giriş yazar. Bu giriş şu başlıklardan oluşur:

"Dil Yarışı"

"Biz ve Ana Dilimiz"
"Dilimize Hizmet Edenler"
"Dili Korumanın Yolu"
"Dil Yarışındaki Şartlar"
"Bu Kitabın Tertibi"

Rızaeddin Fahreddin bu girişten sonra kitabın bölümleri hakkında şunları söyler:
"*Şura'nın Dil Yarışı* adındaki bu mecmua işbu bölümlere ayrılmıştır:

Birinci Bölüm: Bu bölümde Şura'da yayınlanmak üzere dışarıdan gönderilip de yer olmadığı için basılmayıp kalmış makalelerden bazıları dercolundu.

[130] Rızaeddin Fahreddin, "İslam ve Ana Tili", Şura 1917/6, s.130

İkinci Bölüm: Burada bazı eski dönemlerde yazılmış mektuplardan nüshalar vardır. Bu günkü dilimizle uzak atalarımızın dilleri arasında mukayese ediciler için bunların bir derece ehemmiyeti olmalıdır.

Üçüncü Bölüm: Burada Dil Yarışı hakkında yazılmış olan makaleler, kendi tertipleriyle verilmiştir.

Dördüncü Bölüm: Burada Şura'da yayınlanmış Dil Yarışı makaleleri hakkında olan tenkitlerden bazıları yer almaktadır.

Beşinci Bölüm: Bu bölümde Şura'ya hediye edilmiş bazı metinler yer almaktadır."[131]

2.7.1. BÖLÜMLER VE ALT BAŞLIKLARI

Birinci Bölüm:
Dil Hakkında Olan Bazı Fikirler

1. "Dil Düzeltmek"
2. "Dil Meselesi"

İkinci Bölüm:
Bazı Eski Yazılardan Örnekler

1. "Fatma Sultan Kabri"
2. "Bu İmzalı bir Mektuptur"
3. "Kiralık Yazı"

Üçüncü Bölüm:
Dil Yarışı Makaleleri
"Bir İki Söz"
Dil Yarışı Makaleleri

1. Sabircan Sabircanoğlu, Almaata
2. "Bir Türkün Tanrıdan Dileği", Karı Muhammed Rahim Taceddinoğlu, Yeni Buhara
3. "Kitap, Gazete ve Dergiler Okumak Hakkında", Cihangir Abizgildin, Ufa
4. "Bahçecilik", Abdünnasır Abdulof, Balbay

[131] Rızaeddin Fahreddin, *Şura'nın Til Yarışı*, Orenburg, 1910, s. 13-14

5. “Bir Tatar Genci Ağzından”, A. Battal Taymas, Orenburg
6. “Türkçe Yazma Konusunda”, M. Fatih Murtazin, Samara
7. “Karavul Dağı”, Yarullah Veli
8. “Dil Yarışması”, Ali Asgar Gafurov, Buzavlık
9. “Sadece Gelecekten Bekliyorum”, İsmail Aliyef, Taşkent
10. “Çabalama”, Abdülkerim Saidof
11. “Müslüman Oyunu Yurdu”, Bahram Beg Devletşayof, Kirmine
12. “Dil Yarıştırmak”, Arifallah Kiyikof, Börü Uyazı
13. “Yalancı Peri”, Delil Hüsniddinov, Astrahan
14. “Ben Köyü Severim”, Fahrülislam Ayniddinoğlu, Troyskiy
15. “Başkurt Şivesinde Hikâye”, M. El Osmani, Virhural Uyazı
16. “Tavuk ve Yumurta”, Rıza Tercümani
17. “Su Tutma”, Zarif Beşiri
18. “Bir Babanın Bir Ağaç Fidanını Oğluna Gösterip Söyledikleri”, Abdülhak Abdüssamedoğlu, Bubi
19. “Sakay Baba’nın Hayatı”, Abdurrahman Yulayef, Usa Uyazı
20. “Bir Yürüş”, Tayyibe Kemal
21. “İş-Tirek Köyü”, Tayyibe Kemal, Çistay
22. “Bir Türk Kadınının Kendi Oğluna Söylediği Öğüdü”, Hadi Atlasof
23. “Dil Konusunda”, Abdülgani Niyazi Pir Muhammedzade, Astrahan
24. “Eser”, Ömer Karaşoğlu, Bukay İli
25. “Dostlar Bulma Konusunda”, Miyan Abdulol El Gafuri, Krasnu Ufumski
26. “Şura Ricasına”, Tahirhan Muradoğlu, Menzile Uyazı
27. “Kız Çocuklarını Okutmak Gerekir mi?”, Muhammedcan İşmuhammedoğlu
28. “Düşüncesizlik Sahibini Yok Eder”, A. Salihof, Kazan- Moskova Demir Yolu
29. “Bulgar Kızı Aysulu”, Mecit Gafuri, Ufa
30. “Cengiz”, Ahnef Tangatarof
31. “Görebilmek Söylemeye Yetmez; Çalışabilmeye Çalışmak Gerek”, Ömer El Karaşi, Bugaylık
32. “Söz Başı”, Ahmedcan Biktimiroğlu, Tomski
33. “Dil Toplantısı”, Hasan Ali
34. “Zavallı İlkey”, Abdülhak Abdüssamedoğlu, Bubi
35. “Benim İlk Defa Bilim Yurduna Girmem”, Ali Bayazıdof, Kazan

36. “Kalem Yarışına Bir İki Söz”, Ahkemeddin İsenberdin, Balbay
37. “Okuma Yazma Yurdunu Çoğaltma”, Zakircan Elhan, Peterpol
38. “Minli Bay’ın Dil Konusundaki Düşüncesi”, Muhammed Sabir Abdullahoğlu Vildanov, Bügülme
39. “Ak İdil’de Gemide”, Abdurrahman Remiyef, Sterlitamak
40. “Hayat ve Kılınışlar”, Feyzülbari Cemaleddinof, Mamadış Uyazı
41. “Yazı Yarışları Münasebetiyle”, Tuman Abdulkaraş, Bugay İlinde
42. “Tatar Öğretmenlerine Açık Söz”, Feyzurrahman Musin, Simipalat
43. “Ey Millet”, Hüsniddin Bin Minhaceddin Kerimof, Börü Uyazı
44. “Benim Düşüncem Böyle”, M. Abdurrahman Şahabzade, Samara
45. “Söz Söylemek”, Muhammed Safa Aliyef, Moskova
46. “Rüya Yormak”, Muhammed bin Osman Yunusof, Yakaterinburg
47. “Tanrıdan İsteğim”, Ziyaeddin Rahmankulof, Troyskiy
48. “İsteğim Şudur”, Hadi Sabircanoğlu
49. “Benim Düşüncelerim”, Kelimullah Sadi, Taşkent
50. “Gereksiz Korku”, İsmet bin İsam Mamışof, Semeykin
51. “Şehir Öğrencisinin Köye Dönüşü”, Kerim Sıtkı Murtazin, Börü Uyazı
52. “İdil”, Muhammed Necip Şerafeddinoğlu Abizof, Kazan
53. “Kadınlar Burcu”, Sehmen El İshaki, Börü Uyazı
54. “Türkçe Söylemeye Şaşırdım”, Muhaqmmed Hafız bin Muhammed Ali, Menzile Uyazı
55. “Bir Türkün Şarkısı”, Ömer Canibekov, Kızılyar
56. “Köyde On Beş Yıllık Değişiklik”, Habib İshaki
57. “Bilim Ne?”, Burhan Mansuri, Havalin Uyazı
58. “Dil Yarışı Bu”, İnayetullah Ahmedi, Harbin
59. “Okuma Yurtları”, Hasib Kerimi, Kazan
60. “Bizim Toplantılar”, Abdülbari Atavi, Malmıj Uyazı
61. “Dilsiz Türk”, Hikmet Miftah, Kazan
62. “Birlikte Dirlik”, Şakircan Taceddin, Cambiti
63. “Ata Babadan Söylene Gelen”, Ahmet Toktabayef, Tomski
64. “Bizim Hayatlar”, Velişah Ali Ekberof, Gülce
65. “Medrese Yanında Sırat Köprüsü”, Muhammedcan Abdülveliyef, Orenburg
66. “Hayvanlarda Gördüğüm Temaşa”, Hasan Ali, Ufa
67. “Dil Yarışına”, Esadullah Cemaleddin, Espas Uyazı

68. “Gençlerimiz”, Muhammed Sabir Vildani, Bugruslan Uyazı
69. Bir Türk’ün Kaygı Sonunda Sevinci”, Nazarhoca Abdussamadof, Yarkend
70. “Bizim Kazak Yurdunda”, Salahaddin Hazret, Çangarlav Boyu
71. “Ak İdil”, Ahmed Remiyef
72. “Dil Yarışına Bir İki Söz”, Lokman Sadık, Buzavlık Uyazı

Dördüncü Bölüm:

Tenkitler

Beşinci Bölüm:

1. “Şura Dergisine Hediye”, Karı Mahdırahim, Yeni Buhara
2. “Şiir”, Haris Fahri

2.8. GRAMER ÇALIŞMASI:

2.8.1. İSİM İŞLETME EKLER:

2.8.1.1. Çokluk Eki:

Türkçede çokluk eki eskiden beri -lar, -ler’dir. Tatar Türkçesinde çokluk eki -lar/-ler; m, n, ñ ünsüzlerinden sonra -nar/-ner’dir. İncelemiş olduğumuz metinde sadece -lar/-ler şekli mevcuttur.

2.8.1.1.1 -lar Şekli:

Vakıt-lar, kagıt-lar, zaman-lar, yıl-lar, mitrika-lar, mulla-lar, başka-lar, kanton-lar, bun-lar, hat-lar, ukuçı-lar, mektup-lar, adam-lar, imtihan-lar, yagmur-lar, tamçı-lar, uturuçı-lar, ata-lar, nahv-lar, kitap-lar, moasır-lar, halk-lar, möslüman-lar, tercüman-lar, an-lar, han-lar, padişah-lar, zat-lar, şun-lar, baba-lar, lögat-lar, mecmua-lar, sahra-lar, nösha-lar, intikad-lar, uy-lar, işanç-lar, karındaş-lar, çak-lar, Avrupalu-lar, yaş-lar, yazuçı-lar, Usmanlı-lar, yazaçak-lar, kolak-lar, Kazak-lar, Rus-lar, lafız-lar, dust-lar, kaygu-lar, şadlık-lar, şogullanuçı-lar.

2.8.1.1.2. -ler Şekli:

Zapatiye-ler, idüçi-ler, teftiş-ler, kim-ler, kimse-ler, ibaret-ler, şagird-ler, eser-ler, mertebe-ler, makale-ler, şey-ler, tecrübe-ler, kalem-ler, naşir-ler, hazret-ler, hal-ler, kaide-ler, alim-ler, ilm-ler, Törik-ler, til-ler, müellif-ler, Freng-ler, hadim-ler, risale-ler, kavim-ler, Yahudi-ler, Nemse-ler, Latiş-ler, şöphe-ler, cömle-ler, tabir-ler, ibare-ler, kelime-ler, müteradif-ler, moharrir-ler, süz-ler, mektep-ler, edip-ler, reviş-ler, risale-ler,

moallim-ler, kön-ler, bülü-ler, çit-ler, yörütiçi-ler, digen-ler, Farsiçe-ler, söylengen-ler, kişi-ler, iş-ler, millet-ler, nerse-ler, kirüşüçi-ler, lehçe-ler, jurnal-ler, iye-ler.

2.8.1.2. İYELİK EKLERİ:

2.8.1.2.1. l. Şahıs Teklik:

Teklik birinci şahıs iyelik eki eskiden beri hep -m olarak kalmıştır. Bu metinde de öyledir. Konsonantla biten kelime ile iyelik eki arasına yardımcı ses olarak incelik kalınlık uyumuna giren düz dar (-ı-, -i-) bir vokal gelir.

2.8.1.2.1.1. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra:

Yazu-ım.

2.8.1.2.1.2. Sedalı Konsonanttan Sonra:

Hatır-ım, yazmadıg-ım, fikr-im, eser-im, soal-im.

2.8.1.2.1.2. Sedasız Konsonanttan Sonra:

İtdik-im, didik-im.

2.8.1.2.2. ll. Şahıs Teklik:

Teklik ikinci şahıs iyelik eki eskiden –ñ şeklinde idi. Yalnız İstanbul Türkçesi arka damak -n-'sini bulundurmadığı için son devirlerde ikinci şahıs iyelik eki -n şekline geçmiştir. Bugün Tatarcada da -ñ şeklindedir. Bu metinde örneği bulunamamıştır.

2.8.1.2.3. lll. Şahıs Teklik:

Teklik üçüncü şahıs iyelik ekinin Eski Anadolu Türkçesinde -ı, -i; -sı, -si olarak yalnız düz dar şekilleri vardı. Osmanlıca döneminde düzlük yuvarlaklık uyumuna bağlanmış ve bugünkü yuvarlak şekilleri de ortaya çıkmıştır. Bugün Tatarcada da -ı, -i; -sı, -si şeklindedir. Bu metindeki örnekleri de öyledir.

2.8.1.2.3.1. İnce Düz Vokalden Sonra:

Sabraniye-si, karye-si, seyahatname-si, basmahane-si, hane-si, ikinçi-si, birinçi-si, kabile-si, küpi-si, mesele-si, çare-si.

2.8.1.2.3.2. İnce Yuvarlak Vokalden Sonra:

Közgü-si.

2.8.1.2.3.3. Kalın Düz Vokalden Sonra:

Arhiva-sı, hatıra-sı, imla-sı, matbaa-sı, icra-sı, mecmua-sı, mösabaka-sı, nösha-sı, kitaphane-si, ara-sı, Rusça-sı, bala-sı, cıyını-sı, Şura-sı, barça-sı, kıska-sı, gubirna-sı, ulma-sı.

2.8.1.2.3.4. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra:

Tugru-sı, kayu-sı, yazu-ı.

2.8.1.2.3.5. Sedalı Konsonanttan Sonra:

Resm-i, yaramıyaçag-ı, uldıg-ı, hökm-i hatlar-ı, ibaretler-i, öslub-ı, ulaçag-ı, yöz-i, harb-i, ism-i, şehr-i, mösaadesizlig-i, sebeb-i, eserler-i, kitab-ı, padişahlar-ı, revac-ı, risaleler-i, hadimler-i, muharrir-i, osul-i, ibareler-i, suñ-ı, hazretler-i, yul-ı, üzler-i, til-i, cevab-ı, yöz-i, mektepler-i, kabil-i, biteçeg-i, ulaçag-ı, hacm-i, kalemler-i, naşirler-i, süz-i, makaleler-i, ism-i, hazretler-i, nahvlar-ı, kavimler-i, haller-i, itdig-i, alim-i, kaideler-i, alimler-i, hıdmetler-i, tiller-i, kavm-i, böyükler-i, itdig-i, hal-i, ism-i, lisan-ı, itmedig-i, kasd-ı, tuksan-ı, ömid-i, onudıldıg-ı, hökm-i, mal-ı, sebeb-i, tertib-i, bir-i, kereg-i, fikr-i, delil-i, urn-ı, yer-i, uylar-ı, işançlar-ı, ten-i, küñl-i, üz-i, kiñlig-i, yuklamadıg-ı, kireg-i, mahzen-i, akvam-ı, küpreg-i, bir-i, avıl-ı, terakib-i, derun-ı, lafz-ı, hal-i, lehçeler-i.

2.8.1.2.3.6. Sedasız Konsonanttan Sonra:

Etraf-ı, varmak-ı, adet-i,hak-ı, tarih-i, masraf-ı, taraf-ı, karalmak-ı, moslih-i, hak-ı, yarış-ı, iç-i, hicret-i, memleket-i, hosus-ı, nispet-i, edebiyat-ı, yarış-ı, ulmak-ı, öst-i, ölüş-i, lögat-ı, ıslah-ı, köç-i, vireçek-i, millet-i.

2.8.1.2.4. l. Şahıs Çokluk:

Çokluk birinci şahıs iyelik eki eskiden beri bugünkü gibi vokal uyumuna bağlı olarak -mız, -miz, -muz, -müz şeklinde idi. Bugün Tatarcada -bız, -biz şeklindedir. Bizim metnimizde -mız, -miz şeklindedir.

2.8.1.2.4.1. Kalın Düz Vokalden Sonra:

Ara-mız.

2.8.1.2.4.2. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra:

Yazu-mız.

2.8.1.2.4.3. Sedalı Konsonanttan Sonra:

Til-imiz, yetişdig-imiz, moharrirler-imiz, babalar-ımız, şey-imiz, süzler-imiz, moallimler-imiz, aralaşdıg-imiz, moasırlar-ımız, möellifler-imiz, yan-ımız, avam-ımız, mal-ımız, söylegenler-imiz, tiriklig-imiz, karındaşlar-ımız, yazuçılar-ımız, küñl-imiz, üz-imiz, bir-imiz.

2.8.1.2.4.4. Sedasız Konsonanttan Sonra:

Lögat-ımız, hörmet-imiz, fazilet-imiz, burıç-ımız, arçımak-ımız, bildik-imiz, irk-imiz, ikinç-imiz.

2.8.1.2.5. II. Şahıs Çokluk:

Çokluk ikinci şahıs iyelik eki Eski Türkçede -ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz şeklindedir. Ekin ñ'si teklik ikinci şahısta olduğu gibi yine son zamanlarda ve İstanbul Türkçesine dayanan yazı dilinde n'ye çevrilmiştir. Bugün Tatarcada -gız, -giz şeklinde kullanılmaktadır. Bu metinde -ñız, -ñiz şeklindedir.

2.8.1.2.5.1. Sedalı Konsonanttan Sonra:

Rızalutsiyalar-ıñız, süzler-iñiz.

2.8.1.2.5.2 Sedasız Konsonanttan Sonra:

Yazmak-ıñız.

2.8.1.2.6. III. Şahıs Çokluk:

Çokluk üçüncü şahıs iyelik eki eskiden beri hep -ları, -leri olarak kullanıla gelmiştir. Bugün Tatarcada -ı, -i, -sı, -si; -ları, -leri şeklinde kullanılmaktadır. Bu metinde -ları, -leri şeklindedir.

2.8.1.2.6.1. İnce Düz Vokalden Sonra:

Kansilarye-leri, mertebe-leri.

2.8.1.2.6.2. Kalın Düz Vokalden Sonra:

Nösha-ları, ana-ları, bazı-ları, başka-ları, başçı-ları.

2.8.1.2.6.3. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra:

Baru-ları, kılu-ları.

2.8.1.2.6.4. Sedalı Konsonanttan Sonra:

Üz-leri, var-ları, til-leri, devam-ları, uldıg-ları, iktidar-ları, kagıd-ları, mokabil-leri, tefsir-leri, fikir-leri, tapkan-ları, yul-ları, yaşav-ları, süz-leri, bazar-ları, bilim-leri, urın-ları, yer-leri, istikbal-leri.

2.8.1.2.6.5. Sedasız Konsonanttan Sonra:

Hak-ları, hıdmet-leri, itdik-leri, kündermek-leri, virmek-leri, şogullanmak-ları, sanaldık-ları, himmet-leri, tırışdık-ları, öst-leri, ilaç-ları, idik-leri, yaşadık-ları, yörmek-leri, ehemmiyet-leri, yahşılık-ları, yamanlık-ları, didik-leri, çıgaçak-ları, bilük-leri, barmak-ları, çak-ları, ügrençük-leri, nadanlık-ları, yaktılık-ları, sukmak-ları.

2.8.1.3. Hal Ekleri:

2.8.1.3.1. Genitif Eki:

Bugün Tatarcada -nıñ, -niñ şeklinde olan bu ek metinde de -nıñ, -niñ şeklindedir.

2.8.1.3.1.1. İnce Düz Vokalden Sonra:

Kimse-niñ, biri-niñ, tili-niñ, makale-niñ, risale-niñ, bende-niñ, kişi-niñ.

2.8.1.3.1.2. Kalın Düz Vokalden Sonra:

Şura-nıñ, a-nıñ, daroga-nıñ.

2.8.1.3.1.3. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra:

Bu-nıñ, şu-nıñ.

2.8.1.3.1.4. Sedalı Konsonanttan Sonra:

Biz-im, biz-niñ, yazumız-nıñ, kagıtlar-nıñ, kimseler-niñ, makaleler-niñ, şagirdler-niñ, eserler-niñ, utruçılar-nıñ, Törikler-niñ, idüçiler-niñ, bunlar-nıñ, biz-niñ, mektuplar-nıñ, til-niñ, soal-niñ, könler-niñ, kavimler-niñ, tiken-iñ, lögatlar-nıñ, ben-im, süz-niñ, adamlar-nıñ, adam-nıñ, yıl-nıñ, yaşlar-nıñ, Usmanlılar-nıñ, kim-niñ, Kazaklar-nıñ, nerseler-niñ, kişiler-niñ, anlar-nıñ.

2.8.1.3.1.5. Sedasız Konsonanttan Sonra:

Zat-nıñ, taş-nıñ.

2.8.1.3.1.6. İyelik Ekinden Sonra:

Üzleri-niñ, tilimiz-niñ, muharrirlerimiz-niñ, yürmekleri-niñ, barçası-nıñ, yazuvım-nıñ.

2.8.1.3.2. Akkuzatif Eki:

Bugün Türkiye Türkçesinde akuzatif eki -ı, -i, -u, -ü'dür. Tatar Türkçesinde –nı, -ni şeklindedir. Metinde -ı, -i, -nı, -ni şeklinde yer almaktadır.

2.8.1.3.2.1. İnce Düz Vokalden Sonra:

Nerse-ni

2.8.1.3.2.2. Kalın Düz Vokalden Sonra:

Nösha-nı, başka-nı.

2.8.1.3.2.3. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra:

Bu-nı, şu-nı.

2.8.1.3.2.4. Sedalı Konsonanttan Sonra:

Biz-ni, lögatlar-nı, kitaplar-nı, uluv-ı, süzler-i, can-nı, nerseler-ni, şunlar-nı, a-nı, kelgen-ni, uylar-nı, kişiler-ni, til-ni.

2.8.1.3.2.5. Sedasız Konsonanttan Sonra:

Atlas-nı, basılmak-ı, birinçilik-ni, kalmak-nı, iş-ni.

2.8.1.3.2.6. İyelik Ekinden Sonra:

Yaramıyaçagın-ı, seyahatnamesi-ni, hatları-nı, ibaretleri-ni, nöshaları-nı, hadimleri-ni, usuli-ni, tili-ni, anaları-nı, lögatı-nı, edebiyatı-nı, tefsirleri-ni, uldıgı-nı, tilimiz-ni, uyları-nı, işançları-nı, teni-ni, küñli-ni, kayusı-nı, yazuı-nı, Şurası-nı, süzleri-ni, kiñligi-ni, uldıkı-nı, bazarları-nı, tapkanları-nı, ügrençükleri-ni, nadanlıkları-nı, yaktılıkları-nı, aslı-nı, soalim-i yazmakıñız-ı, işleri-ni, bilimleri-ni, bilükleri-ni.

2.8.1.3.3. Datif Eki:

Bugün Tatar Türkçesinde -a, -e, -ga, -ge, -ka, -ke şeklinde olan datif eki bu metinde de bu şekillerde kullanılmaktadır. Ama -ka, -ke şekli tam oturmamıştır.

2.8.1.3.3.1. İnce Düz Vokalden Sonra:

İdare-ge, cömle-ge, kişi-ge.

2.8.1.3.3.2. İnce Yuvarlak Vokalden Sonra:

Bitü-ge, itü-ge, közgü-ge.

2.8.1.3.3.3. Kalın Düz Vokalden Sonra:

Rusça-ga, başka-ga, urta-ga.

2.8.1.3.3.4. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra:

Kalu-ga.

2.8.1.3.3.5. Sedalı Konsonanttan Sonra:

Kagıtlar-ga, zamanlar-ga, azay-a, kön-e, basılan-a, vöcud-a, kim-ge, meydan-a, buñ-a, yön-ge, teftişler-ge, kön-ge, ilmler-ge, tercümanlar-ga, biz-ge, añ-a, bülümler-ge, bañ-a, şun-a, şagirdler-ge, kişiler-ge, suñ-ga, yer-ge, sañ-a, urtaklaşur-ga, uy-ga, kitaplar-ga, kolaklar-ga, milletler-ge, Ruslar-a, kavimler-e, yıl-ga.

2.8.1.3.3.6. Sedasız Konsonanttan Sonra:

Edebiyat-ka, iş-ke, yarış-ga, karındaşlık-ga.

2.8.1.3.3.7. İyelik Ekinden Sonra:

Yazumız-ga, karyesin-e, tilimiz-ge, hatırım-a, hatırasın-a, ulaçagın-a, padişahların-a, revacın-a, taralmakın-a, üzlerin-e, tillerin-e, sanaldıkların-a, arasın-a, ismin-e, lisanın-a, östlerin-e, yanımız-ga, östin-e, hökmin-e, başkaların-a, urnın-a, baruların-a, yaşavların-a, yahşılıkların-a, karındaşlarımız-a, üziñ-e, didiklerin-e, viriçekin-e, yerin-e, barmakların-a, kıluların-a, urunların-a, yerlerin-e, avılın-a, sukmakların-a, çaresin-e, eserim-e.

2.8.1.3.4. Lokatif Eki:

Bugün Tatar Türkçesinde -da, -de, -ta, -te şeklinde kullanılan bu ek, metinde -da, -de şeklinde geçmektedir.

2.8.1.3.4.1. İnce Düz Vokalden Sonra:

Risale-de, derece-de, idare-de.

2.8.1.3.4.2. Kalın Düz Vokalden Sonra:

Harita-da, Şura-da, dönya-da.

2.8.1.3.4.3. Kalın Yuvarlak Vokalden Sonra:

Tugru-da.

2.8.1.3.4.4. Sedalı Konsonanttan Sonra:

Vakıtlar-da, yıllar-da, hatır-da, Asar-da, yıl-da, Kazan-da, yer-de, kön-de, revişler-de, mektepler-de, asır-da, tarz-da, için-de, bun-da, İstanbul-da, hal-de, fikir-de, biz-de, yöz-de, gubirnalar-da, sahralar-da, hayal-de, çaklar-da, kişiler-de, bunlar-da, Kazaklar-da, zamanlar-da, ben-de, yeryüzün-de.

2.8.1.3.4.5. Sedasız Konsonanttan Sonra:

Vakıt-da, mektep-de, bit-de, soret-de, yörmek-de, itmek-de, öslup-da, saat-de, vakıt-da, revişler-de, yarış-da, ilik-de, çit-de, matbuat-da, çak-da, kük-de.

2.8.1.3.4.6. İyelik Ekinden Sonra:

Etrafın-da, arhivasın-da, tilimiz-de, kansilaryelerin-de, hakın-da, hakların-da, hökmin-de, ismin-de, tarihin-de matbaasın-da, şehrin-de, basmahanesin-de, hanesin-de, ibarelerin-de, suñun-da, tugrusın-da, yözün-de, itdigim-de, aramız-da, kitaphanesin-de, memleketin-de, hosusın-da, nispetin-de, tarafın-da, arasın-da, sabraniyesin-de yarışın-da, bazıların-da, keregin-de, yulların-da, köçin-de, tirigligimiz-de, küñlimiz-de, gubirnasın-da, derunun-da, halin-de, çakların-da.

2.8.1.3.5. Ablatif Eki:

Bugün Tatar Türkçesinde -dan, -den, -tan, -ten, -nan, -nen şeklinde kullanılan bu ek, metinde -dan, -den şeklinde geçmektedir.

2.8.1.3.5.1. İnce Düz Vokalden Sonra:

Törikçe-den, cömle-den.

2.8.1.3.5.2. İnce Yuvarlak Vokalden Sonra:

Köçi-den.

2.8.1.3.5.3. Kalın Düz Vokalden Sonra:

Mirza-dan.

2.8.1.3.5.4. Sedalı Konsonanttan Sonra:

Ahund-dan, başkalar-dan, şunlar-dan, ukuçılar-dan, böyüklerin-den, anlar-dan, evvel-den, şun-dan, çitler-den, makaleler-den, mektuplar-dan, intikadlar-dan, risaleler-den, kön-den, işler-den, rog-dan, yul-dan, yıl-dan, istimal-den, sen-den, kitaplar-dan, nerseler-den.

2.8.1.3.5.5. Sedasız Konsonanttan Sonra:

İlik-den, Malik-den, totaş-dan, dimek-den, sebep-den, öst-den, öç-den, topaslık-dan, çik-den, küp-den.

2.8.1.3.5.6. İyelik Ekinden Sonra:

Yazumız-dan, yözin-den, sebebin-den, tarafın-dan, uldıgın-dan, kabilin-den, birinçisin-den, itmedigin-den, moasırlarımız-dan, anaların-dan, kayusun-dan, bildikimiz-den, artun-dan.

2.8.1.3.6. Ekvatif Eki:

2.8.1.3.6.1. Kalın Düz Vokalden Sonra:

Urta-ça.

2.8.1.3.6.2. Sedalı Konsonanttan Sonra:

Bizniñ-çe, biz-çe, buñar-ça, yetken-çe.

2.8.2. FİİL ÇEKİMİ:

2.8.2.1. BİLDİRME KİPLERİ:

2.8.2.1.1. Geniş Zaman:

Tatar Türkçesinde fiillerin geniş zaman çekimi -ar, -er, -r'dir. Olumsuz şekli -ma, -me, -mas, -mes'tir. Metinde -r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür; olumsuz şekli de -maz, -mez olarak geçer.

2. Şahıs Teklik:

Kuy-ar-sın.

3. Şahıs Teklik:

Kel-ür, ulun-maz, ul-maz, saklan-ur, başlan-ur, bil-ür, kılun-ur, id-er, söyle-mez, kürün-mez, kürül-mez, anlaşıl-maz, vir-ir, kal-maz, bit-er, ulun-ur, yazıl-ur, ul-ur, bul-ur, tırışıl-ur, kel-mez, al-ur, ütdir-ir, yara-r, yerleş-ir, idilin-ür.

3. Şahıs Çokluk:

Ul-ur-lar, sanal-maz-lar, kıl-ur-lar, ulun-ur-lar, küster-mez-ler, kürün-mez-ler, it-mez-ler, bil-ür-ler, kür-ür-ler, bil-ür-ler.

2.8.2.1.2. Şimdiki Zaman:

Tatar Türkçesinde ünsüzle biten fiillerden sonra şimdiki zaman eki olarak -a, -e; ünlüyle biten fiillerden sonra –y getirilir. Metinde Osmanlıca etkisiyle -yor, makda, -mekde şeklinde de geçmektedir.

2.8.2.1.2.1. Şimdiki Zaman I:

1. Şahıs Teklik:

İd-e-m, ütin-e-m, turmi-y-m.

3. Şahıs Teklik:

Yari-y, bulmi-y, ulma-y, yit-e, bilme-y, uçma-y, yüri-y.

1. Şahıs Çokluk:

Şeklen-e-miz, uyla-y-mız, bil-e-miz, yarış-a-mız.

3. Şahıs Çokluk:

Ukı-y-lar, bil-e-ler, kör-e-ler, ul-a-lar, almi-y-ler, köl-e-ler, yarış-a-lar, bir-e-ler, birmi-y-ler.

2.8.2.1.2.2 Şimdiki Zaman II:

1. Şahıs Teklik:

Ükin-mekte-y-im, ütin-mekde-men.

3. Şahıs Teklik:

Yaz-makda, söylen-mekde.

2.8.2.1.2.3 Şimdiki Zaman III:

3. Şahıs Teklik:

Di-yur.

2.8.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman:

Tatar Türkçesinde –dı, -di, tı, -ti şeklindedir. Metinde yalnız –dı, -di şekli vardır.

1. Şahıs Teklik:

Sana-dı-m, yaz-dı-m, di-di-m, kaldır-dı-m, kuma-dı-m.

2. Şahıs Teklik:

Yarat-dı-ñ.

3. Şahıs Teklik:

Yugal-dı, taral-dı, ulun-dı, kürülme-di, di-di, viril-di, al-dı, vir-di, unda-dı, aralaşdır-dı, utur-dı, ulun-dı, kürül-di, kal-dı, bul-dı, yarlılan-dı.

1. Şahıs Çokluk:

Buz-dı-k, bul-dı-k, vir-di-k, yaz-dı-k, kiriş-di-k, işit-di-k.

2. Şahıs Çokluk:

Bil-di-ñiz, kür-di-ñiz.

3. Şahıs Çokluk:

Künder-di-ler, küsterme-di-ler, di-di-ler, kal-dı-lar, ul-dı-lar, kil-di-ler, başla-dı-lar, kirme-di-ler, bul-dı-lar, küster-di-ler, tırış-dı-lar, totaşdır-dı-lar.

2.8.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman:

Tatar Türkçesinde –gan, -gen, -kan, -ken şeklinde olan bu ek, metinde -mış, -miş şeklindedir.

3. Şahıs Teklik:

Ul-mış, yazıl-mış, yazma-mış, idil-miş, itdir-miş, ulın-mış, ketür-miş, kuy-mış, yaz-mış, itme-miş, kil-miş.

3. Şahıs Çokluk:

Yaz-mış-lar, ul-mış-lar, itme-miş-ler, küsterme-miş-ler.

2.8.2.1.5. Gelecek Zaman:

Tatar Türkçesinde fiillerin gelecek zaman çekimi –açak, -eçek ekiyle yapılır. Metinde de bu şekildedir.

3. Şahıs Teklik:

Ul-açak, alma-y-açak.

3. Şahıs Çokluk:

Basılın-açak-lar, tırış-açak-lar, ayrıl-açak-lar.

2.8.2.2. TASARLAMA KİPLERİ:

2.8.2.2.1. Şart Kipi:

Tatar Türkçesinde fiillerin şart çekimi -sa, -se ekiyle yapılır. Metinde de bu şekildedir.

1. Şahıs Teklik:

Ul-sa-m.

3. Şahıs Teklik:

Ul-sa, alın-sa, ulma-sa, yet-se, yay-sa, yara-sa, aralaş-sa, aş-sa, kiltüril-se.

1. Şahıs Çokluk:

Ul-sa-k, kit-se-k, yaz-sa-k, söyle-se-k.

2. Şahıs Çokluk:

Ul-sa-ñız.

3. Şahıs Çokluk:

Ul-sa-lar, it-se-ler, yaz-sa-lar, eyle-se-ler, ügret-se-ler, bul-sa-lar, kürse-se-ler, urtaklaşma-sa-lar.

2.8.2.2.2. Emir Kipi:

Sadece ikinci ve üçüncü teklik ve çokluk şekilleri vardır.

2. Şahıs Teklik:

İt, aç.

3. Şahıs Teklik:

Torul-sun, anlama-sun, idil-sün, saklan-sun, ul-sun, kitme-sün

2. Şahıs Çokluk:

Kara-ñız, işlet-iñiz, id-iñiz, uyla-ñız.

3. Şahıs Çokluk:

Tor-sun-lar, onutma-sun-lar, yasama-sun-lar.

2.8.2.2.3. Gereklilik Kipi:

Tatar Türkçesinde belli bir gereklilik eki yoktur. “Kirek” ve “tiyiş” kelimeleriyle iki şekilde yapılır. Bu metinde “kerek” şeklinde; aşa kerek, ulsa kerek ve bilü kerek şeklinde üç yerde geçer.

2.8.2.2.4. İstek Kipi:

İsteğin sadece birinci teklik ve birinci çokluk kişilei vardır. Bu metinde istek kipine rastlanmamıştır.

KAYNAKÇA

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c.1-3, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2005.

Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1996.

Ercilasun, Ahmet B. (Editör) *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999.

Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1985.

Öner, Mustafa. (1998) Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 730. Ankara, 1998.

Russko-Turetskiy Slovar. Moskva, 1972.

Sami, Şemseddin. *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1989.

Tatar Tilinin Anlatmalı Süzligi. Öç Tomda, Kazan, 1977-1981

Tatarskaya Grammatika. (Red. Zakiyev M. Z.), l. Tom, Kazan, 1993.

Türk Dil Kurumu. *İmla Kılavuzu,* Ankara, 2006.

Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2005.

3. METİN

[03] 001 **TİL YARIŞI**

1

002 Şura mecmuası keçen yıl bir kalem mösabakası açup, bu tugruda birer makale yazup idarege kündermeklerini ukuçılardan rica itmişidi. Tilimizge aid mösabaka uldıgı içündir, ukuçılar oşbu ricanı açık yöz ile kabul itdiler ve hayli mektuplar tertip kılup idarege künderdiler. Eger de idare tarafından oşbu mösabaka yapılmamış ulsa idi ihtimal ki, dahı bir kadar makaleler kelmiş ulur idi.

003 Aramızda birinçi iş uldıgından gözel tarzda yazılmış makalelerniñ sanavlı ve az ulaçagında şöphe yuk. Bu kibi şeyler bir az tecrübeler ve teftişlerge bagludır. Bizni memnun itmiş nerse ise pek küp adamlar hosusan yaş şagirdlerniñ ehemmiyet virmekleri ve şunıñ ile şogullanmaklarıdır. Bu könde pek sirek kürilmiş gözel makalelerniñ keleçek bir könde tecrübe ve imtihanlar sebebinden küp ulaçagı mömkindir. Yagmurlar sirek tamçılar ile başlanur.

004 Til Yarışı hakında idarege kelmiş makalelerniñ bötünisini basar [04] içün Şura'nıñ hacmi mösaid degildir. Zahmet çeküp uturuçılarnıñ mahsul kalemleri basılmaksızın kalmakına Şura'nıñ naşirleri rızalık küstermediler ve: "İhtimal ki östden karaldıgında ehemmiyetsiz körilmiş bir makale içinde eñ bahalı bir lögatımız ya ki edebi bir tabir ve atalar süzi ulabilür, şunıñ içün bilatefrik her biriniñ basılmakı matlup." didiler. Oşbu sebepden Til Yarışı makaleleri Şura'da tab idilmek yerinde *Şura'nıñ Til Yarışı* ismi ile oşbu risaleni tertip kılurga karar virildi. Her biri bir yerde kürinüp torılsun içün bu könge kadar Şura'da basılmış makaleler tekrar ulsa da bunda da basılınaçaklardır.

2

005 Rasul-i Ekrem hazretleri hicreti ile 745 tarihinde vefat ulan Ebu Hayyan Endülüsi, Törik tiliniñ sarf ve nahvları Törik kavimleriniñ içtimai halleri hakında *El İdrâk fi lisâni'l Etrâk*, *Zehrü'l mülk fi nahv el-Türk*, *Kitabü'l efal fi lisân-ı el Etrâk*, *Nefhatü'l Misk fi Sireti'l Türk* isminde risale ve kitaplar telif itdigi rivayet kılınur. Oşbu eserlerniñ birinçisinden kul yazma bir nöshası İstanbul'da Bayazıd Kitaphanesinde bu könde hem uldıgını işitdik.

006 Endülüs memleketinde tugup da Arap memleketlerinde seyahat idüp yörmiş bir Arap alimi Törkiçe ügrenmek ilegine kanaat itmey belki anıñ nahv ve sarf kibi kaideleri hakında eserler telif ider ulsa asıl Törik alimleriniñ bu tugruda ulan hıdmetleri dahı artık

ulaçagı [05] lazım kelür. Fakat Törik alimleriniñ her törli fen ilmlerge hıdmet itdiklerini rivayet itmekde ulan tarih, kendi tillerine hıdmet itmekleri hakında sökut ile keçer.

007 Abbasi halifeleri asırlarında, bir vakıtlar Törikler bötün bötüne hökümet işlerini üz kullarına aldılar, nihayet törli urınlarda möstakil Törik hökümetleri tesis itdiler. Oşbu sebepden Törik alimleri olug mansıplar ve şühretlerge nail uldılar. Lakin bu kibi bahtiyar vakıtlarda da Törik hakimleri ve Törik alimleriniñ üz tillerine hıdmet itdikleri mervi degildir.

008 Törik kavminiñ moteber sanaldıklarına delil yözinden şul yetse kerekdir ki Arap alimleriniñ böyüklerinden ulan Cahiz, Törik kavmini medh idüp *Mefahirü'l-Türk* isminde bir risale yazmışdır. Oşbu risalede Töriklerniñ şecaatlerini, vatanperverliklerini, uyav ve gayet zirek uldıklarını tarif itdiki halde tillerine mohabbet itdikleri hosusında süz söylemez.

009 Ne hikmetdir ki Törik kavmi kendi tillerine mohabbet itmemişler, başka tiller arasına kirtür içün iktidarları ve himmetleri nispetinde gayret küstermemişlerdir.

010 Törkiçeni eñ ilik mertebe resmi bir til sanamış hökümet, Rum Selçukları ulup anlardan suñ Törkiyedir. Şark tarafında Törik edebiyatını tesis idüçilerniñ pirleri Ali Şir Nevayi ulmışdır. (h.906'da vefat) Tercüme-i hali Şura'da yazılmışdır. (İkinçi sene, bit 413)

[06] 011 **Biz ve Ana Tilimiz**

012 Rusya Törikleri arasında üzleriniñ ana tillerine hörmet itmek, lazım derecede ulmadıgını söylerge hacet yuk. Birinçi moktadabihleri ulan Mohammedcan Möfti hatı ukur yazar bilmegen kimseler ismine ulan resmi kagıdlarını da Farsiçe yazmışdır. Möfti Hazret hakında büyle Farsiçe yazmaknı ana lisanına hörmet itmediginden başkaga haml kılurga yul kürinmez.

013 Kişi añlamasun da şunıñ sebebinden bir törli onvan kesp idilsün ve şühret saklansun kasdı ile de Arabi ve Farsiçe yazup şogıllanuçılar uldıgı mervidir. Fakat Mohammedcan Möfti hakında büyle fikirde degilmiz.

014 Moasırlarımızdan bir zat: "Bizim möelliflerimiz kitaplarını mömkin kadar halklar añlamazlık revişde yazarga tırışdıkları halde Frenkler hatta fenni eserlerini de evvelden bu kön kilgen hadime ve hadimleri añlarlık revişde yazmak içün ictihad kılurlar idi, aşçı hatun añlarlık ulmagan eserler hah fenni ve hah başka ulsun kabul

kürilmez idi, şunıñ içün Möslimanlar tüben kaldılar ve Frenkler de bunlarnıñ östlerine hakim uldılar.” Diyur.

015 Urenburg Sabraniyesinde hıdmet itdikim vakıt, mezkur idarede aza ulan Borhaneddin Hazretke bir mönasebet ile: “Hazret! Yazup virmiş rizalutsiyalarıñız pek moglak uldıgından tercümanlar küp meşakkat küreler, küp süzleriñiz yokarı cömlege de tüben cömlege de kuşarga [07] mömkin uldıgından maksud añlaşılmaz, şundan şikayet kılalar, açık añlarlık öslupda yazup virir ulsañız tercümanlarga rahatlık virmiş ulur idiñiz.” didim. Hazret de buña karşu: “Üyle dime! Açık ve añlarlık revişte yazar ulsak anlarnıñ bizde ihtiyaçları kalmaz ve hörmetimiz biter, bizniñ faziletimiz ançak anlar añlamazlık tarz ile yazmakdadır, anlar her saatde bizim yanımızga kirüp: Hazret! Bu süz niçük? Añlap bulmiy. Diye arz-ı iftikar kılup torsunlar, üzleriniñ bizge mohtaç idiklerini onutmasunlar!” didi.[132]

016 Ufa etrafında toruçı ve kendi yazumızdan pek az haberdar uluçı bir mirzadan: “Botuçka ve zapatiyeler bizim yazumızga da yariy mi?” diye ve ikinçi bir ahunddan: “Bu tilifon ile bizniñçe söyleşirge de mömkin mi?” diye işitdikim var. Yuksa ilik vakıtlarda tilimiz ve yazumıznıñ resmi kagıtlarga istimal idilinürge yaramıyaçagını zan idüçiler ulmış mıdır? Diye hatıra kelür. Urenburg Dohavnevi Sabraniyesi arhıvasında yokarı zamanlarga kitdikçe Rusçaga nispet ile üz tilimizde yazılmış kagıdlarnıñ azaya varmakı bir hikmetsiz degildir. Hatta yeñi çıkdıgı yıllarda bazı bir sırf Mösliman karyesine virilmiş mitrikalar hem Rusça yazılmışdır. (Bunı ise elbette mullalar üzleri yazmamış belki başkalardan yazdırmış ulurlar.) Mamafih Kantonlar Kansilaryelerinde ana tilimiz ile yazmak adeti uldıgı inkar ulınmaz.

4

[08] 017 Tilimizge Hıdmet İdüçiler

018 Ana tilimizge küp mi az mı hıdmet idüçiler ilikden hem ulmışdır. Bunlar hakında teftişler iderge ve haklarında bir defter tertip kılurga henüz yetişdigimiz yuk.

019 İmam Bohari Hazretleri: “Bir vakıtda Enes Bin Malik (Radiyallahü anhü) den hadis rivayet idüçiler kimler ve ne kadardır? Diye hatırıma kelüp sanarga kirişdim ve totaşdan öç yöz kadar adam sanadım.” Diyur. Bu zatnıñ hatırasına taaccüp itmek mömkin degildir. İlikden defter idüp kuymamış şeyler hakında bizim içün biş un adam

[132] Oşbu vaktda büyle cevap virdi ise de suñ vakıtlarında açık idüp yazmak hatta cömleler arasını tınışlar kuyup ayırmak kaidelerine riayet iderge başlamış idi.

sanamak mohal hökmindedir. Her ne ana tilimizge hıdmetleri ulmış kimselerniñ hatırda varları bunlardır:

020 Ebu'l-Mennih Efendi[133]: Bunıñ üz tilimizde ulan şiirleri agızlarda rivayet idilinüp yörir ve bazı bir eserleri Kazan şehrinde hem tab ulınmışdır.

021 Murtaza Hacı[134]: Bunıñ kul yazma bir seyahatnamesini kürüp resim hatlarını ve ibaretlerini tashih kılup *Asar*'da yazdım. Kendi imlası ve öslubı ile yazmadıgım içün bu köne kadar ükinmekdeyim. Asıl nöshanı aynen basdıruçı ulaçagına ömidim yuk, binaenaleyh bu eser dönya yözinden yugalur.

022 Salih Köklaşof: Bu kimse Urenburg Harbi Mektepde [09] ukuçı şagirdler içün *Divan-ı Hikayet-i Tatar* isminde tözümiş ve 1859 tarihinde 124 bitde Kazan Hazine Matbaasında hazine masrafı ile tab idilmişdir.

023 Abdülhakim Bin Abdürreşid: Bu kimse 1854'ünçi yılda Piterburg şehrinde tab idilmiş Zoyuf isimli kimse atlasnı üz tilimizge tercüme kılup Lötfullah Bin Ataullah El-Elmeti yazuvı ile Mohammed Veli Yahin nam kimseniñ Kazan'da ulan taş basmahanesinde 1861 tarihinde tab itdirmişdir. Bundiy harita yasalmakı şul zamanlarga küre böyük bir movaffakiyet ve tilimizge hıdmet idikinde niza kıluçı ulmaz[135].

Fakat basılana torgan taşnıñ mösaadesizligi sebebinden ulsa kerek bu haritada olug yañlışlık vardır.

024 Hibetullah İşan: Manzum eserleri ve *Mecmua'l-Adab* isminde ulan bir kitabı küp mertebeler neşr ulınmışdır[136].

025 İsmail Hacı: Bunıñ yazma seyahatnamesini tapup tertip itmişidim. Mektebetü'l-Şirket masrafı ile Kazan şehrinde Haritonof Tab Hanesinde utız iki bitde basılup taraldı[137].

[10] 026 Höseyin Feyzhani: Bu kimse Moskva şehrinde ulan hökümet arhıvasında Kırım hanları tarafından Moskva padişahlarına yazılmış mektuplarnıñ nöshalarını

---

[133] Tercüme-i hali *Asar'da. C 1* bit 200.
[134] Tercüme-i hali *Asar'da. C 1* bit 33
[135] Kazan yakınında Olug Menger karyesi imamı Şah Ahmed Mulla Ahmedi uglı bizge yazmış hosusı bir mektubında oşbu zat hakında diyedir: "Abdülhakim, Kazan Uyazı Atna Karyesinde Abdürreşid Mullanın uglı ulup Kazan'da Baymurad hazretde ukumışdır. Yaş vaktımda ben anı kürüp kaldım, imam ulurlık ilmi ulsa da niçündir bu vazifeni östüne almadı belki hosusı soretde Rusça ukudı. Hak alup mahkemelerge arizalar yazar tereke, taksim itmek kibi işlerde advakatlık kılup yörir idi, tereke nizaı hakında bir kimsege yallanup Troiski şehrine vardıgında kinatdan vefat itdi."
[136] Tercümesi *Asar'*da mezkurdır. C 2 bit 444.
[137] Tercüme-i hali *Asar'*da mezkurdır. C1 bit 50

küçirüp alup olug bir cild kitap vöcuda ketürmişdir. Mezkur kitap mösteşrik Vilyaminof Zirnof tarafından 1864'ünçi yılda Piterburg şehrinde neşr ulındı[138].

027 Şahabeddin El-Mercani ve 9) Abdulkayyum El-Nasiri: Bu zatlar her kimge malum ulup üz tilimizde böyük böyük eserler yazmışlar ve tilimizniñ revacına ve omumi soretde taralmakına sebep ulmışlardır. Kitap ve risaleleri meşhur ve her yerde maruf uldıgından süz ozayturga hacet kürilmedi[139].

***

028 Ana tilimizniñ bu könde selamet ulan hadimlerini küstermek lazım ulsa şöphe yukdır ki bu zat Tercüman moharriri İsmail Beg Gasprinski Hazretleridir. Her kim añlarlık revişde açık, ifadeli ve rohlı ulan kıska cömleler, gözel ve edebi tabirler usulını başlap oşbu zat meydana kuymışdır. Bunıñ ibaretlerinde garib kelimeler, çıgışsız cömleler, bir mana içün birkaç lafz-ı möteradifler ulmaz. Bunıñ suñında meydana çıkmış moharrirlerimizniñ tahrir ve telif tugrusında mertebeleri mötefavit ise de her biri İsmail Beg Hazretlerine şagirddir. Törki tilniñ birinçi moslıhı Ali Şir Nevayi ise ikinçisi hiç nizasız İsmail Beg Hazretleridir.

5

[11] 029 **Til Saklamak Yulı**

030 Üzlerine mahsus tilleri ulmagan kavimler möstakil millet sanalmazlar, sanalur ulsalar da devamları ulmaz. Tugrusı; "Tilsiz kavim, mevhum kavim." dimekdir. Şunıñ içün ana tilini saklamak her kim içün mukaddes bir vazifedir. Bu kön eñ yırak babalarımızdan miras kalmış şeyimiz yalñız tilimiz ve süzlerimizdir.

031 Til niçük saklanur? İcrası ve tatbik mömkin ulur, ulmaz mı bunısı malum degil, ama mezkur soalniñ dörist cevabı ise: "İptidai mektepler ve edebiyat ile saklanur." dimekden ibaretdir.

032 Edipler, til içün kaideler tertip itseler; lögatlarnı yıgup lögat kitapları yazsalar; her kim añlarlık ve mohabbet ile ukurlık revişlerde kitaplar ve risaleler, gazete ve mecmualar neşreyleseler; moallimlerimiz iptidai mekteplerde tertip ile ukuturga movaffak ulsalar; hususan keleçek könlerniñ analarını bu köngi bala vakıtlarında ukurga ve yazarga ügretseler, til saklanur ve asla mönkarız ulmaz.

---

[138] Tercüme-i hali *Asar'*da mezkurdır. C 2 bit 432

[139] Bunlarnıñ her ikisiniñ tercümeleri *Asar'*da yazılmış ise de henüz tab idilmemişdir.

033 Cihan yözinde mönkarız ulmış kavimlerniñ tilleri hakında Frenkler sarf ve nahv, lögat kitapları tertip itdikleri malum. Şunlardan ibret alınsa bizim içün hem zarar ulmaz.

034 Usul-i cedide mekteplerine bötün köçi ile karşu yörüçi bir kahraman ile mözakere itdigimde kahraman: "Usul-i cedide mektepleri din bitüge sebep ulur diye şeklenemiz." didi. Ben de buña: "Yahudiler, Nemseler, Rus ve Latişler ile yonga buyalmış tikenin kabilinden [12] aralaşdıgımız bu asırda eger de usul-i cedide mektepleri ulmasa hem til hem din biteçegi ve bu sebepden bötün millet mönkarız ulaçagı hakikat iken, şek ve şöpheler ile avare ulup yörmekde ne mana var?" didim.

035 Samar, Ufa, Pirme ve Urenburg, Tobol ve Akmulla Gubirnalarınıñ yözde tuksanı Mösliman ve Törik kabilesi ularak yaşadıkları vakıtda til saklamak kulay idi. Lakin ul vakıtlar ütdi, imdi mezkur gubirnalarda Törikler takriben öçünçi ölüş ularak kalup varmakdalardır. Ozak zamanlar ütmez tilleri yeñi açılmakda ulan balalar üzleriniñ analarından "Jilizni daroga"nıñ Rusçası niçik? Diye surarga başlarlar.

6

036 **Til Yarışında Ulan Şartlar**

037 Şura'da açılmış Til Yarışı tugrusında birinçilik alaçak makaleniñ edebi ulmakı şartdır. Bunı ise beyan kılurga da hacet yuk. Şunıñ içün hah hakiki ve ciddi, hah farazi ve hayali ulsun makaleniñ mömkin kadar selis ve rohlı soretde ulmakı lazım kelür. Bunıñ östine makaleniñ sırf Törikçe ulmakı da şart idilmişdir. Büyle bir makale tapılınur ulsa birinçilik ile elbette aña hökim idilinür. Lakin terbiye idilmedigi sebebinden öçden iki ölüşi zayi ulup bitmiş tilimiz ile kırk yul kadar edebi ve rohlı bir makale yazılmak ömidi pek azdır. Şunıñ içün büyle makale tapılmaz ise tabii, çit til azrak ulan makaleler, birinçi hesap idilinürler, hosusan mokabilleri onudıldıgı [13] sebebinden pek küp yat süzler bu kön bötün bötüne üz ana tilimiz hökmine kirmiş, havas ve avamımız arasında kendi malımız kibi tasarruf idilmekde ulmışdır.

038 Bir tilniñ bötün lögatını bilüp bitirmek -Kerek şul tilniñ üz balası da ulsun- mömkin degildir. Arap edebiyatını tesis iden Arap alimleriniñ bir çukları sahralarda Arap kabileleri arasında lögatlar ve lögatlarnıñ tefsirlerini izlep yörmekleriniñ sebebi oşbudır. Binaenaleyh bizim Törki kabileleriniñ bazılarında ulan bazı bir kelimeler, başkalarına küre tamam çit hökminde ulınurga mömkin.

7

039 **Oşbu Risaleniñ Tertibi**

040 *Şura'nıñ Til Yarışı* isminde ulan bu mecmua oşbu bülimlerge ayrılmışdır:

041 Birinçi Bülim: Bunda Şura'da derc ulınmak içün çitlerden yıbarılup da urun ulmadıgı sebepli basılmaksızın kalmış makalelerden bazıları derc ulınur.

042 İkinçi Bülim: Bunda bazı bir iski vakıtlarda yazılmış mektuplardan nöshalar yazılur. Bu köngi tilimiz ile yırak babalarımız tilleri arasında mokayese yöritüçiler içün bunlarnıñ bir kadar ehemmiyetleri ulaçakdır.

[14] 043 Öçünçi Bülim: Bunda *Til Yarışı* hakında ulan makaleler, üzleriniñ tertipleri ile derc ulınurlar.

044 Dürtinçi Bülim: Bunda Şura'da derç ulınmış *Til Yarışı* makaleleri hakında ulan intikadlardan bazıları derc ulınur.

045 Beşinçi Bülim: Bunda Şura'ga hediye idilmiş risalelerden bazılar derc ulınur.

046 **BİRİNCİ BÜLİM**

047 **Til Hakında Ulan Bazı Fikirler**

1

[15] 048 **Til Tözetmek**

049 Bizim Rusya Törikleriniñ tuñgan, bozlangan fikirleri erimege başlar başlamaz (Her ne kadar küpisi hayaldegine ulsa da) ıslah falan digen süzler agızlarından işidilürge ve eserlerinde kürilürge başladı. Islahı lazım ve tözetmek tiyüşli, diye bagırup çagıran meseleleriniñ biri de (Til tözetmek) meselesidir.

050 Kereginde artık çit süzler katışdırmaska mömkin kadar üz tilimiz, üz süzlerimizle söylep yazarga tiyüşli digenlerimiz uldıgı kibi, ana tilimizniñ temsiz ve edebiyatka yugışsız hiç tözetürlik bulmagan bir tupas til uldıgını, tözetü ve tupaslıkdan çıgaru içün arasına küp Arapça, Farsiçeler katışdıru kerek uldıgını söylegenlerimiz de yuk degildir.

051 Elbette her kimseniñ bir fikri ve her fikirniñ bir delili ulur. Benim de fikrim ana tilimizni işge kiritmek ve tatlı bir til çıkarmakdır. Baña küre tilimizni (Törik tilini) tatlı bir til itmek mömkindir. Çönki bir til [16] ve bir süzniñ tatlı uluvı yalñız (möfred) köyinçe tatlı ulan süzlerini şul kaideleri buyınça cımık söylemek ile, tilniñ belig uluvı ise urnına küre söylep yazmak ile ulur.

052 Kaide buyınça yazmak ve urnına küre süz söylemek yazuçı ve söylevçi işidir. Bu tugrıda tilniñ kirişi yukdır. Kaideleri ise edebi tillerden sanalgan Arapça ile Rusçanıkından da yengildir. Mesela tilimizde masdar, cem yasamak agırlıgı hiç yukdır. Tadiye, motavaat, mofaale kaideleri gayet yengildir.

053 Tilimizniñ möfredlerine kelinçe: İşlendiginde gayet tatlı ve temli ulaçagı şöphesizdir. Mesela: "Bizenmek, tözenmek, içün başkalarga barma." kelimeleri ne kadar tatlıdırlar. Bizim tilimizde smen manasında yöritilgen "akça", kapik yerinde totılgan "tiyn", tab manasında totılgan "basmak" süzleri kibi lögat manasından başka ıstılahi manalarda yörtilgen süzler de yuk degildir. Elhasıl tilimizniñ tupas zan idilüvi işletmedikimizdendir. Til tupas ve temsiz degil; lakin biz işleksiz ve yalkavmız.

054 Bizlere bu til tüzetmek hosusunda Usmanlı Töriklerine iyermek (Bu makaleniñ bundan bir niçe yıl ilik yazıldıgı dikkat idilsün) ve anlar kibi her yazdıkda Arapça, Farsiçe, ve başka tillerden yeñi yeñi süzler alabarmak ve ul alıngan süzlerni millet balalarına añlatmak içün her yılda kamus kitaplarını aşlama (ilave)lar ile zurayta tormak baña küre gayet zararlı ve kerekmezdir. Ul takdirde toti kibi yörimek ulup üz yörüvini onutkan sayaskan kibi ulaçagımız şöphesizdir.

055 Bizge üz tilimizde bulmagan süzlerni Arapça, Farsça ve başkadan [17] almak mömkindir. Üziñde ulmagan nerseni -kerek ulsa- başkadan surmak almak şeran da döristdir. Ama üz tilimizde ulgan süzler yerine Arapça veya başka süzler yöritmek, üz tilimizni yalñız Arap yerindegine kaldırmak asıl tilimizni tözetü ulmay belki anı buzmak ve yeñi bir til çıkarmak hem millet balalarını adaşdırmakdır.

056 Mesela karañız: "Efendiler kerek söyleşüde ve kerek yazuda ulsun üz tiliñizni işletiñiz, yat süzler çit tillerni katışdırudan ictinap idiñiz!" diyeçek yerde: "Efendiler kerek tekellümde ve kerek kitabetde ulsun lisan-ı maderaneñizi istimal ve elsine-i ecnebiyeyi istimalden ictinap idiñiz!" dimek yeñi til yasav ve iliki tilni yugaltu, millet balalarını adaşdıru degil de nedir?

057 Hölasa: Tilimiz, lögatları cıyulgan takdirde başka tillerge bik az mohtac ulurlık derecede bay; işlengen lögatları tatlı, kaideleri de sade ve yengildir. Tilimizniñ yugalup, onudulup barmakda ulan süzlerini niçük de tapup işge kiritmek ve kolaklarga iyeleşdirmek lazımdır.

058 Mohammed Salah İjdanof El-Cinay Ufa Gubirnasında

2

059 **Til Meselesi**

060 Kırgız-Kazak milleti, Törik akvamından bir tarmak uldıgından, iski Törik kavkuvasınıñ küpregi bunlarda mahfuzdur. Cömleden biri Kırgız Kazaklarnıñ [18] tilleri sırf Törik tili ulup, çit süz yözge iki nispetindedir.

061 Kırgız-Kazaklarda Törik tiliniñ mahfuz ulması uturak ulmadıklarından ve başka milletlerge aralaşmadıklarından, işsiz ulup süzden başkanı añdımaganlıklarından ilerü kilmişdir.

062 Bu suñ zamanlarda bunlarnıñ yerlerine mohacir Ruslar kildiler; siham-ı havadis ve tabiat-ı dehr Kırgız-Kazaklarnı Ruslara aralaşdırdı: Bir Kazak Rus avılına varup kirekli nerseler satup alur. Kezalik bir Rus da Kazak avılına kilerek mal satup alur.

063 Bu aralaşu, lögat ve esalib-i terakibi bir kayd-ı derununda mahfuz ulan kavimlere faydalı ise de nadan kavimlere ziyanlıdır. Nadan millet, ilimli milletlerge aralaşsa tillerinigine degil ürf adetlerin de ütdirir.

064 Kırgız-Kazaklar Bolgar Törikleriniñ sukmaklarına töşüp yıldan yılga süzlerinden ayrılup, mohaverelerinde bir takım Rus süzleri kollanup, Çılgı Törik tili didikim tilni cugalta başladılar.

065 Mesela: “Navkan” lafzı mevki-i istimalden töşüp anıñ urnına “pomuşç” lafzı minüp uturdı; başka lafızlar da şulayçadır.

066 Eger aldın alup çaresine kirişüçiler ulmasa Kırgız-Kazaklar tillerinden ayrılaçaklardır. Zikr itdikim tilni işbu saf halinde torganında -Koruk salup ösdep hem de başka Törik lehçeleri ile salışdırup bir lögat kitabı andan aşsa bir kamus vöcuda kiltürülse Kırgız-Kazaklarnıñ istikballeri içün bir böyük hazırlık ulur idi diye fikir idem.

067 Ben un sigiz miñ Kazak lögatını koruk salup koraga kamadım; indi nukta saluga bende iktidar yuk. *Lehçe-i Kazaki* namlı eserime kümük viririlik ve ürnek alurlık, her süzniñ aslını bilgizirlik, [19] Törik tiliniñ mahzeni ulan bir kitap alem-i matbuatda var mı? Diye soalimi tamam idüp Şura’da cevap yazmakıñızını ütinem.

068 Petropavlosk Ümer Cani Uzak El-Canoglı Canibikof

1909 May 28

[22] 069 **ÖÇÜNÇİ BÜLİM**

070 **Til Yarışı Makaleleri**

071 **Bir İki Süz**

072 Keçen yıl Şura'da (aded 15, bit 467) oşbu revişde bir teklif ve rica yazılmış idi:

073 **"Kalem Mösabakası" (Til Yarışı).** Ana tilimizniñ revaç ve terakkisine, ukuçı ve yazuçılarnıñ gayret ve hevesleri artuvına sebep ulsun içün Şura idaresi bir kalem mösabakası açarga karar virdi. Oşbu mösabaka, idarege mahsus ularak 40 yuldan az ve 60 yuldan küp ulmaz şartı ile ne tugruda ulsa da ulsun hiç bir çit süz katıştırmay halis saf Törkiçe bir makale yazmakdan ibaretdir. Kelmiş makaleler idarede tedkik idilenüp ve birinçilikni almış makale sahibine idare, birinçisine Şura'dan gözel cildlenmiş bir nösha mökafat ularak virir. Makale de Şura'da aynen derc ulınur.

***

[23] 074 17. Aded Şura'da (544. bit) oşbu mazmunda bir cömle derc ulındı:

075 "Kalem mösabakası hakında kelmiş makalelerni kileçek adedden itibaren Şura'da derc idüp varırga karar virdik. Makaleler arasında birini tercih itmek hıdmetini de ukuçılarga tapşıraçak uldıgımızdan makalelerniñ imzalarını sır ularak saklamak movafık kürildi. Aradan biri tercih idildiki suñ, imzalarda ilan idilinür."

***

076 Makaleler Şura'da basılınup varıldıgında bu şey movafık idi. Lakin imdi risale revişinde tertip idileneçek uldıgı içün makalelerni teftiş itmek hıdmeti evvelden idilmiş ilanga movafık idareniñ üz östinde kaldı. Şunıñ içün imzalar açık yazılınaçak, bu tugruda ulan hıdmetler bir yulı tamam ulaçakdır.

077 Karandaş kalemi ile yazılmış, imzaları kuyılmamış ya ki açık ulmamış oşındak sinzur tarafından mösaade idilmiyeçek soretde yazılmış mektuplar bunda kirmediler. Bunlarnıñ cömlesi 25 aded mikdarında idi.

[24] 078 **Til Yarışı Makaleleri**

1

079 Bizim Almaata'da uku yortı açılganga öç yıl buldı. Buñarça uku yortımız bay buldı, her kim köçi yetkençe akça bire idi. Kilgen kitken yulçılar da maktap bir az bulsa da birüp çıkalar idi. Muna bizniñ uku yortımız şunday akçalar külegesinde yaşap tordı,

yulçılar ve bilimli yaşlarımız, buş çaglarında kirüp her nerseden bilim alup çıkalar idi. İmdi bu yıl uku yortımız bik yarlılandı. Burın akça birüp kilgen kişilerimiz birmez buldılar. Baylarımızını aytup da tormiym, anlar burında da birmiyler idi. Hazır bigrek de birmez uldılar. İşniñ yünini ölkenlerimizge söylesek, yariy yariy ile kaldırabireler. Ey agaylar! "yariy"niñ çabatası tormay. Biraz buluşlık itseñiz muna şul vakıtda yarar idi. Yene kaysı bir tintekler: "İçindegi nerselerni satuñuz da yapup kuyuñız! Buşka tintirep yörmeñiz!" diye kaygu östine kaygu bireler. Muna bizler bunday kişilerge ne ayturga da bilmey apdırap toramız. Çit yerlerden bülüş surasak oyat küriledir. Yikirmi miñ Möslimanı bar bir kalaga kiçükkine bir uku yortını alup bara almay [25] yapup kuysak bizden bötün dönya köler. Eger de yapmasak akçamız yuk.

080 Eñ ilik tırışup cıyulışlar yasap şul cıyulışlarda bişer unar tiynden akçalar ciynep boyurıklar alup, uku yortını açuçılarımız, satu işçileri idi. Şul aytulgan tırışuçan satu işçilerimiz, kalanıñ tışkı ve içki yaklarında toruçı agay enilerge kagıdga açık yazılgan yazular taratup kaysı bir yerlerde üzleri tugrı kilgen agay enilerden uku yortı içün diye surap alup bara bara uku yortını açarlık ve çıgışına da yeterlik akça cıyulgaç, yokarıda aytulgança türelerden boyuruk kagıdı alup suñra bötün Almaata kalasınıñ ölkenlerini çakırup, tilekler tilep açulgan uku yortı idi.

081 Ey agalar! Üziñiz uylañız. Ayına un un beş tenkeler çaması alup torgan biçareler tırışdılar, küp batırlık küsterdiler. Yuksa biçarelerniñ algan akçaları aşarlık içerlik çıgınlarına da zurga yite. Şüyle ulsa da baylarımızga bir ürnek bulsun ya ise uku yortına buluşlık kıluda urtaklaşmasalar mu? Dip öç yıl tırışdılar. Kisesi say adamlar üziñizge bilgüli! Yokarıda aytulgan yaşlar hazır uku yortını alup bara almiyler. İmdi alup baru hazır baylarımız östine burıç buldı, diye bilemiz. Yulnı kürdiñiz, ay ve yılına kança çıgın kitedir anısını hem bildiñiz. Küñli tözük adam yahşı işge bulışudan hiç tartunmaz ve biş un tiyn ayamaz diye bilemiz.

082 Teñri her Mösliman küñline yahşı uylar birüp yahşı işlerge bulışuga kızıkdırsa idi. Kabul it!

083 Sabircan Şakircanoglı. Almaata (Virni)

2

[26] 084 **Bir Törikniñ Teñriden Tilegi:**

085 Ey yaratkan! Hemme yaratkanlarıñnı bir birine karatkan üziñsin! Seniñ kümegiñ ile bizniñ Törik tili hem çiber til bulur mı iken? Sin şunı bizge küsterüp tilimizni ölüs

arasında küñil üsdirüp ukurga bıyırur mı ikensen? Biz Törik hem üz tilimiz ile maktanurlık urınga ütüp ilat küzine kürinür mi ikenmiz? Yuksa üz ukuvımızda ukugan bilgiçlerimizniñ biz Törik iline işitülmegen süzlerini Törik tili arasına aytursan incü arasında asıl taş tizgen kibi tizüp söyleşkenlerinde biz ukumagan ya urtaça ukugan Töriklerni bilmez ve işitmez tilbe ve tintek idüp kuyarsın mı?

086 Rusça ukugan bilgiçlerimiz, Törik tili arasına katuşdurgan Rus süzlerini biz Törikler diñlep torup suñra unlara bogday arasına kögerçin yomırtası kibi taşlarnı aralaşdırup satuga kuymak, bazarda niçük kölinç kürilse şuña biñzep Törik tiline Rus tilini katuşdırmak şüyle kilüşmez disek de üz bilgiçlerimiz bizden köleler.

087 Ey hemme yuldaşları ile yer ile kükni yaratkan olug Teñri! Senden tilegimiz budır: Yer yözindegi hemme Töriklerni bir birine tanuşdırup til tugrusında anlarnı tatulaşdır! Usmanlı Törik tiline hemme Töriklerni kızıkdır! Ey hemme yaratkanlarıñnıñ çuk ve çuk böyük Teñrisi! Bizden başka ilat timir çıbık östinde at kuşmıyan iv kibi arbalarnı katar tizüp yöritüp dönyanı ul çitinden bu çitine totaşdırdılar. Deñizlerde şehir kibi küymelerni yöritüp dustlık könlerinde satuda [27] döşmanlık könlerinde küyme östinde yörüp talaşur uldılar.

088 Parijden Bajin şehrigeçe neçe biñ çakırım yulnı aftomabil digen arabalarda atsız yarışalar, küñil küzleri açılmış kullarnıñ ellerinde bu da az kibi imdi iki Avrupalı kullar kükde kanatsız oça başladılar, üzleri yalñızgına oçmay “oçan” özerine uturış evi yasap oyku, yazu öylerinde şu “oçan”ga yalgap, aşap içüp kükde oçup yöriy başladılar da bu yaktı yer yözinde adem ugıllarına bilinmegen gizli işlerini söyliy başladılar.

089 Kön keçmez, başka ilat bilgiçleri biz Töriklerniñ isimiz kiterlik nerse ve koral yasamasunlar -bilim ile yerde kükde özüşmesünler- şunlarnı işidüp ve kürüp biz Töriklerge moñaymakdan üzge iş kalmagan kibi bizni kayçanga tikrü inkar itesen? Biz bilemiz, sin bizni de kaygu içüngine yaratmadıgıñ kibi üziñniñ kümegiñde bilim tapup şul bilim ile biz Töriklerni hem üzimizni üzgelerden sılatup urnında gizli, urnında açık kovanırga yaratdıñ!

090 Biz Törikler ise bilim istemekni kuyup var bilgimizni onudup ilat kölküsi buldık. Şul yerge keldik ki tillerniñ kürklüsi ulan Törki tilimizni de onudup buzdık. İndi Törik tilinde, kırk yul yazu yazuda yarışamız.

091 Ey yahşı ve yamanlarnı isirgevçi! Biz Töriklerni üziñ isirge! Baglanmış tilimizni, sukraymış küzimizni aç!..

3

[28] 093 **Kitap, Gazete ve Jurnaller Ukumak Hakında**

094 Adem balası içün bu dönyada eñ tugrı bir yuldaş ve dustlar kitap ve gazete ve jurnallerdir. Bunlar bir çakda da saña iki yözlilik küstermezler. Bir çakda da açılıglı bulup kürinmezler. Senden bir nerse suramazlar ve ömid de itmezler. Kitap, gazete ve jurnaller adem balalarınıñ közgüsidir ki, adamlar, izgü ve yavuz işlerini oşbu közgige karap bilürler. Belki kitap bötün yer yözinde ulan nerselerniñ közgisi diyur ulsam yarar. Çönki yerde kükde ulan nerselerni adem balaları kitaplardan karap bilürler ve kürirler.

095 Ütken çaklardagı ve hazırdagı bilim iyeleri bulgan olug kişilerniñ uy ve bilimlerini mengü kaldırguçı hem de anlarnıñ bilüklerini milyonlarça kişilerge bülek itüp birüçi nerseler kitaplardır.

096 Kitaplar, yer yözindegi adem balalarınıñ tiriklik itüde alga barmaklarına kerek bulgan bilimlerni, uylarnı urtaklaşurga, bir çitdegi kişiler ile ikinçi çitdegi kişilerni bir uyga, bir karındaşlıkga baglap, bötün yer yözinde adamlarnıñ padşahlık kılularına yardım idüçilerdir. Kitaplar, adamlarnıñ yaş çaklarında urınlaşkan yaramaz ügrençüklerini ve nadanlıklarını bitirüp anlar urınlarına izgü uylar ve bilimlik yaktılıklarını urınlaşdıruçılardır. Her törli kaygularnı, burıçlularnı basuçı yene şul kitaplar ulur. Kitaplarga karar ulsa kaygular urnına şadlıklar yerleşir. Süzniñ kıskası kitaplarnıñ her bir harf ve yulları böyük bir bilimdir. Her süzleri adamlarnıñ tiriklik [29] yullarında alga taba barularına ve yaşavlarına birinçi yul başçılarıdır, disek belki dörist bulur. Şul kadar vardır ki yer yözinde kitap çikden tış küpdir. Bunlarnıñ her kayusundan ölüş almak bendeniñ köçinde degildir. Şuña küre her kayumuzga tiyüşli ulsa kerekdir ki, bunlarnıñ arasında dönya ve ahiret tirikligimizde yardımçı ulaçaklarını saylap alup karamak. Yuksa kişiniñ yahşı uylarını ve işanıçlarını bitirüp anıñ urnına buzuk uylar salaçak kitaplarnıñ yahşılıklarına küre yamanlıkları küprek ulaçakdır.

097 Adamnıñ tenini üsdirüp, könden kön alga baruvına yahşı azuk, yahşı su ve hava kerek bulgan kibi cannı ve küñlini yahşı itüge ve könden kön alga taba baru, bilimsizlik karangularından kortılup bilimlik yaktılıklarına çıkarırga da yahşı nerseler ügretüçi yahşı kitaplar kerekdir.

098 Şagirdlik itüp yörüçi karındaşlarımıza da bir iki süz eytüp kitsek belki urınlı ulur: Her bir şagirdlerge bilürge tiyüşlidir ki yer yözinde torlak kılur içün çiksiz ukular; çiksiz küp nerselerni bilü kerekdir. Şuña küre ukurga kerek nerseler bik küpdir. Bunlarnıñ her kayusını bilüge çalışmak her kayusından buş kalurga yardım ider, ya ise her kayusından az azgına bilüp kaluga, faidesiz bilim bulurga yardım ider. Şuña küre de şagirdlik kibi izgü çaklarda dönya içün de ahiret içün de faidelü bulgan bir neçe nerselerni saylap alup ukurga ve bilürge kerek. Şunıñ ile kişilerge de, üziñe de faide kılurga tırışmak kerek. Buş çaklar bulsa dahı bir neçe nerseler bilürge tırışılur. Bir kişiniñ her nerseni bilürge köçinden kelmez. Şuña küre Avrupalular ve başka medeniyetlü kişilerde her [30] bir ukurga tiyüşli nerselerni bülip ayrup bireler, şagirdler nindiy nerseni ukurga östlerine algan bulsalar şunlarnı bik nık ukıylar, bunlarnıñ bilgen nerselerinden üzleri de, kişiler de faide küreler, bunlarnıñ bu kilüşleri bizge de ölgi ulurga yarasa kerek diye uylaymız.

099 Cihangir Abizgildin «Ufa şehrinde İmam ve Möderris»

6

[35] 100 **Törkiçe Yazu Tugrusında**

101 Yahşılap tikşirgen kişilerniñ didiklerine küre tilimizde yahşıgına irkünlük vardır. Şulay ulsa da bu könge çikli anı işge kiritmek içün tırışkan bir kişi de yuk idi.

102 Bu könde ise bu tugruda birinçilikni Şura aldı. İlli altmış yul Törikçe yazu yazaalgan kişige anıñ yazuvını kotlap gözel revişde tuplanmış 1908'inçi yılnıñ Şura'sını vireçekine süz virdi. Bunıñ ile Törki kardeşlerini yarışga undadı. Ansız da tilimizni tözetmek içün omtalup torgan yaşlarnıñ bir de kalmayınça bu yarışga çıgaçakları bilgülidir.

103 Çit süzler katnaşdırmayınça illi altmış yul yazu yazmak küp agır iş degildir. Anıñ içün yazuçılarımız yazaçak süzlerini aldan uylap çit süzler katnaşdırmayınça yazarlık ulganlarnıgına saylap yazarga tırışaçaklardır, bu ise tilimizniñ kiñligini, törli nerse yazarga yararlık uldıkını kürsete almayaçakdır.

104 Şulay ulsa da bu yarışda çın Törikçe yazuçılar urtaga çıgup elikde [36] Törikçe diye yazılgan nerselerniñ bazarlarını kürsetseler kerek.

105 Küpden tiyüşli ulup da suñga kalgan bu yarışda bir çitde torup kalmaknı küñlimiz yuklamadıkı içün biz de irkli irksiz yazarga kirişdik. Yazsak da iñ elik şunı

dimek burıçımızdır: Bizim yazumuzdan çit süzlerni arçımakımız şüyle tiyüş diye bildikimizden degildir. Yalñız Şura eytkenke tugrı keltürmek içündür. Yuksa bizim bildigimizçe Törikçeden çit süzlerni bösbütün çıgarırga köçenmek urınsızdır. Anıñ içün Törikçede küp süzler vardır, çit tillerden alınmış iseler de Törikçe kibi yazılup söylenmekdedir. Yazuda biz bunlardan saklanur isek küñlimizde ulgan küp nerselerni üzimiz tilegen revişde tugrı añlata almayaçaklarmız. Bu ise irkün tilimizni üz irkimiz ile kısanlandırmak dimekdir. Bunıñ bizge bir çakda da kiregi yukdır.

106 Bizim içün kerek ulgan nerse Törikçeden Törikler añlamaz süzlerni arçımakdır, suñra Törikçe diye söylengen törli tillerni birleşdirüp birimiz yazgannı ikinçimiz ukurlık revişke ketürmekdir. Artundan tırışup yörgüçiler ulsa bu da tiz bulaçak işlerdendir.

107 Tillerni birleşdirmek artuk agır iş degildir. Bizçe bu tugruda kıska yul şuldır ki Kazanlı Kırımlı Kafkazlı Törkistanlı da Usmanlılarnıñ barçasınıñ urtak söylegen süzlerini bir yerge ayrım ayrım söylegen süzlerini ikinçi yerge cıyup yazup şunlarnıñ cıyunısını Törki til ulmak üzre balalarga yaşlı ukutmakdır. Bilgüli bunı işlemek içün de törli rogdan birer kişi saylamak tiyüş uladır.

108 İşte biz üz küñlimizge kelgenni yazdık. Buña başka yul tapkan kişiler de tapkanlarını yazsalar kerek. Ne ulsa ulsun başlangan bir işni yerine yetkürürge tırışmak, aña köçi yetken her kimniñ östine burıçdır.

[37] 109 Bu urında başka yazaçaklarımız da var idi ise de yazu altmış yuldan artup kitmesün içün anlarnı ikinçi bir irkün çakda yazarga kaldırdım. Çit süz bir de katnaşdırmayınça yazılmış oşbu yazuvımnıñ Şura'da basılmakını ütinmekdemen.

110 «Mohammed Fatih Mortazin» Samar Şehrinde İmam ve Möderris

4. TERCÜME

001 **DİL YARIŞI**

1

002 Şura mecmuası geçen yıl bir kalem müsabakası açıp, bu konuda birer makale yazıp idareye göndermelerini okurlarından rica etmişti. Dilimize ait müsabaka olduğu için okurlar işbu ricayı açık yüzle kabul ettiler ve hayli mektuplar yazıp idareye gönderdiler. Eğer işbu müsabaka idare tarafından sonlandırılmamış olsaydı, ihtimal daha birçok makale gönderilmiş olurdu.

003 Aramızda birinci işi olanlar olduğundan güzel tarzda yazılmış makalelerin sayılı ve az olacağından şüphe yok. Bu gibi şeyler biraz tecrübe ve teftişlere bağlıdır. Bizi memnun eden şey pek çok kişinin özellikle genç öğrencilerin ehemmiyet vermeleri ve bu işle ilgilenmeleridir. Bu gün pek seyrek olan güzel makalelerin gelecek bir günde tecrübe ve imtihanlar sebebiyle çok olacağı mümkündür. Yağmurlar seyrek damlalarla başlar.

004 Dil Yarışı hakkında idareye gelmiş makalelerin bütününü basmak için Şura'nın hacmi müsait değildir. Zahmet edip okurlarının mahsul kalemleri basılmaksızın kalmasına Şura'nın naşirleri rıza göstermediler ve: "İhtimal ki üstünden bakıldığında ehemmiyetsiz görülmüş bir makale içinde en değerli bir sözcüğümüz veya edebî bir tabir ve atasözü olabilir. Bunun için her birinin basılması matluptur." Dediler. İşbu sebepten *Dil Yarışı* makaleleri Şura'da yayınlanmak yerine, *Şura'nın Dil Yarışı* ismi ile işbu risaleyi tertip etmeye karar verildi. Her biri bir yerde görünüp durması için bu güne kadar Şura'da basılmış makaleler tekrar olsa da burada da basılacaktır.

2

005 Resul-i Ekrem Hazretleri hicretiyle 745 tarihinde vefat eden Ebu Hayyan Endülüsi, Türk dilinin sarf ve nahvları Türk kavimlerinin içtimai hâlleri hakkında *El İdrâk fi lisâni'l Etrâk", "Zehrü'l mülk fi nahv el-Türk*, *Kitabü'l efal fi lisan-i el Etrak*, *Nefhatü'l Misk fi Sireti'l Türk* isminde risale ve kitaplar telif ettiği rivayet edilir. İşbu eserlerin birincisinin el yazma bir nüshası İstanbul'da Beyazıt Kütüphanesinde bu gün de olduğunu işittik.

006 Endülüs memleketinde doğup, Arap memleketlerinde seyahat edip gezmiş bir Arap âlimi Türkçe öğrenmekle kanaat etmeyip belki onun nahiv ve sarf gibi kaideleri hakkında eserler telif etmiş olsa, asıl Türk âlimlerinin bu konuda olan hizmetleri daha

fazla olması lazım gelir. Fakat Türk âlimlerinin her türlü fen ilimlerine hizmet ettiklerini rivayet etmekte olan tarih, kendi dillerine olan hizmetleri hakkında sükût ile geçer.

007 Abbasi halifeleri asrında, bir dönem Türkler hükümet işlerini tamamıyla kendi ellerine aldılar. Nihayet çeşitli bölgelerde müstakil Türk hükümetleri tesis ettiler. İşbu sebepten Türk âlimleri yüksek makamlara ve şöhretlere nail oldular. Lakin bu gibi bahtiyar vakitlerde Türk hâkimleri ve Türk âlimlerinin kendi dillerine hizmet ettikleri mervi değildir.

008 Türk kavminin muteber sayılmasına delil olarak şu yetse gerektir ki Arap âlimlerinin büyüklerinden Cahiz, Türk kavmini methedip *Mefahirü'l-Türk* isminde bir risale yazmıştır. İşbu risalede Türklerin şecaatlerini, vatanperverliklerini, uyanık ve gayet zeki olduklarını tarif ettiği hâlde dillerine olan muhabbetleri hususunda söz söylemez.

009 Ne hikmettir ki Türk kavmi kendi dillerine muhabbet etmemişler, başka diller arasına sokmak için iktidarları ve himmetleri nispetinde gayret göstermemişlerdir.

010 Türkçeyi ilk önce resmî dil saymış olan hükümet, Rum Selçukluları olup onlardan sonra Türkiye'dir. Şark tarafında Türk edebiyatını tesis edenlerin piri, Alişir Nevayi olmuştur. (h. 906'da vefat) Tercüme-i hali Şura'da yazılmıştır. (İkinci sene, sayfa 513)

011 **Biz ve Ana Dilimiz**

012 Rusya Türkleri arasında kendi ana dillerine hürmetin lazım derecede olmadığını söylemeye hacet yok. Rusya'da ilk Müftü Muhammedcan, okuma yazma bilmeyen kimseler adına gönderdiği resmî yazılarını dahi Farsça yazmıştır. Müftü Hazret hakkında böyle Farsça yazmasını ana lisanına hürmet etmemesinden başka bir şeye hamletmeye yol görünmez.

013 İnsanlar anlamasın ve bu sebepten bir çeşit unvan kesbedilsin ve şöhret korunsun diye Arapça ve Farsça yazanların olduğu söylenir. Fakat Muhammetcan Müftü hakkında bu fikirde değiliz.

014 Muasırlarımızdan bir zat: "Bizim müelliflerimiz kitaplarını mümkün olduğu kadar halkın anlamaması doğrultusunda yazmaya çalıştıkları hâlde Frenkler hatta fennî eserleri de eskiden bu güne gelene kadar herkesin anlayabileceği şekilde yazmaya çalışmışlardır. Aşçı bir kadının anlayamayacağı ister fennî ve ister başka bir şey olsun

kabul görmezdi. Bunun içindir ki Müslümanlar geri kaldılar ve Frenkler de onların üstüne hâkim oldular.” Diyor.

015 Orenburg Sabraniyesinde hizmet ettiğim vakit, mezkûr idare azası olan Burhanettin Hazret’e bir münasebetle: “Hazret! Yazıp verdiğiniz dilekçe cevapları pek muğlak olduğundan tercümanlar çok meşakkat çekmekteler. Pek çok sözünüzü önceki cümleye de sonraki cümleye de bağlamak mümkün olduğundan maksadın anlaşılmamasından şikâyet ediyorlar. Açık anlaşılır bir üslupta yazıp verseniz tercümanlara kolaylık sağlamış olurdunuz.” Dedim. O da buna karşı: “Öyle deme! Açık ve anlaşılır yazarsak onların bize ihtiyaçları kalmaz ve hürmetimiz biter. Bizim faziletimiz ancak onların anlayamayacağı şekilde yazmaktadır. Onlar her zaman bizim yanımıza gelip: “Hazret! Bu söz nasıl? Anlaşılmıyor. Diye arz-ı iftikar edip dursunlar, kendilerinin bize muhtaç olduklarını unutmasınlar.” Dedi.

016 Ufa taraflarında duran ve kendi yazımızdan pek az haberdar olan bir mirza: “Nokta ve virgül bizim yazımıza da yarar mı?” diye ve ikinci bir ahunddan: “ Bu telefonla bizim dilimizle konuşmak da mümkün mü?” dediğini işittim. Yoksa önceki dönemlerde dilimiz ve yazımızın resmî kaidelerine göre kullanmaya yaramayacağını zannedenler olmuş mudur? Diye hatıra geliyor. Orenburg Duhovnevi Sabraniyesi Arşivinde eski dönemlere gittikçe Rusçaya nispetle kendi dilimizde yazılmış olan evrakın azalmaya başlaması hikmetsiz değildir. Hatta yeni çıktığı yıllarda bazı sadece Müslüman karyesine verilmiş metrikalar (nüfus cüzdanı) da Rusça yazılmıştır. (Bunları elbette mollaların kendileri yazmamış belki başkalarına yazdırtmışlardır.) Mamafih Kantonlar Kansileryelerinde ana dilimizle yazma âdetinin varlığı inkâr edilmez.

4

017 **Dilimize Hizmet Edenler**

018 Ana dilinize az veya çok hizmet edenler önceden de olmuştur. Bunlar hakkında araştırmalar yapmaya ve haklarında bir defter tertip etmeye henüz yetiştiğimiz yok.

019 İmam Buhari Hazretleri: “Bir zaman Enes bin Malik’ten hadis rivayet edenler ne kadar ve kimlerdir? Diye hatırıma geldi. Saymaya koyuldum ve üç yüz kadar kişi saydım.” Diyor. Bu zatın hafızasına taaccüp etmemek mümkün değil. Önceden deftere yazılmamış şeyler hakkında bizim için beş on adam saymak muhal hükmündedir. Ana dilimize hizmet etmiş kişilerin hatırımızda olanları şunlardır:

020 Ebu'l-Mennih Efendi: Bunun kendi dilimizde olan şiirleri ağızdan ağza rivayet edilip dolaşmakta ve bazı eserleri Kazan şehrinde de tabedilmiştir.

021 Murtaza Hacı: Bunun el yazma bir seyahatnamesini görüp kendi ifadelerini tashih edip *Asar*'da yazdım. Kendi imlası ve üslubu ile yazmadığım için bu güne kadar üzülüp geldim. Asıl nüshasını aynen bastırılacağına ümidim yok. Binaenaleyh bu eser dünya yüzünden yok oldu.

022 Salih Köklaşof: Bu kişi Orenburg Harp Okulunda öğrenciler için *Divan-ı Hikayet-i Tatar* adında bir eser düzenlemiş ve 1859 tarihinde 124 sayfa olarak Kazan hazine matbaasında hazine masrafı ile bastırmıştır.

023 Abdülhakim Bin Abdürreşit: Bu kimse 1854 yılında Petersburg şehrinde yayınlanmış *Zuyuf* adlı kişinin atlasını kendi dilimize tercüme edip Lütfullah bin Ataullah Elmeti yazısı ile Muhammed Veli Yahin tarafından Kazan'da taşbaskı olarak 1861 yılında yayınlatmıştır. Böyle bir harita oluşturmak o zamana göre büyük bir muvaffakiyet ve dilimize hizmet ettiği tartışma götürmez. Fakat basılan taşın müsaadesizliği sebebinden olsa gerek bu haritada büyük yanlışlıklar vardır.

024 Hibetullah İşan: Manzum eserleri ve *Mecmua'l-Adab* isminde bir kitabı çok defalar yayınlanmıştır.

025 İsmail Hacı: Bunun yazma seyahatnamesini bulup tertip etmiştim. Mektebetü'l-Şirket masrafı ile Kazan şehrinde Haritanof matbaasında 32 sayfa olarak basıldı.

026 Hüseyin Feyzhani: Bu kimse Moskova şehrinde olan hükümet arşivinde Kırım hanları tarafından Moskova padişahlarına yazılmış mektupların nüshalarını kaydederek büyük bir cilt olarak düzenlemiştir. Mezkûr kitap müsteşrik Vilyaminof Zirnof tarafından 1864 tarihinde Petersburg şehrinde neşredilmiştir.

027 Şahabeddin Mercani ve 9. Abdülkayyum Nasiri: Bu zatlar herkese malum olup kendi dilimizde büyük büyük eserler yazmışlar ve dilimizin revacına ve umumi surette yayılmasına sebep olmuşlardır. Kitap ve risaleleri meşhur ve her yerde maruf olduğundan sözü uzatmaya ihtiyaç görülmedi.

***

028 Ana dilimizin günümüzde yaşamakta olan hâdimlerini göstermek lazım olsa şüphe yoktur ki bu zat Tercüman muallimi İsmail Gaspralı Hazretleridir. Herkesin anlayacağı şekilde açık, ifadeli ve ruhlu olan kısa cümleler, güzel ve edebî tabirler

usulünü başlatan kişi bu zattır. Onun ibarelerinde garip kelimeler, anlamsız cümleler, bir mana için birkaç tane müteradifler olmaz. Bundan dolayı meydana çıkmış muharrirlerimizin tahrir ve telif konusunda mertebeleri farklı farklı olsa da her biri İsmail Beg Hazretlerinin öğrencisidir. Türk dilinin birinci ıslahçısı Alişir Nevayi ise ikincisi hiç şüphesiz İsmail Beg Hazretleridir.

5

029 **Dili Korumanın Yolları**

030 Kendilerine mahsus dilleri olmayan kavimler müstakil bir millet sayılmazlar, sayılsalar bile devamları olmaz. Doğrusu "Dilsiz kavim, mevhum kavim" demektir. Bunun için ana dilini korumak herkes için mukaddes bir vazifedir. Bu gün en uzak babalarımızdan miras kalmış şeyimiz yalnızca dilimiz ve sözlerimizdir.

031 Dil nasıl korunur? İcrası ve tatbiki mümkün olup olmayacağı malum olmasa da, Mezkûr sualin doğru cevabı ise: "İptidai mektepler ve edebiyat ile muhafaza edilir." Demekten ibarettir.

032 Edipler, dil için kaideler tertip etseler; sözcükleri toplayıp lügatlar yazsalar; herkesin anlayacağı ve muhabbetle okuyacağı şekilde kitaplar ve risaleler, gazete ve mecmualar neşretseler; muallimlerimiz iptidai mekteplerde düzen içerisinde öğretmeye muvaffak olsalar; özellikle geleceğin annelerini bu günkü çocuk zamanlarında okumayı ve yazmayı öğretseler, dil korunur ve asla inkıraza düşmez.

033 Yeryüzünde inkıraza uğramış kavimlerin dilleri hakkında Frenkler sarf, nahiv kitapları ve sözlükler tertip ettikleri malum. Bundan ibret alınsa bizim için de zararı olmaz.

034 Usul-i cedide mekteplerine var gücüyle karşı gelen bir kahramanla müzakere ettiğimde, kahraman: "Usul-i cedide mektepleri dini bitirmeye sebep olur diye şeklenmekteyiz." Dedi. Ben de ona: "Yahudiler, Almanlar, Rus ve Latişlerle yünle kaplanmış diken kabilinden karıştığımız bu asırda eğer usul-i cedide mektepleri olmasa hem dil hem de dinimizin biteceğini ve bu sebepten dolayı milletin inkıraza uğrayacağı hakikat iken, şek ve şüpheler ile avare olup yürümenin ne manası var." Dedim.

035 Samara, Ufa, Perm, Orenburg, Tobol ve Akmolla gubernalarının yüzde doksanı Müslüman ve Türk kabilesi olarak yaşadıkları dönemde dili korumak kolaydı. Lakin o

vakitler geçti. Artık mezkûr gubernalarda Türkler takriben üçüncü millet olarak kalıp gittiler. Çok uzun zaman geçmez dilleri yeni açılmakta olan balalar kendi analarından: "Jeleznaya doroga"nın (Tren yolu) Rusçası nasıl? Diye sormaya başlarlar.

6

036 **Dil Yarışında Olan Şartlar**

037 Şura'da açılmış Dil Yarışı konusunda birincilik alacak makalenin edebî olması şarttır. Bunu beyana da gerek yok. Bunun için ister hakiki ve ciddi, ister farazi ve hayalî olsun makalenin imkânlar ölçüsünde selis ve ruhlu bir şekilde olması lazım gelir. Bunun yanında makalenin Türkçe olması da şarttır. Böyle bir makale bulunursa birincilik elbette ona verilir. Lakin terbiye edilmemesi sebebinden üçte ikisi yok olup gitmiş olan dilimizle kırk satır kadar edebî ve ruhlu bir makale yazılmaz ümidi pek azdır. Bunun için böyle bir makale bulunmaz ise tabii, yabancı kelimelerin az olduğu makaleler birinci kabul edilir. Özellikle mukabillerinin unutulması sebebinden pek çok yabancı sözler bu gün tamamıyla kendi ana dilimiz hükmüne girmiş, havas ve avam arasında kendi malımız gibi tasarruf edilmektedirler.

038 Bir dilin bütün sözlerini baştan aşağı bilmek, o dilin öz evladı da olsanız, mümkün değildir. Arap edebiyatını tesis eden Arap âlimlerinin birçokları sahralarda Arap kabileleri arasında lügatlar ve lügatların tefsirlerini arayıp gezmelerinin sebebi budur. Binaenaleyh bizim Türki kabilelerin bazılarında olan bazı kelimeler, başkalarına göre tamamıyla yabancı hükmünde olması mümkün.

7

039 **Bu Risalenin Tertibi**

040 Şura'nın Dil Yarışı adındaki bu mecmua işbu bölümlere ayrılmıştır:

041 Birinci Bölüm: Bu bölümde Şura'da yayınlanmak üzere dışarıdan gönderilip de yer olmadığı için basılmayıp kalmış makalelerden bazıları derç olundu.

042 İkinci Bölüm: Burada bazı eski dönemlerde yazılmış mektuplardan nüshalar vardır. Bu günkü dilimizle uzak atalarımızın dilleri arasında mukayese ediciler için bunların bir derece ehemmiyeti olmalıdır.

043 Üçüncü Bölüm: Burada *Dil Yarışı* hakkında yazılmış olan makaleler, kendi tertipleriyle verilmiştir.

044 Dördüncü Bölüm: Burada Şura'da yayınlanmış *Dil Yarışı* makaleleri hakkında olan tenkitlerden bazıları yer almaktadır.

045 Beşinci Bölüm: Bu bölümde Şura'ya hediye edilmiş bazı metinler yer almaktadır.

046 **BİRİNCİ BÖLÜM**

047 **Dil Hakkında Olan Bazı Fikirler**

1

048 **Dil Düzeltmek**

049 Bizim Rusya Türklerinin donmuş, buzlanmış fikirleri erimeye başlar başlamaz (Her ne kadar çoğu sadece hayalde olsa da) ıslah falan denilen sözler ağızlardan işitilmeye ve eserlerde görülmeye başladı. Islah lazım ve düzeltmek gerekli, diye bağırıp çağırılan meselelernin biri de (Dil düzeltmek) meselesidir.

050 Gerektiğinde artık yabancı sözler katıştırmamaya, imkânı kadar öz dilimiz, öz sözlerimizle konuşup yazmalı diyenlerimiz olduğu gibi, ana dilimizin tatsız ve edebiyata uygunsuz, düzeltilmesi hiç mümkün olmayan kaba bir dil olduğunu, düzeltip kabalıktan çıkarmak için arasına pek çok Arapça ve Farsça sözler katıştırmak gerektiğini söyleyenlerimiz de yok değildir.

051 Elbette her kimsenin bir fikri ve her fikrin bir delili olur. Benim fikrim de ana dilimizi kullanıma sokmak ve tatlı bir dil çıkarmaktır. Bana göre dilimizi (Türk dilini) tatlı bir dil etmek mümkündür. Çünkü bir dil ve bir sözün tatlı olması yalnız tatlı olan müteradiflerini şol kaideleri boyunca düzgün söylemekle, dilin beliğ olması ise yerine göre söyleyip yazmakla olur.

052 Kaide boyunca yazmak ve yerine göre söz söylemek yazarın ve söylevcinin işidir. Bu konuda dilin kirişi yoktur. Kaideleri ise edebî dillerden sayılan Arapça ile Rusçadan da kolaydır. Mesela dilimizde mastar, çoğul yapmanın zorluğu hiç yoktur. Tadiye, mutavaat, mufaale kaideleri gayet kolaydır.

053 Dilimizin müfredlerine gelince: İşlendiğinde gayet tatlı ve lezzetli olacağı şüphesizdir. Mesela: "Bezenmek, düzenmek için başkalara varma." Kelimeleri ne kadar

tatlıdır. Bizim dilimizde smen manasında yürütülen “akça”, kapik yerinde tutulan “tin”, tab manasında tutulan “basmak” sözleri gibi lügat manasından başka ıstılahi manalarda yürütülen sözler de yok değildir. Elhasıl dilimizin kaba zannedilmesi kullanmadığımızdandır. Dil kaba ve tatsız değil, lakin biz işleksiz ve tembeliz.

054 Bizlere bu dil düzeltmek hususunda Osmanlı Türklerine taklit (Bu makalenin bundan bir nice yıl önce yazıldığına dikkat edilsin.) ve onlar gibi her yazdığında Arapça, Farsça ve başka dillerden yeni yeni sözler almak ve o alınan sözleri millet çocuklarına anlatmak için her yıl kamus kitaplarını ilaveler ekleyerek kalınlaştırmak bana göre gayet zararlı ve gerekmezdir. O taktirde papağan gibi yürümek olup kendi yürüyüşünü unutan saksağan gibi olacağımız şüphesizdir.

055 Bize kendi dilimizde olmayan sözleri Arapça, Farsça ve başka dillerden almak mümkündür. Kendinde olmayan şeyi -gerek olsa- başkasından sorup almak dinen de uygundur. Ama kendi dilimizde olan sözler yerine Arapça veya başka sözler kullanmak, kendi dilimizi Arapça yerine bırakmak asıl dilimizi düzeltmek olmayıp belki onu bozmak ve yeni bir dil çıkarmak hem millet çocuklarını yanıltmaktır.

056 Mesela bakınız: “Efendiler gerek konuşmada ve gerek yazmada olsun kendi dilinizi kullanınız, yabancı sözleri başka dilleri katıştırmaktan içtinap ediniz!” denecek yerde: “Efendiler gerek tekellümde ve gerek kitabette olsun lisan-ı maderanenizi istimal ve elsine-i ecnebiyeyi istimalden içtinap ediniz!” demek yeni dil oluşturmak ve önceki dili yok edip, millet çocuklarını yanıltmak değil de nedir?

057 Hülasa: Dilimiz, sözleri toplandığı taktirde başka dillere pek az muhtaç olacak derecede zengin; kullanılan sözleri tatlı, kaideleri de sade ve kolaydır. Dilimizin yok olup, unutulup gitmekte olan sözlerini ne şekilde de olsa bulup kullanıma sokmak ve kulaklara yerleştirmek lazımdır.

058 Muhammed Salah İjdanof El-Cinay Ufa Gubernasında

2

059 **Dil Meselesi**

060 Kırgız-Kazak milleti, Türk kavminin bir dalı olduğundan, eski Türk özelliklerinin pek çoğu onlarda mahfuzdur. Cümleden biri Kırgız-Kazakların dilleri sırf Türk dili olup, yabancı söz yüzde iki nispetindedir.

061 Kırgız-Kazaklarda Türk dilinin saklanmış olması yerleşik olmadıklarından ve başka milletlerle karışmadıklarından, işsiz olup kendi sözlerinden başkasını anlamadıklarından ileri gelmiştir.

062 Bu son zamanlarda bunların yerlerine muhacir Ruslar geldiler. Haber okları ve dünyanın gidişatı Kırgız-Kazakları Ruslarla karıştırdı. Bir Kazak, Rus köyüne varıp gerekli şeyleri satıp alır. Kezalik bir Rus da Kazak köyüne gelerek mal (hayvan) satıp alır.

063 Bu karışma söz ve esalib-i terakibi bir kayd-ı derununda saklı olan kavimlere faydalı ise de nadan kavimlere ziyanlıdır. Nadan millet, ilimli milletlere karışsa sadece dillerini değil örf adetlerini de alır.

064 Kırgız-Kazaklar Bulgar Türklerinin düştükleri yola düşüp yıldan yıla sözlerinden ayrılıp, muhaverelerinde bir takım Rus sözlerini kullanıp, Çılgı Türk dili dediğimiz dili oluşturmaya başladılar.

065 Mesela: "Navkan" lafzı mevkı-ı istimalden düşüp onun yerine "pomuşç" lafzı binip oturdu; başka lafızlar da böyledir.

066 Eğer önünü alıp çaresine bakanlar olmazsa Kırgız-Kazaklar dillerinden ayrılacaklardır. Zikrettiğim dili işbu saf halindeyken -Toparlayıp bunun üstüne başka Türk lehçeleriyle karşılaştırıp bir lügat kitabı, onu da aşarsa bir kamus vücuda getirilse- Kırgız-Kazakların istikballeri için büyük bir hazırlık olurdu diye düşünüyorum.

067 Ben on sekiz bin Kazak sözünü toparlayıp kaydettim. Artık nokta koymaya benim iktidarım yok. *Lehçe-i Kazaki* adlı eserime yardım edecek ve örnek alınacak, her sözün aslını bildirecek, Türk dilinin mahzeni olan bu kitaba benzeyen bir kitap matbuat âleminde var mı? Diyerek sualimi tamamlayıp Şura'da cevap yazmanızı rica ediyorum.

068 Petropavlosk, Ömer Cani Uzak El-Canoğlu Canibikof

069 **ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**

070 **Dil Yarışı Makaleleri**

071 **Bir İki Söz**

072 Geçen yılki Şura'da (15. sayı, 467. sayfa) şu şekilde bir teklif ve rica yazılmıştı:

073 Kalem Müsabakası (Dil Yarışı). Ana dilimizin revaç ve terakkisine, okur ve yazarların gayret ve heveslerinin artması için Şura idaresi bir kalem müsabakası açmaya karar verdi. Bu müsabaka, idareye özel olarak 40 satırdan az ve 60 satırdan çok olmamak şartıyla hangi konuda olursa olsun hiçbir yabancı söz katıştırmadan halis saf Türkice bir makale yazmaktan ibarettir. Gelecek makaleler idarede tetkik edilip, birinciliği almış olan makale sahibine idare tarafından Şura'nın güzel ciltlenmiş bir nüshası mükâfat olarak verilecektir. Makale de Şura'da aynen yayınlanacaktır.

***

074 Şura'nın 17. sayısının 544. sayfasında şu mazmunda bir cümle yayınlanmıştır:

075 Kalem Müsabakası hakkında gelmiş makaleleri gelecek sayıdan itibaren Şura'da yayınlanmasına başlamaya karar verdik. Makaleler arasından birini tercih etmek işini de okurlara bırakmış olduğumuzdan makalelerin yazarlarını sır olarak saklamak uygun görüldü. Aralarından biri tercih edildikten sonra yazarları ilan edilecektir.

***

076 Makaleler Şura'da basılıp yayınlandığında bu yol muvafık idi. Lakin şimdi risale şeklinde tertip edileceğinden makaleleri teftiş etmek görevi evvelden edilmiş ilana muvafık idarenin kendi üstünde kaldı. Bunun için imzaları açık yazılacak, bu konuda olan hizmetlerin bir yolu tamam olacaktır.

077 Kurşun kalemle yazılmış, imzaları koyulmamış veya açık olmamış ve bununla beraber sansür tarafından müsaade edilmeyecek şekilde yazılmış olan mektupları buraya almadık. Bunların cümlesi 25 adet kadardır.

078 **Dil Yarışı Makaleleri**

1

079 Bizim Almaata'da okuma yurdunun açılmasına üç yıl oldu. Bu zamana kadar okuma yurdumuz maddi sıkıntı çekmedi. Herkes gücü yettiği kadar yardım ediyordu. Gelip giden misafirler de methedip az da olsa yardım edip çıkıyorlardı. İşte bizim okuma yurdumuz bu şekilde yardımlar sayesinde yaşayıp durdu. Yolcular ve bilimli gençlerimiz, boş zamanlarında girip her şeyden bilim alıp çıkarlardı. İmdi bu yıl okuma yurdu pek yaralandı. Önceden yardım edip duran kişilerimiz vermez oldular.

Zenginlerimizi söylemiyorum, onlar önceden de vermiyorlardı. Şimdi daha da vermez oldular. Bu gidişi büyüklerimize söylesek, tamam tamam deyip bırakıyorlar. Hey ağabeyler! Tamam demenin sonu yok. Biraz yardım etseniz işte şu zamanda işe yarardı. Yine bazı bir akılsızlar: "İçindeki eşyaları satınız da kapayıp koyunuz! Boşuna ıstırap çekip yürümeyiniz." Diyerek kaygı üstüne kaygı veriyorlar. İşte bizler böyle kişilere ne diyeceğimizi de bilmez hâlde şaşırıp kaldık. Yabancı yerlerden yardım istesek ayıp görüyorlar. Yirmi bin Müslüman'ın olduğu bir şehirde küçük bir okuma yurdunu ayakta tutamayıp kapatsak bütün dünya bize güler. Eğer de kapatmasak paramız yok.

080 En önce gayret edip toplantılar yapıp bu toplantılarda beşer onar tinden (kuruş) paralar toplayıp buyruklar alıp okuma yurdunu açanlarımız, satıcı ve işçilerdi. Bahsi geçen gayretli satıcı ve işçilerimiz, şehrin kenar ve iç yerlerinde durmakta olan ağabi, analardan okuma yurdu için diyerek yardım isteye isteye okuma yurdunu açmaya yeterli yardımı topladıktan sonra, yukarıda denildiği gibi yöneticilerden izin kâğıdı alıp sonra bütün Almaata şehrinin ileri gelenlerini çağırıp, dilekler dileyip açılmış olan okuma yurduydu.

081 Ey Ağabiler! Kendiniz düşününüz. Ayına on on beş tenke (madeni para) civarında almakta olan biçareler çalıştılar, çok kahramanlık gösterdiler. Yoksa biçarelerin aldıkları paralar yemeye içmeye zor yetmekte. Böyle olsa da zenginlerimize bir örnek olsun. Yoksa okuma yurdunun olmasına ortaklaşmasınlar mı? Diyerek üç yıl gayret ettiler. Kesesi sığ adamlar sizlere malum. Yukarıda söylenen gençler şimdi okuma yurdunu götüremiyorlar. Artık burasını yaşatmak zenginlerimizin üstüne borç oldu, diyebiliriz. Yolu gördünüz, ay ve yılına ne kadar masraf gitmekte onu da öğrendiniz. Gönlü doğru adam iyi işe yardımdan hiç geri durmaz ve beş on kuruş vermemezlik etmez diye biliyoruz.

082 Tanrı her Müslüman'ın gönlüne iyilikler verip iyi işlerin olmasına ilgili kılsın. Kabul et!

083 Sabircan Şakircanoglu. Almaata (Virni)

2

084 **Bir Türkün Tanrıdan Dileği:**

085 Ey Allahım! Bütün yaratılanları birbirine baktıran sensin! Senin yardımınla bizim Türk dili de güzel bir dil olur mu ki? Sen bize bunu gösterip dilimizi halk arasında gönül rahatlığıyla okumaya buyurur musun? Yoksa kendi okumamızda okuyan bilginlerimizin bizim Türk iline duyulmamış sözlerini Türk dili arasına söylersen, inci arasında asıl taş dizip konuştuklarında bizim okumamış veya orta seviyede okumuş Türkleri bilmez ve duymaz tembel ve ahmak edip koyar mısın?

086 Rusça okumuş bilginlerimiz, Türk dili arasına karıştırılmış Rus sözlerini biz Türkler dinleyip durup sonra onlara buğday arasına güvercin yumurtası gibi taşları karıştırıp satmaya kalkmak, pazarda nasıl gülünç görülürse şuna benzeyen Türk diline Rus dilini karıştırmak aynen böyle olmaz desek de kendi bilginlerimiz bize gülüyorlar.

087 Ey bütün her şeyiyle yeri ve göğü yaratan ulu Tanrı! Senden dileğimiz budur: Yeryüzündeki bütün Türkleri bir birine tanıştırıp dil konusunda onları dostlaştır! Osmanlı Türk diline bütün Türkleri meraklandır! Ey bütün yaratılanların çok ve çok büyük Tanrısı! Bizden başka iller demir çubuk üstünde at çekmeyen ev gibi arabaları katar dizip yürütüp dünyayı o tarafından bu tarafına birleştirdiler. Denizlerde şehir gibi gemileri yürütüp dostluk günlerinde alış verişte düşmanlık günlerinde gemi üstünde gezip dalaşır oldular.

088 Paris'ten Bajin şehrine kadar nice bin kilometre yolu otomobil denilen arabalarda atsız yarışmaktalar. Gönül gözleri açılmış kulların ellerinde bu da az gibi. Şimdi iki Avrupalı kullar gökte kanatsız uçmaya başladılar. Sadece kendileri uçmuyor, "uçan" üzerine oturma evi yapıp; uyku, yazı evlerinde şu "uçan"a ekleyip, yiyip içip gökte uçup gezmeye başladılar da bu parlak yeryüzünde insanoğluna bilinmeyen gizli işleri söylemeye başladılar.

089 Gün geçmez, başka illerin bilginleri biz Türklerin aklımızın gideceği şey ve kural bulmasınlar. -Bilim ile yerde gökte yarışmasınlar- Şunları duyup ve görüp biz Türklere bunalmaktan başka iş kalmamış gibi bizi ne zamana kadar inkâr edeceksin. Biz biliyoruz, sen bizi de sadece kaygı için yaratmadığın gibi senin yardımında bilim öğrenip şu bilim ile biz Türkleri hem kendimizi başkalarına göre siyanet edip yerinde gizli, yerinde açık kıvanç için yarattın!

090 Biz Türkler ise bilim istemeyi bırakıp var olan bilgimizi unutup başka illerin gülüncü olduk. Şu yere geldik ki dillerin en güzeli olan Türk dilimizi de unutup bozduk. Artık Türk dilinde, kırk satır yazı yazmakta yarışıyoruz.

091 Ey iyi ve kötülerin esirgeyicisi! Biz Türkleri sen esirge! Bağlanmış dilimizi, kapanmış gözümüzü aç!

092 Karı Muhammed Rahim Taceddinoğlu, Yeni Buhara

3

093 **Kitap, Gazete ve Dergiler Okumak Hakkında**

094 İnsanoğlu için bu dünyada en doğru bir yoldaş ve dostlar kitap, gazete ve dergilerdir. Bunlar hiç bir zaman sana ikiyüzlülük yapmazlar. Hiç bir zaman da kötü olup görünmezler. Senden hiç bir şey istemezler ve ümit de etmezler. Kitap, gazete ve dergiler insanoğlunun aynasıdır ki, insanlar, güzel ve kötü işlerini işbu aynaya bakıp bilirler. Belki kitap bütün yeryüzünde olan şeylerin aynasıdır desem doğrudur. Çünkü yerde gökte olan şeyleri insanoğlu kitaplardan bakıp bilir ve görür.

095 Geçmiş çağlardaki ve bu günkü bilim sahipleri olmuş büyük kişilerin düşünce ve bilimlerini sonsuza ulaştıracak ve de onların bilgilerini milyonlarca kişiye hediye edip verici şeyler kitaplardır.

096 Kitaplar, yeryüzündeki insanoğlunun hayatta ileri gitmesine gerek olan bilimleri, düşünceleri paylaşmaya, bir uçtaki kişilerle ikinci yerdeki kişileri bir düşünceye, bir kardeşliğe bağlayıp, bütün yeryüzünde insanların padişahlık kılmalarına yardım ederler. Kitaplar, insanların genç dönemlerde yerleşmiş yaramazlıkları ve nadanlıklarını bitirip onların yerine güzel düşünceler ve bilim aydınlıklarını yerleştiricilerdir. Her türlü kaygılarını, borçlarını yatıştırıcı yine şu kitaplar olur. Kitaplara baksa kaygıların yerine şadlıklar yerleşir. Sözün kısası kitapların her bir harf ve satırları büyük bir bilimdir. Her sözleri insanların hayat yolunda ileri doğru varmalarına ve hayatlarına birinci yol göstericidir, desek belki doğru olur. Şu kadar var ki yeryüzünde kitap haddinden fazla çoktur. Bunların her birisinden fayda almak insanoğlunun elinden gelmez. Bundan dolayı her birimize lüzumlu olmalıdır ki, bunların arasında dünya ve ahiret hayatımızda yardımcı olacaklarını seçip almalıyız. Yoksa kişinin güzel düşüncelerini ve inançlarını bitirip onun yerine bozuk düşünceler bırakacak kitapların iyiliklerine göre kötülükleri daha çok olacaktır.

097 İnsanın vücudunu büyütüp, günden güne ileri gitmesine iyi azık, temiz su ve güzel havanın gerekli olması gibi canı ve gönlünü iyi etmeye ve günden güne ileri doğru gitmesine, bilimsizlik karanlıklarından kurtulup bilimin aydınlıklarına çıkarmaya da güzel şeyler öğretici güzel kitaplar gereklidir.

098 Öğrencilik edip gezen kardeşlerimize de bir iki söz söylesek belki yerinde olur: Her bir öğrencinin bilmesi gereklidir ki, yeryüzünde terbiyelenmek, acemilikten kurtulmak için sınırsız okumalar, sınırsız pek çok şeyleri, bilmek gereklidir. Bundan dolayı okunması gerekli şeyler pek çoktur. Bunların her birisini öğrenmeye çalışmak bazılarından boş kalmaya sebep olur. Veya her birinden az az öğrenmek faydasız bilme sebep olur. Bunun için öğrencilik gibi kıymetli zamanlarda dünya için de ahiret için de faydalı olan birçok şeyleri seçip alıp okumak ve öğrenmek gerekli. Bununla insanlara da, kendisine de faydalı olmaya çalışmak gerekli. Boş zamanlar olsa da birçok şeyler öğrenmeye çalışılır. Bir kişinin her şeyi bilmeye gücü yetmez. Bundan dolayı Avrupalılar ve başka medeniyetli kişilerde her bir okunması gerekli şeyleri bölüp ayırıp vermekteler. Öğrenciler hangi şeyi okumayı üstlerine almış olsalar bunları pek dikkatli okuyorlar. Onların öğrendikleri şeylerden kendileri de başkaları da fayda görüyorlar. Onların bu yaptıkları bize de örnek olmalı diye düşünmekteyiz.

099 Cihangir Abizgildin, Ufa Şehrinde İmam ve Müderris

6

100 **Türkçe Yazma Konusunda**

101 İyi bir şekilde tetkik etmiş kişilerin dediklerine göre dilimizde oldukça güzel rahatlık vardır. Böyle de olsa bu güne kadar onu kullanıma sokmak için çalışan bir kişi de yoktu.

102 Günümüzde ise bu konuda birinciliği Şura aldı. Elli altmış satır Türkçe yazı yazabilen kişiye onun yazısını kutlayıp güzel bir şekilde ciltlenmiş 1908'inci yılın Şura'sının verileceğine söz verdi. Bununla bütün Türk kardeşlerini yarışa çağırdı. O olmasa da dilimizi düzeltmek için ümitlenip duran gençlerin birisi bile kalmayınca bu yarışa çıkacakları bellidir.

103 Yabancı sözleri kullanmadan elli altmış satır yazı yazmak çok ağır bir iş değildir. Onun için yazarlarımız yazacak sözlerini önceden düşünüp yabancı sözler

karıştırmadan yazılanları seçip yazmaya çalışacaklardır. Bu ise dilimizin genişliğini, türlü şeyler yazmaya yazılacak olduğunu gösteremeyeceklerdir.

104 Böyle olsa da bu yarışta saf Türkçe yazacak olanlar ortaya çıkıp önceden Türkçe diye yazılmış şeylerin pazarlarını gösterseler gerek.

105 Çoktan yapılmış olması gereken ama sonraya kalmış bu yarışta bir kenarda durup kalmaya gönlümüz kabul etmediği için biz de ister istemez yazmaya giriştik. Yazsak da en önce şunu demek borcumuzdur. Bizim yazımızdan yabancı sözleri atmamız şöyle gerekli diye bildiğimizden değildir. Yalnız Şura'nın söylediğine uymak içindir. Yoksa bizim bildiğimize göre Türkçeden yabancı sözleri büsbütün çıkarmaya çalışmak yersizdir. Onun için Türkçede çok sözler vardır. Yabancı dillerden alınmış iseler de Türkçe gibi yazılıp söylenmektedir. Yazıda biz bunlardan çekinirsek gönlümüzde olan çok şeyleri kendimizin istediği şekilde doğru anlatamayız. Bu ise rahat dilimizi kendi elimizle sıkıp boğmak demektir. Bunun bize hiç bir zaman da gereği yoktur.

106 Bizim için gerekli olan şey Türkçeden Türklerin anlamadığı sözleri çıkarmaktır. Sonra Türkçe kabul edilen türlü dilleri birleştirip birimizin yazdığını ikincimizin okuyabilecek şekle getirmektir. Ardından gayret edip çalışanlar olsa bu da tez olacak işlerdendir.

107 Dilleri birleştirmek artık ağır iş değildir. Bize göre bu konuda kısa yol şudur: Kazanlı, Kırımlı, Kafkaslı, Türkistanlı da Osmanlıların tamamının ortak söyledikleri sözlerini bir yere, farklı söylenen sözlerini ikinci bir yere toplayıp bunların toplamını Türk dili olarak çocuklara okutmaktır. Bunu oluşturmak için de türlü boylardan birer kişi seçmek gereklidir.

108 İşte biz kendi gönlümüze geleni yazdık. Buna başka bir çare bulan kişiler de bulduklarını yazsalar gerek. Ne olursa olsun başlanmış bir işi yerine getirmeye çalışmak, ona gücü yeten herkesin üstüne borçtur.

109 Burada başka yazacaklarımız varsa da yazının altmış satırdan fazla olmaması için onları ikinci bir zamanda yazmaya bıraktık. Bir tane de olsa yabancı söz karıştırmadan yazılmış olan bu yazımın Şura'da basılmasını rica etmekteyim.

5. **DİZİN**

A

Abbasi: *Öz. is.* Emevilerden sonra(750-1258) kurulan halifelik.

A. (007)

Abdulkayyum el-Nasiri: *Öz. is.* Tatar yazarı.

A. (027)

Abdülhakim bin Abdürreşid: *Öz. is.* Tatar yazarı.

A. (023)

aç-: *T. f.* 1. İlan etmek, başlatmak.

a.-arga (073)

a.-arlık (080)

a.-up (002)

2. Kapalı, örtülü, kilitli, bağlı, toplu veya katlı durumdan çıkarmak, açık hale getirmek.

a. (091)

açık: *T. is.* Bir şeyi kapalı, örtülü, kilitli veya bağlı durumdan çıkarmak.

a. (002), (015), (015), (028), (076), (080), (089)

a.+ul- (077)

açıl-: *T. f.* Kapalı, örtülü, kilitli, bağlı, toplu veya katlı durumdan çıkarmak, açık hale getirilmek.

a.-ganga (079)

a.-ıglı (094)

a.-makda (035)

a.-mış (037), (088)

açuçı: *T. is.* Açmak işini yapan, açan.

a.+larımız (080)

açul-: *T. f.* Kapalı, örtülü, kilitli, bağlı, toplu veya katlı durumdan çıkarılmak, açık hale getirilmek.

a.-gan (080)

adam: *Ar. adem'den is.* İnsan.

a. (019), (019), (081)

a.+lar (003), (081), (094)

a.+larnıñ (096), (096), (096)

a.+nıñ (097)

adaşdır-: *T. f.* Yanlış yola sokmak, yoldan saptırmak.

a.-makdır (055)

a.-u (056)

aded: *Ar. is.* Sayı.

a. (074), (077)

a.+den (075)

adem: *Ar. is.* İnsan, beşer.

a. (088), (094), (094), (094), (096)

adet: *Ar. is.* Topluluk içinde eskiden beri uyulan kural, töre

a.+i (016)

a.+lerin (063)

aftomabil: *Fr. is.* Otomobil

a. (088)

aga: *Moğ. is.* Ağabey.

a.+lar (081)

agay: *Moğ. is.* Ağabey

a. (080), (080)

a.+lar (079)

agır: *T. sf.* Tartıda ağır olma durumu, sıklet.

a. (103), (107)

a.+lıgı (052)

agız: *T. is.* Konuşma, konuşulan şey,

a.+larda (020)

a.+larından (049)

ahret: *Ar. is.* Ölümden sonra gidilicek olan alem.

a. (096), (098)

ahund: *Far. is.* Üstat, hoca.

a.+dan (016)

aid: *Ar. sf.* Ait, aidiyet.

a. (002)

akça: *T. is.* Para.

a. (053), (079), (079), (080)

a.+lar (079), (080)

a.+ları (081)

a.+mız (079)

Akmulla: *Öz. is.* Kazakistan'da bir şehir.

A. (035)

akvam: *Ar. is.* Kavimler.

a.+ından (060)

al-: *T. f.* 1. Bir şeyin içinden bir maddeyi bir parçayı çıkarmak.

a.-a bar- (054)

a.-dın (066)

a.-mak (055), (055)

a.-up (026), (066)

2. Edinmek, sahip olmak.

a.-dılar (007)

a.-ga (096), (097)

a.-ga bar- (096), (097)

a.-gan (081)

a.-up (080), (081), (081), (096), (098)

3. Fiillerle birleşip birleşik fiil oluşturur.

a.-gan (yaza al-) (102)

a.-may (bara al-) (079)

a.-mayaçakdır (kürsete al-) (103)

a.-mayaçaklarmız (anlata al-) (105)

a.-miyler (bara al-) (081)

4. İsimlerle birleşip birleşik fiil oluşturur.

a. (067), (080), (081), (098)

a.-gan (östlerine al-) (098)

a.-up (boyurkılar al-) (080)

a.-up (çaması al-) (081)

a.-urlık (ürnek al-) (067

5. Kazanmak, elde etmek, yenmek.

a.-açak (037)

a.-dı (102)

a.-mak (096)

a.-mış (073)

6. Sahip olmak, elde etmek.

a.-up (079), (079), (080)

7. Satın almak.

a.-ur (062), (062)

al: *T. is.* Ön, ileri.

a.dan (103)

alem: *Ar. is.* Dünya.

a.+i-matbuat (067)

alın-: *T. f.* Sahip olmak, elde etmek.

a.-gan (054)

a.-mış iseler (105)

a.-sa (ibret alın-) (033)

Ali Şir Nevayi: *Öz. is.* XV. Asır Çağatay yazar ve şairi.

A. (010)

A.+ise (028)

alim: *Ar. is.* Bilgin.

a.+i (006)

a.+leri (007)

a.+leriniñ (006), (006), (007), (008), (038)

Almaata: *Öz. is.* Kazakistan'da bir şehir.

A. (080), (083)

A.+da (079)

altmış: *T. is.* Sayı.

a. (102), (103), (109)

ama: *Ar. bağ.* Fakat, ancak.

a. (031), (055)

ana: *T. is.* Anne.

a. (011), (012), (012), (016), (018), (019), (028), (030), (037), (050), (051), (073)

a.+larından (035)

a.+larını (032)

ançak: *T. zf.* Ancak, fakat.

a. (015)

a: *T. zm.* O.

a.+ndan (066)

a.+nı (055), (101)

a.+nısını (081)

a.+nıñ (006), (065), (096), (102), (103), (105)

a.+nlar (015), (015), (054), (079), (096)

a.+nlardan (010)

a.+larnı (087), (109)

a.+nıñ (015), (095)

ansız: *T. zm.* Onsuz.

a. (102)

aña: *T. zm.* Ona.

a. (037), (108)

añdı-: *T. f.* Anlamak.

a.-maganlıklarından (061)

añla-: *T. f.* Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak.

a.-masun (013)

a.-maz (106)

a.-mazlık (014), (015)

a.-p (015)

a.-rlık (014), (014), (015), (015), (028), (032)

añlaşıl-: *T. f.* Anlamak işine konu olmak, belli olmak, ortaya çıkmak.

a.-maz (015)

añlat-: *T. f.* Bir konu üzerinde açıklamada bulunmak.

a.-a al- (105)

a.-mak (054)

apdıra-: *T. f.* Şaşmak, şaşıp kalmak.

a.-p (079)

ara: *T. is.* 1. İki şeyi birbirinden ayıran uzaklık, açıklık, boşluk, mesafe.

a.+sına (086)

a.+sında (085)

2. Kişilerin veya toplulukların birbirine karşı olan durumu veya ilgisi.

a.+mızda (003)

a.+sında (042)

3. Toplu halde bulunan nesnelerin veya insan kalabalığının içi.

a.+dan (075)

a.+sına (009), (050), (085), (086)

a.+sında (012), (037), (038), (075), (085), (096)

araba: *Kökü tam belli değil. Türkçe olma ihtimali var. T. is.* Tekerlekli, motorlu veya motorsuz her türlü kara taşıtı.

a.+larda (088)

a.+larnı (087)

Arabi: *Ar. sf.* Araplarla ilgili, Araplara özgü olan.

A. (013)

aralaş-: *T. f.* Katılmış, girmiş.

a.-dıgımız (034)

a.-madıklarından (061)

a.-sa (063)

a.-u (063)

aralaşdır-: *T. f.* Katmak, katıştırmak.

a.-dı (062)

a.-up (086)

Arap: *Öz. is.* Orta Doğu ile Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünde yaşayan halk ve bu halkın soyundan olan.

A. (006), (006), (008), (038), (038), (038), (055)

Arapça: *Öz. is.* Sami dilleri ailesine giren ve Arap ülkelerinde kullanılan dil.

A. (050), (052), (054), (055), (055)

arçı-: *T. f.* Temizlemek, ayıklamak.

a.-makdır (106)

a.-makımız (105)

arhıva: *Fr. is.* Arşiv.

a.+sında (016), (026)

art: *T. is.* Sırt, arka.

a.+undan (106)

art-: *T. f.* Artmak, eskisinden daha çok çoğalmak.

a.-up (109)

a.-uvına (073)

artık: *T. zf.* Bundan böyle.

a. (050)

a.+ul- (006)

artuk: *T. zf.* Bundan böyle.

a. (107)

arz: *Ar. is.* Sunma.

a.+ı iftikar kıl- (015)

Asar: *Öz. is.* Rızaettin Fahrettin'in eseri.

a.+da (021)

asıl: *Ar. is.* Bir şeyin kendisi, örnek.

a. (006), (021), (055), (085)

a.+ını (aslını) (067)

asır: *Ar. is.* Yüzyıl, çağ.

a.+da (034)

a.+larında (007)

asla: *Ar. zf.* Hiçbir zaman, hiçbir biçimde.

a. (032)

aş-: *T. f.* Aşmak işi.

a.-sa (066)

aşa-: *T. f.* Yemek.

a.-p (088)

aşarlık: *T. is.* Yenilen şey.

a. (081)

aşçı: *T. is.* Yemek pişiren kimse, ahçı.

a. (014)

aşlama: *T. is.* İlave, ek.

a.+lar (054)

at: *T. is.* Atgillerden, binme, yük çekme veya taşıma gibi hizmetlerde kullanılan memeli hayvan.

a. (087)

a.+sız (088)

ata: *T. is.* Dedelerden ve büyük babalardan her biri.

a.+lar (004)

atlas: *Ar. is.* Dünyanın, bir ülkenin, bir bölgenin fiziksel ve siyasi coğrafyası ile ekonomi, tarih gibi konularda toplu bilgi vermek için bir araya getirilmiş coğrafya haritaları derlemesi.

a.+nı (023)

avam: *Ar. is.* Halkın aşağı tabakası, halk.

a.+ımız (037)

avare: *Far. sf.* İşsiz, işsiz güçsüz, başıboş, başıboşlul, aylak.

a.+ul- (034)

avıl: *is.* Köy.

a.+ına (062), (062)

Avrupalı: *Öz. is. sf.* Avrupa'da yaşayan.

A. (088)

Avrupalu: *Öz. is. sf.* Avrupa'da yaşayan.

A.+lar (098)

ay: *T. is.* Yılın on iki bölümünden her biri.

a. (081)

a.+ına(081)

aya-: *T. f.* Merhamet etmek, acımak, korumak.

a.-maz (081)

ayır-: *T. f.* Bölmek.

a.-up (ayrup) (098)

aynen: *Ar. zf.* Olduğu gibi, değiştirmeden, aynıyla.

a. (021), (073)

ayrıl-: *T. f.* Ayırmak işine konu olmak.

a.-açaklardır (066)

a.-mışdır (040)

a.-up (064)

ayrım: *T. is.* Bir kimse veya nesnenin bir başkasıyla karıştırılmamasını sağlayan ayrılık, benzer şeyleri birbirinden ayıran özellik, başkalık, fark.

a.+(ayrım ayrım) (107)

a.+ayrım (107)

ayt-: *T. f.* Söylemek, konuşmak.

a.-up (079)

a.-urga (079)

a.-ursan (085)

aytul-: *T. f.* Söylenilmek, ifade edilmek, konuşulmak.

a.-gan (080), (081)

a.-gança (080)

az: *T. is.* Alışılmış olandan, umulandan veya gerekenden eksik, çok karşıtı.

a. (003), (003), (016), (057), (073), (088), (098)

a.+(bir az) (079)

a.+dır (037)

a.+mı (018)

a.+rak (037)

a.+gına(098)

aza: *Ar. is.* Üye.

a. (015)

a.+ya (016)

azuk: *T. is.*Yiyecek, besin, gıda.

a. (097)

B

baba: *Far. is.* Ata, ecdad.

b.+larımız (042)

b.+larımızdan (030)

bagır-: *T. f.* Bağırmak, yüksek ve gür ses çıkarmak.

b.-up (049)

bagla-: *T. f.* Bağ veya başka bir araçla tutturmak, bağlamak.

b.-p (096)

baglan-: *T. f.* Bağlamak işine konu olmak.

b.-mış (091)

baglu: *T. is.* Bir bağ ile tutturulmuş olan.

b.+dır (003)

bahalı: *Far.+T. sf.* Kıymetli, pahalı.

b. (004)

bahtiyar: *Far. sf.* Bahtı olan, bahtlı, talihli, mutlu.

b. (007)

Bajin: *Öz. is.* Şehir adı.

b. (088)

bala: *Hangi dilden alındığı kesin olarak belli değildir. T. is.* Çocuk.

b. (032)

b.+lar (035)

b.+larga (107)

b.+ları (094)

b.+larına (054)

b.+larını (055), (056)

b.+larınıñ (094), (096)

b.+sı (038), (094)

baña: *T. zm.* Ben, bana.

b. (051), (054)

bar: *T. is.* Var.

b. (079)

bar-: *T. f.* Varmak.

b.-a (bara bara) (080)

b.-a al- (079), (081)

b.-a bara (080)

b.-ma (053)

b.-mak (ala bar-) (054)

b.-makda (057)

b.-maklarına (alga bar-) (096)

b.-u (081)

b.-uvına (alga bar-) (097)

barça: *T. is.*Tamamı, hepsi.

b.+sınıñ (107)

baru: *T. is.* Varmak.

b. (097)

b.+larına (096)

bas-: *T. f.* Basmak

b.-ar (004)

b.-mak (053)

b.-uçı (096)

basdıruçı: *T. is.* Basmak işini yaptırmak.

b.+ul- (021)

basıl-: *T. f.* Basmak işine konu olmak veya basmak işi yapılmak.

b.-ana fakat

b.-makı (004)

b.-makını (109)

b.-maksızın (004), (041)

b.-mış (004)

b.-up (025)

basılın-: *T. f.* Basmak işine konu olmak veya basmak işi yapılmak.

b.-açaklardır (004)

b.-up (076)

basmahane: *T.+Far. is.* Bası işi yapılan yer, matbaa.

b.+sinde (023)

başçı: *T. is.* Önde olan, işçi başı.

b.+larıdır (096)

başka: *T. is.* Bilinenden ayrı, değişik, farklı, özge.

b. (009), (014), (053), (054), (055), (057), (061), (065), (066), (087), (089), (098), (108), (109)

b.+dan (055), (055)

b.+ga (012)

b.+lardan (016)

b.+larga (053)

b.+larına (038)

b.+nı (061)

başla-: *T. f.* Bir işe girişmek, harekete geçmek.

b.-dı (049)

b.-dılar (064), (088), (088), (088)

b.-maz (049)

b.-ngan (108)

b.-p (028)

b.-r (049)

b.-rlar (035)

başlan-: *T. f.* Başlanmak

b.-ur (003)

batırlık: *is.* Kahramanlık.

b. (081)

bay: *T. is.* Zengin.

b. (057), (079)

b.+larımız (081)

b.+larımızga (081)

b.+larımızını (079)

Bayazıd: *Öz. is.* Bayazıd kütüphanesi.

B. (005)

bazar: *Far. is.* Pazar.

b.+da (086)

b.+larını (104)

bazı: *Ar.+Far. sf.* Birtakım, kimi.

b. (016), (020), (038), (042), (047)

b.+lar (045)

b.+ları (041), (044)

b.+larında (038)

belig: *Ar. sf.* Belagatı olan, belagatlı.

b.+ul- (051)

belki: *Ar. zf.* Muhtemel olarak, olabilir ki.

b. (006), (016), (055), (094), (096), (098)

ben: *T. zm.* Tekil birinci kişiyi gösteren zamir.

b. (034), (067)

b.+de (067)

b.+im (051)

bende: *Far. is.* Kul, köle.

b.+niñ (096)

beş: *T. is.* Beş, sayı.

b.+(un beş) (081)

b.+inçi (045)

beyan: *Ar. is.* Söyleme, bildirme.

b.+kıl- (037)

bıyır-: *T. f.* Buyurmak.

b.-ur mı (085)

biçare: *Far. sf.* Çaresiz.

b.+ler (081)

b.+lerniñ (081)

bigrek: *T. zf.* Pek çok.

b. (079)

bik: *T. is.* Pek.

b. (057), (079), (098), (098)

bil-: *T. f.* Bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak.

b.-digimizçe (105)

b.-dikimizden (105)

b.-diñiz (081)

b.-emiz (081), (081), (089)

b.-gen (098)

b.-megen (012)

b.-mey (079)

b.-mez (085)

b.-ü (098)

b.-üge (098)

b.-üp (038), (098)

b.-ürge (098), (098), (098), (098)

b.-ürler (094), (094)

bilatefrik: *Ar.* Tefrik edilmeden.

b. (004)

bilgi: *T. is.* İnsan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütününe verilen ad.

b.+mizni (090)

bilgiç: *T. is.* Bilgin.

b.+leri (089)

b.+lerimiz (086), (086)

b.+lerimizniñ (085)

bilgiz-: *T. f.* Bildiren, belirten.

b.-irlik (067)

bilgüli: *T. is.* Belli olan.

b. (081), (107)

b.+dir (102)

bilim: *T. is.* Evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak yasalar çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim.

b. (079), (089), (089), (089), (090), (095), (098)

b.+dir (096)

b.+lerini (095)

b.+lerni (096)

b.+li (079)

b.+lik (096), (097)

b.+sizlik (097)

bilin-: *T. f.* Hakkında bilgi sahibi olunmak.

b.-megen (088)

bilük: *T. is.* Bilim.

b.+lerini (095)

binaenaleyh: *Ar. zf.* Bundan dolayı, bunun üzerine.

b. (021), (038)

biñ: *T. is.* Bin, sayı.

b. (088)

biñze-: *T. f.* Benzemek, iki kimse veya şey arasında birbirine uygun ve ortak taraflar bulunmak.

b.-p (086)

bir: *T. is.* 1. Eş, aynı, benzer, farksız, tıpkı, müşterek.

b. (081), (102)

2. Herhangi bir anlamında belirsizlik sıfatı.

b. (002), (003), (003), (004), (004), (004), (004), (005), (006), (007), (008), (010), (013), (014), (015), (016), (016), (016), (018), (019), (020), (021), (023), (030), (034), (037), (037), (038), (038), (038), (042), (042), (050), (051), (051), (051), (051), (051), (051), (054), (055), (060), (062), (062), (063), (066), (066), (066), (067), (072), (073), (073), (073), (074), (076), (079), (079), (079), (080), (084), (094), (094), (094), (094), (096), (096), (096), (096), (096), (098), (098), (098), (098), (101), (105), (105), (107), (108), (109), (109)

b.+az (079)

b.+biri (085), (087)

b.+i (004), (028), (049), (060), (075)

b.+ini (075)

b.+iniñ (004)

b.+takım (064)

3. Sadece, yalnızca, yalnız, ancak.

b. (016)

4. Sayıların en küçüğü, ilki, bir.

b. (002), (024), (026), (028), (071), (073), (098), (098)

b.+er (002), (107)

bir-: *T. f.* Vermek.

b.-e idi (079)

b.-eler (079), (098)

b.-mez (079)

b.-mez ul- (079)

b.-miyler idi (079)

b.-üçi (095)

b.-üp (079), (079), (082)

biraz: *T. birl. sf. ve zf.* Biraz.

b. (079)

biri: *T. zm.* Bir tanesi, herhangi bir şahıs.

b.+miz (106)

b.+ne (bir birine) (085), (087)

birinçi: *T. sf.* Birinci.

b. (003), (012), (028), (037), (041), (046), (096)

b.+sinden (005)

b.+sine (073)

birinçilik: *T. is.* Birincilik.

b. (037), (037)

b.+ni (073), (102)

birkaç: *T. birl. sf.* Birkaç.

b. (028)

birleşdir-: *T. f.* Ayrı şeyler olmaktan çıkarıp bir şey durumuna getirmek, kaynaştırmak.

b.-mek (107)

b.-üp (106)

biş: *T. is.* Sayı beş.

b. (019), (081)

b.+er (080)

bit: *is.* Sayfa.

b.+de (025)

bit-: *T. f.* Sona ermek, tamamlanmak.

b.-eçegi (034)

b.-er (015)

b.-miş (037)

b.-üge (034)

bitir-: *T. f.* Sona erdirmek, tamamlamak.

b.-mek (038)

b.-üp (096), (096)

biz: *T. zm.* Çoğul birinci şahıs.

b. (011), (053), (085), (085), (085), (086), (089), (089), (089), (089), (090), (091), (105), (105), (108)

b.+çe (107)

b.+de (015)

b.+den (079), (086), (087)

b.+ge (015), (055), (085), (098), (105)

b.+im (014), (015), (016), (019), (033), (038), (049), (053), (079), (105), (105), (106)

b.+ler (079)

b.+lere (054)

b.+ni (003), (089), (089)

b.+niñ (015), (079), (085)

b.+niñçe (016)

bizen-: *T. f.* Süslenmek, donanmak.

b.-mek (053)

bogday: *Eski Türkçeden beri kullanılır; kökü belli değil. is.* Buğday, Taneleri un ve ekmek yapımında kullanılan ve insanın başlıca gıdasını teşkil eden bitki.

c. (086)

Bolgar: *Öz. is.* Devlet ismi.

B. (064)

Borhaneddin: *Öz. is.* Rızaettin Fahrettin'in Dini Nezarette çalışmış olan ahund dostu.

B. (015)

botuçka: *Rus. is.* Rus dilinde virgül.

b. (016)

boyurık: *T. is.* Buyruk, buyurulan, emredilen şey, emir, hüküm.

b.+lar al- (080)

boyuruk: *T. is.* Buyruk, buyurulan, emredilen şey, emir, hüküm.

b. (080)

bozlan-: *T. f.* Buzlanmak, buzla kaplanmak, donmak.

b.-gan (049)

bösbütün: *T. zf.* Tam anlamıyla, tamamen, tamamıyle, iyice.

b. (105)

bötün: *T. sf.* Bütün, eksiksiz, tam.

b. (034), (034), (038), (079), (080), (094), (096)

b.+bötüne (007), (037)

b.+e (bötün bötüne) (007), (037)

b.+isini (004)

böyük: *T. sf.* Büyük, ölçüleri bakımından aynı cinsteki benzerlerinden daha yüksek, daha geniş, daha uzun veya iri olan.

b. (023), (066), (087), (096)

b.+(böyük böyük) (027)

b.+böyük (027)

b.+lerinden (008)

bu: *T. sf.* 1. Yakında olan varlıkları işaret ederek belirten ve belirtmeye yarayan kelime.

b. (002), (003), (003), (004), (005), (006), (007), (014), (015), (016), (019), (021), (021), (022), (023), (026), (027), (028), (028), (030), (032), (034), (034), (037), (040), (042), (052), (054), (054), (062), (063), (076), (076), (079), (087), (088), (094), (098), (101), (102), (102), (102), (104), (105), (107), (109), fakat

2.Yakında olan varlıkları işaret ederek yerlerini tutar.

b. (088), (106)

b.+dır (087)

b.+ise (103), (105)

b.+nda (004), (041), (042), (043), (044), (045), (077)

b.+ndan (054)

b.+nday (079)

b.+ndiy (023)

b.+nı (016), (107)

b.+nı ise (037)

b.+nıñ (020), (021), (025), (028), (028), (037), (102), (105)

b.+ña (015), (034), (108)

bul-: *T. f.* Olmak

b.-açak (106)

b.-dı (079), (079), (081)

b.-dık (090)

b.-dılar (079)

b.-gan (095), (096), (097), (098)

b.-magan (050), (055)

b.-miy (015)

b.-sa (079), (098)

b.-salar (098)

b.-sun (081)

b.-up (094)

b.-ur (096)

b.-urga (098)

b.-ur mı (085)

b.-uşlık (081)

bulışu: *T. is.* Bölüşme, yardımlaşma.

b.+dan (081)

b.+ga (082)

buluş: *T. is.* Oluş.

b.+lık (079)

bunı: *T. zm.* Bunu

b.+sı (031)

bunlar: *T. zm.* 1.Üçüncü çoğul kişi zamiri.

b.+nıñ (014), (062)

2. Yakında olan insan dışı canlı ve cansız çoğul nesnelerin adlarının yerini tutan işaret zamiri.

b. (018), (094)

b.+da (060)

b.+dan (105)

b.+dır (019)

b.+nıñ (042), (077), (096), (096), (098), (098), (098)

buñarça: *T. zf.* Bu zamana kadar.

b. (079)

burıç: *Soğdca. is.* Vazife, iş.

b. (081)

b.+dır (108)

b.+ımızdır (105)

burıçlu: *Soğdca.+T sf.* Borcu olan, verecekli.

b.+larnı (096)

burın: *T. is.* Önceki devir, evvel.

b. (079)

b.+da (079)

buş: *T. is.* Boş

b. (079), (098), (098)

b.+ka (079)

buy: *T. is.* Boy, uzunluk.

b.+ınça (051), (052)

buyal-: *T. f.* Dolanmak, yapışmak.

b.-mış (034)

buz-: *T. f.* Bozmak.

b.-dık (090)

b.-mak (055)

buzuk: *T. sf.* Bozuk.

b. (096)

bül-: *T. f.* Bölmek, bir bütünü iki veya daha çok parçaya ayırmak, taksim etmek.

b.-ip (098)

bülek: *T. is.* Hediye, hatıra.

b.+it- (095)

bülim: *T. is.* Bölüm, bir bütünü oluşturan parçaların her biri, kısım.

b. (041), (042), (043), (044), (045), (046), (069)

b.+lerge (040)

bülüş: *T. is.* Yardım, yardım amacıyla toplanan para, iane.

b. (079)

büyle: *T. sf.* Böyle, bunun gibi, buna benzer.

b. (012), (013), (037), (037)

C

Cahiz: *Öz. is.* Arap ilim adamı, *Mefahirü'l- Türk* adlı eserin müellifi.

C. (008)

can: *Far. is.* Yaşama, hayat.

c.+nı (097)

cedide: *Ar. sf.* Yeni, yenilik.

c.+(usul-i cedide) (034), (034), (034)

cem: *Ar. is.* Çoğul, çokluk.

c. (052)

cevap: *Ar. is.* Cevap.

c. (067)

c.+ı (cevabı) ise (031)

cımık: Düzgün.

c. (051)

cıy-: *T. f.* Toplamak, bir araya getirmek.

c.-up (107)

cıyulış: *T. is.* Toplantı, bir araya geliş.

c.+larda (080)

c.+lar (080)

cıyul-: *T. f.* Toplanmak, bir araya gelmek.

c.-gaç (080)

c.-gan (057)

cıyun: *T. is.* Toplantı

c.+ısını (107)

ciddi: *Ar. sf.* Ciddi.

c. (037)

cihan: *Far. is.* Dünya, alem.

c. (033)

Cihangir Abizgildin: *Öz. is.* Tatar yazarı, ahund.

C. (099)

cild: *Ar. is.* Cilt.

c. (026)

cildlen-: *Ar.+ T. f.* Ciltlenmiş.

c.-miş (073)

ciyne-: *T. f.* Çiğnemek, ağıza alınan bir şeyi dişler arasında ezmek, öğütmek.

c.-p (080)

cömle: *Ar. is.* Cümle.

c. (074)

c.+den (060)

c.+ge (015), (015)

c.+ler (028), (028)

c.+si (077)

cugalt-: *T. f.* Kaybetmek, yok etmek.

c.-a (064)

Ç

çabata: Yürümek.

ç.+sı (079)

çag: *Moğ. is.* Zaman, devir, dönem.

ç.+larında (079)

çagır-: *T. f.* Çağırmak

ç.-an (049)

çak: *Moğ. is.* Zaman, devir, dönem.

ç.+da (094), (094), (105), (109)

ç.+lar (098)

ç.+larda (098)

ç.+lardagı (095)

ç.+larında (096)

çakır-: *T. f.* Çağırmak

ç.-up (080)

çakırım: *is.* Kilometre.

ç. (088)

çalış-: *T. f.* Çalışmak

ç.-mak (098)

çama: Kadar, etrafında.

ç.+sı al- (081)

çare: *Far. is.* Çare, bir sonuca varmak, ortadaki engelleri kaldırmak için tutulması gereken yol, çıkaryol, çözüm yolu.

ç.+sine (066)

çek-: *T. f.* Uğramak, dayanmak, katlanmak.

ç.-üp (zahmet çek-) (004)

çıbık: *T. is.* Çubuk.

ç. (087)

çıgar-: *T. f.* Çıkarmak, birinin veya bir şeyin çıkmasını sağlamak, çıkmasına sebep olmak.

ç.-ırga (105)

ç.-u (050)

çıgın: *T. is.* Masraf, gider.

ç. (081)

ç.+larına (081)

çıgış: *T. is.* Çıkış, çıkmak işi veya biçimi.

ç.+ına (080)

ç.+sız (028)

çık-: *T. f.* İçeriden dışarıya varmak, gitmek.

ç.-açakları (çıgacakları) (102)

ç.-alar idi (079), (079)

ç.-dıgı (016)

ç.-mış (meydana çık-) (028)

ç.-up (çıgup) (104)

çıkar-: *T. f.* Birinin veya bir şeyin çıkmasını sağlamak, çıkmasına sebep olmak.

ç.-ırga (097)

ç.-mak (055)

ç.-makdır (051)

Çılgı: *Öz. is.* Türk lehçelerinden biri.

Ç. (064)

çın: *T. sf. zf.* Gerçek, asıl, hakiki.

ç. (104)

çiber: *sf.* Güzel, yakışıklı.

ç. (085)

çik: *is.* Sınır.

ç.+den (096)

ç.+li (101)

ç.+siz (098), (098)

çit: *is.* Başka, yabancı, dış.

ç. (037), (038), (050), (056), (060), (073), (079), (103), (103), (105), (105), (105), (109)

ç.+de (105)

ç.+degi (096), (096)

ç.+inden (087)

ç.+ine (087)

ç.+lerden (041)

çönki: *Far. e.* Çünki.

ç. (051), (094)

çuk: *T. sf.* Çok.

ç. (087), (087)

ç.+ları (038)

D

da: *T. takı.* Da/de bağlacı.

d. (004), (004), (006), (007), (012), (013), (016), (030), (037), (037), (038), (041), (049), (052), (055), (062), (065), (073), (079), (079), (079), (079), (079), (079), (080), (081), (081), (088), (088), (094), (094), (097), (098), (101), (102), (104), (105), (105), (105), (106), (107), (109)

dahı: *T. takı.* Da/de bağlacı.

d. (002), (006), (098)

daroga: *Rus. is.* Rusça yol, demir yolu.

d.+nıñ (035)

de: *T. takı.* Da/de bağlacı.

d. (002), (013), (014), (014), (015), (015), (015), (016), (028), (034), (034), (049), (050), (051), (053), (056), (057), (057), (063), (063), (066), (073), (075), (079), (079), (086), (089), (090), (094), (095), (098), (098), (098), (098), (098), (098), (098), (098), (101), (102), (105), (105), (107), (108), (109), (109)

defter: *Ar. is.* Defter.

d. (018)

d.+it- (019)

degil: *T. e.* Değil, isim cümlesinde yükleme veya başka öğelere olumsuzluk anlamı veren kelime.

d. (031), (053), (056), (063)

d.+dir (004), (007), (016), (019), (038), (050), (053), (096), (103), (105), (107)

d.+miz (013)

dehr: *Ar. is.* Dünya, alem.

d.+(tabiat-ı dehr) (062)

delil: *Ar. is.* İnsanı aradığı gerçeğe ulaştırabilecek iz, kanıt, emare.

d. (008)

d.+i (051)

deñiz: *T. is.* Deniz, yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan, birbiriyle bağlantılı, tuzlu su kütlesi.

d.+lerde (087)

derc: *Ar. is.* Derç, alma, toplama, kaydetme.

d.+it- (075)

d.+ulın- (041), (041), (043), (044), (044), (045), (073), (074)

derece: *Ar. is.* Derece, denli, kadar.

d.+de (012), (057)

derun: *Far. is.* İç, içeri, öz.

d.+unda (kayd-ı derun) (063)

devam: *Ar. is.* Devam.

d.+ları (030)

di-: *T. f.* Demek, söylemek, söz söylemek.

d.-di (015), (034)

d.-dikim (064)

d.-diklerine (101)

d.-diler (004)

d.-dim (015), (034)

d.-gen (049), (088)

d.-genlerimiz (050)

d.-me (015)

d.-mek (056), (105)

d.-mekden (031)

d.-mekdir (030), (105)

d.-p (081)

d.-sek (086), (096)

d.-yeçek (056)

d.-yur (014), (019), (094)

dikkat: *Ar. is.* Dikkat.

d.+idil- (054)

din: *Ar. is.*Din.

d. (034), (034)

diñle-: *T. f.* Dinlemek, işitmek için kulak vermek.

d.-p (086)

Divan-ı Hikayet-i Tatar: *Öz. is.* Tatar yazarı Salih Köklaşof'un kitabı.

D. (022)

diye: *T. zf.* İki cümleyi sebep bildirerek birbirine bağlar.

E

Ebu Hayan Endülüsi: *Öz. is.* Endülüslü Arap bilgini.

E. (005)

Ebul-Mennih Efendi: *Öz. is.* Tatar yazarı.

E. (020)

ecnebiye: *Ar. is.*Yabancı.

d. (015), (016), (016), (016), (019), (034), (035), (049), (066), (067), (079), (080), (081), (081), (098), (104), (105), (106)

dohavnevi: *Rus. is.* Dini, ruhani.

d. (016)

dönya: *Ar. is.* Dünya.

d. (021), (079), (096), (098)

d.+da (094)

d.+nı (087)

dörist: *Far. sf.* Dürüst, doğru.

d. (031), (096)

d.+dir (055)

döşmanlık: *T. is.* Düşmanlık.

d. (087)

dust: *Far. is.* Dost, arkadaş.

d.+lar (094)

dustlık: *Far.+T. is.* Dostluk.

d. (087)

dürtinçi: *T. sf.* Dördüncü.

d. (044)

e.+yi (elsine-i ecnebiye) (056)

edebi: *Ar. sf.* Edebi.

e. (004), (028), (037), (052)

e.+ul- (037)

edebiyat: *Ar. is.* Edebiyat

e. (031)

e.+ını (010), (038)

e.+ka (050)

edip: *Ar. is.* Edip, edebiyatçı.

e.+ler (032)

efendi: *Yun. is.* Efendi.

e.+ler (056), (056)

eger: *Far. e.* Eğer, şart anlamını güçlendirmek için şartlı cümlelerin başına getirilir, şayet.

e. (002), (034), (066), (079)

ehemmiyet: *Ar. is.*Önem.

e.+leri (042)

e.+vir- (003)

ehemmiyetsiz: *Ar.+T. sf.* Önemsiz.

e. (004)

ekrem: *Ar. sf.* Kerem sahibi.

e.+(rasul-i ekrem) (005)

el: *T. is.* El.

e.+lerinde (088)

elbette: *Ar. zf.* Elbette.

e. (016), (037), (051)

El-Canoglı Canibikof: *Öz. is.* Dil yarışına katılan yarışmacı.

E. (068)

elhasıl: *Ar. zf.* Elhasıl, sözün kısası.

e. (053)

elik: *T. sf.* Önce, evvel.

e. (105)

e.+de (104)

elsine: *Ar. is.* Lisan, dil.

e.+i-ecnebiye (056)

El-Cinay: *Öz. is.* Ufa şehrine bağlı bir yer adı.

E. (058)

Endülüs: *Öz. is.* Endülüs.

E. (006)

Enes bin Malik: *Öz. is.* Hz. Peygamberden en çok hadis rivayet eden sahabe.

E. (019)

eni: *T. is.* Anne.

e.+lerden (080)

e.+lerge (080)

eñ: *T. zf.* En, başına geldiği sıfatların en üstün derecede olduğunu gösterir.

e. (004), (010), (030), (080), (094)

eri-: *T. f.* Erimek.

e.-mege (049)

esalib: *Ar. is.* Usuller, yollar, tarzler, ifade şekilleri.

e.+i-terakib (063)

eser: *Ar. is.* Eser.

e. (021)

e.+ime (067)

e.+ler (006), (014), (027)

e.+leri (020), (024)

e.+lerinde (049)

e.+lerini (014)

e.+lerniñ (005)

etraf: *Ar. is.* Etraf.

e.+ında (016)

ev: *T. is.* Ev.

e.+i (088)

evvel: *Ar. takı.* Evvel.

e.+den (014), (076)

ey: *T. ünl.* Ey, Kendisine söz söylenilen kimse veya kimselerin dikkati çekilmek istendiğinde adın başına getirilir.

e. (079), (081), (085), (087), (087), (091)

eyt-: *T. f.* Söylemek, demek.

e.-kenke (105)

e.-üp (098)

F

faide: *Ar. is.* Fayda, yarar.

f. (098), (098)

f.+siz (098)

faidelü: *Ar.+T. sf.* Faydalı.

f. (098)

fakat: *Ar. bağ.* Fakat.

f. (006), (013)

falan: *Ar. sf.* Falan.

f. (049)

farazi: *Ar. sf.* Farazi.

f. (037)

Farsça: *Öz. is.* Farsça.

F. (055)

Farsiçe: *Öz. is.* Farsça.

F. (012), (012), (013), (054)

F.+ler (050)

faydalı: *Ar.+T. is.* Faydalı.

f.+ise (063)

fazilet: *Ar. is.* Fazilet.

f.+imiz (015)

fen: *Ar. is.* Fen.

f. (006)

fenni: *Ar. sf.* İlmi.

f. (014), (014)

fikir: *Ar. is.* Fikir.

f.+de (013)

f.+i (fikri) (051)

f.+im (fikrim) (051)

f.+it- (066)

f.+ler (047)

f.+leri (049)

f.+niñ (051)

Frenk: *Far. is.* Avrupalı.

F.+ler (014), (033)

G

garip: *Ar. sf. ve is.* İlginç.

g. (028)

gayet: *Ar. zf.* Pek, çok, pek çok, güçlü bir biçimde.

g. (008), (052), (053), (054)

gayret: *Ar. is.* Olağanüstü çalışma, çaba, çalışma isteği.

g. (009), (073)

gazete: *İtal. is.* Gazete.

g. (032), (093), (094), (094)

gizli: *T. is.* Gizli, saklı.

g. (088), (089)

gözel: *sf.* Güzel, biçimindeki uyum ve ölçülerindeki denge ile hoşa giderek hayranlık uyandıran.

g. (003), (003), (028), (073), (102)

gubirna: *Rus. is.* Eyalet.

g.+larda (035)

g.+larınıñ (035)

g.+sında (058)

H

haberdar: *Ar. sf.* Haberli, bilgili.

h.+ul- (016)

hacet: *Ar. is.* Herhangi bir şey için gerekli olma; gereklilik, lüzum.

h. (012), (037)

h.+küril- (027)

hacim: *Ar. is.* Bir cismin uzayda doldurduğu boşluk.

h.+i (hacmi) (004)

hadim: *Ar. is.* Hizmet eden, hizmet edici, yarayan,yarar.

h.+e (014)

h.+leri (014)

h.+lerini (028)

hadis: *Ar. sf. ve is.* Hz. Peygamberin genel kural değerindeki söz ve davranışlar.

h. (019)

hah : *Far. is.* Bağlaç.

h. (014), (014) (037), (037)

hak: *Ar. is.* Hak adalet.

h.+ında (004), (005), (006), (006), (012), (013), (018), (019), (033), (043), (044), (047), (075), (093)

h.+larında (018)

hakikat: *Ar. is.* Bir işin doğrusu, gerçek, asıl,esas.

h.+iken (034)

hakiki: *Ar. sf.* Gerçek.

h. (037)

hakim: *Ar. sf.* Egemenliğini yürüten, buyruğunu yürüten, sözünü geçiren egemen.

h.+leri (007)

h.+ul- (014)

hal: *Ar. is.* Bir şeyin içinde bulunduğu şartları veya taşıdığı niteliklerin bütünü, durum, vaziyet.

h.+de (008), (014)

h.+i (tercüme-i hal) (010)

h.+inde (066)

h.+leri (005)

halife: *Ar. is.* Hükümdar.

h.+leri (007)

halis: *Ar. sf.* Katışık olmayan, katışıksız, saf.

h. (073)

halk: *Ar. is.* Belli bir bölgede veya çevrede yaşayanların bütünü.

h.+lar (014)

haml: *Ar. is.* Bir sebebe yüklemek, yormak.

h.+kıl- (012)

han: *T. is.* Doğu ülkelerinde yerli beyler ve Kırım girayları için kullanılan unvan.

h.+ları (026)

harbi: *Ar. sf.* Savaşla ilgili.

h. (022)

harf: *Ar. is.*Harf.

h. (096)

harita: *Ar. is.* Coğrafya, tarih, dil, nüfus vb. olgularla ilgili yeryüzünün veya bir parçasının, belli bir orana göre küçültülerek düzlem üzerine çizilen taslağı.

h. (023)

h.+da fakat

Haritonof: *Öz. is.* Özel bir matbaa.

H. (025)

hat: *Ar. is.* Yazı.

h.+ı (012)

h.+larını (021)

hatır: *Ar. is.* Düşünme, akılda tutma, hafıza, zihin, akıl.

h.+a kel- (016)

h.+da (019)

h.+ıma kel- (019)

hatıra: *Ar. is.* Hafıza.

h.+sına (019)

hatta: *Ar. bağ.* Bile, hem.

h. (014), (016)

hatun: *Far. is.* Kadın.

h. (014)

hava: *Ar. is.* Hava.

h. (097)

havadis: *Ar. is.*İlgi ile karşılanabilecek haber.

h.+(siham-ı havadis) (062)

havas: *Ar. is.* Kendilerini halktan ayrı ve üstün sayan, kendilerinde bir çeşit ayrıcalık gören kimseler.

h. (037)

hayal: *Ar. is.* Zihinde tasarlanan, canlandırılan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, imge, hulya.

h.+degine (049)

hayali: *Ar. sf.* Hayal ürünü olan.

h.+ul- (037)

hayli: *Far. sf.* Epey, oldukça çok.

h. (002)

hazır: *Ar. sf.* Şimdi, amade, müheyya.

h. (079), (081), (081)

h.+dagı (095)

hazırlık: *Ar.+T. is.* Hazırlanmak için gereken şeyler veya durumlar.

h. (066)

hazine: *Ar. is.* Kaynak, devlet malı.

h. (022), (022)

hazret: *Ar. is.* Kutsal sayılan kimselerin adlarının başına getirilen unvan.

h. (012), (015), (015), (015)

h.+eri (019)

h.+ke (015)

h.+leri (005)

h.+leridir (028), (028)

h.+lerine (028)

hediye: *Ar. is.* Hediye.

h.+idil- (045)

hem: *Far. zf.* Bağlaç, açıklayıcı nitelikte olan ikinci cümleyi birinciye bağlar.

h. (005), (016), (018), (020), (033), (034), (034), (055), (066), (081), (085), (085), (089), (095)

hemme: *Far. sf.* Hepsi, bütün, tamamı.

h. (085), (087), (087), (087), (087)

henüz: *Far. zf.* Az önce, daha şimdi, yeni.

h. (018)

her: *Far. sf.* Tekil isimlere tamlayan görevinde getirilerek birer birer olarak.

h. (004), (004), (006), (015), (019), (027), (027), (028), (028), (030), (032), (049), (051), (051), (054), (054), (067), (079), (079), (082), (096), (096), (096), (096), (096), (098), (098), (098), (098), (098), (098), (108)

hesap: *Ar. is.* Oranlama.

h.+idilin- (037)

heves: *Ar. is.* İstek, eğilim, arzu, şevk.

h.+leri (073)

hıdmet: *Ar. is.* Hizmet.

h.+i (076)

h.+idüçi (017), (018)

h.+ini (075)

h.+it- (006), (006), (007), (015), (023)

h.+ler (076)

h.+leri (006), (019)

Hibetullah İşan: *Öz. İs.* Tatar yazar ve şairi.

H. (024)

hicret: *Ar. is.* Hicri takvim.

h.+i (005)

hiç: *Far. zf.* Hiç.

h. (028), (050), (052), (073), (081)

hikmet: *Ar. is.* Sebep, bilgelik.

h.+dir (009)

h.+siz (016)

himmet: *Ar. is.* Çalışma, emek, gayret.

h.+leri (009)

hosus: *Ar. is.* Husus, konu, madde.

h.+ında (008)

h.+unda (054)

hususan: *Ar. zf.* Hususan.

h. (003), (032), (037)

hökim: *Ar. is.* Hüküm, yargı.

h.+idilin- (037)

h.+inde (hökminde) (038)

h.+indedir (hökmimdedir) (019)

h.+ine (hökmine) (037)

hökümet: *Ar. is.* Hükümet.

h. (007), (010), (026)

h.+leri (007)

hölasa: *Ar. is.* Hülasa.

h. (057)

hörmet: *Ar. is.* Hürmet, saygı.

h.+imiz (015)

h.+it- (012), (012)

Höseyin Feyzhani: *Öz. is.* Tatar yazarı, tarihçi.

H. (026)

I

ıslah: *Ar. is.* Düzeltme, iyileştirme.

ı. (049)

ı.+ı (049)

ıstılahi: *Ar. sf.* Terim.

ı. (053)

İ

ibaret: *Ar. sf.* Oluşan, meydana gelen.

i.+dir (031), (073)

i.+lerinde (028)

i.+lerini (021)

ibret: *Ar. is.* Yanlış kötü davranışlardan sakınmayı sağlayan olgu veya bu gibi olgulardan alınması gereken sonuç, ders.

i.+alın- (033)

icra: *Ar. is.* Yapma, yerine getirme, yürütme.

i.+sı (031)

ictihad: *Ar. is.* Görüpş, özel görüş, anlayış, kavrayış.

i.+kıl- (014)

ictinap: *Ar. is.* Sakınma, çekinme, kaçınma.

i.+it- (056), (056)

iç: *T. is.* Herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan yer, dahil, dış karşıtı.

i.+inde (004)

i.+indegi (079)

i.+ki (080)

iç-: *T. f.* Bir sıvıyı ağza alıp yutmak.

i.-üp (088)

içerlik: *T. is.* İçilecek, içilmesi mümkün olan.

i. (081)

içtimai: *Ar. sf.* Toplumla ilgili, toplumsal, sosyal.

i. (005)

içün: *T. takı.* İçin, amacıyla, maksadıyla.

i. (004), (004), (004), (009), (014), (014), (019), (021), (022), (028), (030), (030), (032), (033), (037), (037), (041), (042), (050), (053), (054), (066), (073), (076), (076), (080), (094), (098), (098), (098), (101), (102), (103), (105), (105), (106), (107), (109)

i.+dir (002)

i.+dür (105)

i.+gine (089)

idare: *Ar. is.* Yönetme, yönetim, çekip çevirme.

i. (002), (073)

i.+de (015), (073)

i.+ge (002), (002), (004), (073)

i.+niñ (076)

i.+si (073)

idil-: *T. f.* Edilmek.

i.-diki (tercih idil-) (075)

i.-inüp (rivayet idil-) (020)

i.-inürge (istimal idil-) (016)

i.-medigi (terbiye idil-) (037)

i.-mek (tab idil-) (004)

i.-mekde (tasarruf idil-) (037)

i.-miş (076)

i.-miş (hediye idil-) (045)

i.-miş (tab idil-) (023)

i.-mişdir (şart idil-) (037)

i.-mişdir (tab idil-) (022)

i.-miyeçek (mösaade idil-) (077)

i.-sün (dikkat idil-) (054)

i.-sün (kesp idil-) (013)

i.-üvi (zan idil-) (053)

idilen-: *T. f.* Edilen, yapılan.

i.-eçek (tertip idilen-) (076)

i.-üp (tedkik idilen-) (073)

idilin-: *T. f.* Edilen, yapılan.

i.-ür (hökim idilin-) (037)

i.-ür (ilan idilin-) (075)

i.-ürler (hesap idilin-) (037)

idüçi: *T. is.* Edici, yapıcı.

i.+ler (hıdmet idüçi) (017), (018)

i.+ler (rivayet idüçi) (019)

i.+ler (zan idüçi) (016)

i.+lerdir (yardım idüçi) (096)

i.+lerniñ (010)

ifade: *Ar. is.* Anlatım.

i.+li (028)

iftikar: *Ar. is.* Fakirlik gösterme, ihtiyacı olma.

i.+(arz-ı iftikar kıl-) (015)

ihtimal: *Ar. is.* Bir şeyin olabilmesi durumu, olabilirlik.

i. (002), (004)

ihtiyaç: *Ar. is.* Gerekseme, gereksinme.

i.+ları (015)

iken: Cevher fiili.

i. (085)

i.+miz (085)

i.+sen (085)

iki: *T. is.* Sayı olan iki.

i. (037), (060), (071), (088), (098)

i.+(otuz iki) (025)

i.+nçi (042), (096)

i.+yözli (094)

ikinçi: *T. sf.* İkinci.

i. (010), (016), (107), (109)

i.+miz (106)

i.+si (028)

iktidar: *Ar. is.* Bir şeyi yapabilme gücü, erk, kudret.

i. (067)

i.+ları (009)

il: *T. is.* İl.

i.+ine (085)

ilan: *Ar. is.* İlan

i.+ga (076)

i.+idilin- (075)

ilat: *T. is.* İl, ülke.

i. (085), (087), (089), (090)

ile: *T. bağ.* Kelimenin sonuna geldiğinde birliktelik, işteşlik, beraberlik, araç, sebep veya durum anlatan cümleler yapmaya yarar.

i. (002), (003), (003), (004), (005), (006), (013), (015), (015), (016), (016), (016), (021), (022), (023), (025), (031), (032), (032), (034), (034), (034), (034), (037), (037), (042), (043), (051), (051), (052), (054), (066), (073), (077), (079), (085), (085), (087), (087), (089), (089), (096), (098), (102), (105)

i.+kine (ilegine) (006)

ilerü: *T. zf.* Önceki, evvelki.

i.+kil- (061)

ilik: *T. is.* Önce, evvel.

i. (010), (016), (054), (080)

i.+den (018), (019)

i.+i (056)

ilim: *Ar. is.* İlim.

i.+li (063)

illi: *T. is.* Elli.

i. (102), (103)

ilm: *Ar. is.* İlim.

i.+lerge (006)

imam: *Ar. is.* İmam.

i. (099), (110)

İmam Buhari: *Öz. is.* Hadis alimi.

İ. (019)

imdi: *T. zf.* İmdi.

i. (035), (076), (079), (081), (088)

imla: *Ar. is.* İmla.

i.+sı (021)

imtihan: *Ar. is.* İmtihan.

i.+lar (003)

imza: *Ar. is.* İmza.

i.+lar (076)

i.+larda (075)

i.+ları (077)

i.+larını (075)

incü: *T. is.* İnci.

i. (085)

indi: *T. zf.* İmdi, artık.

i. (067), (090)

inkar *Ar. is.***:** İnkar.

i.+it- (089)

i.+ulın- (016)

intikad: *Ar. is.* Tenkitler.

i.+lardan (044)

iñ: *T. zf.* En.

i. (105)

iptidai: *Ar. sf.* İlkel, ilkokul.

i. (031), (032)

irk: *T. is.* Erk.

i.+imiz (105)

i.+li (105)

i.+siz (105)

irkün: *T. is.* Erkin, özgür.

i. (105), (109)

irkünlük: *T. is.* Özgürlük.

i. (101)

ise: *T. bağ.* İse.

i. (003), (016), (052), (090), (081), (098)

isim: *Ar. is.* İsim.

i.+i (ismi) (004)

i.+inde (isminde) (005), (008), (022), (024), (040)

i.+ine (ismine) (012)

i.+li (023)

is: *T. is.* Us, akıl, düşünce.

i. +imiz(089)

isirge-: *T. f.* Esirgemek, bağışlamak.

i. (091)

i.-vçi (091)

iski: *T. sf.* Eski.

i. (042), (060)

İsmail Beg: *Öz. is.* İsmail Gaspıralı. Krş. İsmail Beg Gasprinski.

İ. (028), (028)

İsmail Hacı: *Öz. is.* Tatar yazarı, seyyah.

İ. (025)

İstanbul: *Öz. is.* İstanmul.

İ.+da (005)

iste-: *T. f.* İstemek.

i.-mekni (090)

istikbal: *Ar. is.* Gelecek zaman, ati.

i.+leri (066)

istimal: *Ar. is.* Kullanma.

i. (056)

i.+den (056)

i.+den (mevkı-ı istimal) (065)

i.+idil- (016)

iş: *T. is.* Bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma.

i. (003), (089), (103), (107)

i.+ge (081), (051), (057), (101)

i.+idir (052)

i.+lerdendir (106)

i.+lerge (082)

i.+lerini (007), (088), (094)

i.+ni (108)

i.+niñ (079)

i.+siz (061)

işanıç: *T. is.* İnanç.

i.+larını (096)

işbu: *sf.* İşbu, bu, özellikle bu.

i. (066)

işçi: *T. is.* İşçi, başkasının yararına bedenini, kafa gücünü veya el uzluğunu kullanarak ücretle çalışan kimse.

i.+leri idi (080)

i.+lerimiz (080)

işidil-: *T. f.* İşitilmek, duyulmak.

i.-ürge (049)

işit-: *T. f.* İşitmek.

i.-dik (005)

i.-dikim (016)

i.-mez (085)

i.-üp (işidüp) (089)

işitül-: *T. f.* İşitilmek.

i.-megen (085)

işle-: *T. f.* Çalışmak.

i.-mek (107)

işlek: *T. is.* Kullanışlı.

i.+siz (053)

işlen-: *T. f.* İşlenmek, kullanılmak.

i.-diginde (053)

i.-gen (057)

işlet-: *T. f.* İşletmek, kullanmak.

i.-iñiz (056)

i.-medikimizdendir (053)

işte: *T. ünl.* Gösterilirken veya bir şeye işaret edilirken söylenir.

i. (108)

it-: *T. f.* Etmek, bir işi yapmak.

i.-(kabul it-) (082)

i.-digi (telif it-) (005)

i.-digimde (mözakere it-) (034)

i.-diki (tarif it-) (008)

i.-dikim (hıdmet it-) (015)

i.-dikim (zikr it-) (066)

i.-dikleri (hıdmet it-) (007)

i.-dikleri (mohabbet it-) (008)

i.-dikleri (tertip it-) (033)

i.-diklerini (hıdmet it-) (006)

i.-diler (kabul it-) (002)

i.-diler (tesis it-) (007)

i.-em (idem) (fikir it-) (066)

i.-en (iden) (tesis it-) (038)

i.-er (ider) (telif it-) (006)

i.-er (ider) (yardım it-) (098), (098)

i.-erge (iderge) (018)

i.-esen (inkar it-) (089)

i.-ikinde (hıdmet idikinde) (023)

i.-iñiz (idiñiz) (ictinap it-) (056), (056)

i.-mediginden (hörmet it-) (012)

i.-mek (hörmet it-) (012)

i.-mek (taaccüp it-) (019)

i.-mek (teftiş it-) (076)

i.-mek (tercih it-) (075)

i.-mek (til it-) (051)

i.-mekde (rivayet it-) (006)

i.-mekleri (hıdmet it-) (006)

i.-memişler (mohabbet it-) (009)

i.-mey (kanaat it-) (006)

i.-mezler (ömid it-) (094)

i.-miş (memnun it-) (003)

i.-mişidi (rica it-) (002)

i.-mişidim (tertip it-) (025)

i.-seler (tertip it-) (032)

i.-señiz (079)

i.-üde (096)

i.-üge (097)

i.-üp (bülek it-) (095)

i.-üp (idüp) (defter it-) (019)

i.-üp (idüp) (derc it-) (075)

i.-üp (idüp) (medh it-) (008)

i.-üp (idüp) (seyahat it-) (006)

i.-üp (idüp) (tamam it-) (067)

i.-üp (idüp) (tintek it-) (085)

i.-üp (şagirdlik it-) (098)

itdir-: *T. f.* Ettirmek.

i.-mişdir (tab itdir-) (023)

itibaren: *Ar. takı.* İtibaren, -den başlayarak, den sonra, den beri.

i. (075)

iv: *T. is.* Ev.

i. (087)

iye: *T. is.* Sahip olan.

i.+leri (095)

iyeleşdir-: *T. f.* Yerleştirmek.

i.-mek (057)

iyer-: *T. f.* Taklit etmek, arkalarından gitmek.

i.-mek (054)

izgü: Değerli, kıymetli.

i. (094), (096), (098)

izle-: *T. f.* İzlemek, takip etmek.

i.-p (038)

J

jilizni: *Rus. is.* Rusça; demir, demir yolu.

j. (035)

jurnal: *Fr. is.* Dergi, mecmua.

j.+ler (093), (094)

j.+lerdir (094)

K

kama-: *f.* Koymak, hapsetmek.

k.-dım (067)

kabil: *Ar. takı.* Türlü, gibi, benzer.

k.+inden (034)

kabile: *Ar. is.* Boy.

k.+leri (038)

k.+leriniñ (038)

k.+si (035)

kabul: *Ar. is.* Bir şeye isteyerek veya istemeyerek razı olma.

k. (014)

k.+it- (002), (082)

kadar: *Ar. takı.* Ölçüsünde, derecesinde.

k. (002), (004), (014), (019), (021), (037), (037), (042), (049), (050), (053), (096)

k.+dır (019)

Kafkazlı: *T. is.* Kafkasyalı.

K. (107)

kagıd: *Far. is.* Kâğıt.

k.+ga (080)

k.+ı (080)

k.+larga (016)

k.+larını (012)

k.+larnıñ (016)

kahraman: *Far. is. ve sf.* Kahraman.

k. (034), (034)

kaide: *Ar. is.* Kaide, kural.

k. (052)

k.+ler (032)

k.+leri (006), (051), (052), (052), (057)

kal-: *T. f.* Kalmak

k.-anıñ (080)

k.-dı (östinde kal-) (076)

k.-dılar (014)

k.-gan (105)

k.-magan (089)

k.-makına (004)

k.-maknı (105)

k.-mayınça (102)

k.-maz (015)

k.-mış (041)

k.-mış (miras kal-) (030)

k.-uga (098)

k.-up (035)

k.-urga (098)

kala: *Ar. is.* Şehir.

k.+ga (079)

k.+sınıñ (080)

kaldır-: *T. f.* Kaldırmak, bırakmak.

k.-dım (109)

k.-guçı (095)

k.-mak (055)

kaldırabir-: *T. f.* Kaldırıvermek.

k.-eler (079)

kalem: *Ar. is.* Kalem.

k. (002), (073), (073), (075)

k.+i (077)

k.+leri (004)

kamus: *Ar. is.* Sözlük, lügat.

k. (054), (066)

kanaat: *Ar. is.* Elindekinden hoşnut olma durumu, kanıklık, yeter bulma, yetinme.

k.+it- (006)

kanat: *T. is.* Kanat, kuşlarda ve böceklerde uçmayı sağlayan organ.

k.+sız (088)

kança: Ne kadar.

k. (081)

kansilarye: *Rus. is.* Toplantı, konsey toplantısı.

k.+lerinde (016)

kanton: *Rus. is.* XVIII- XIX. Asırlarda Başkurt, Mişer ve Tatarlardan alınıp eğitilen asker.

k.+lar (016)

kapik: *Rus. is.* Kuruş.

k. (053)

kara-: *T. f.* Bakmak.

k.-ñız (056)

k.-mak (096)

k.-p (094), (094)

karal-: *T. f.* Bakılmak.

k.-dıgında (004)

karandaş: *T. is.* Kurşunkalem.

k. (077)

karangu: *T. is.* Karanlık.

k.+larından (097)

karar: *T. is.* Karar, yargı.

k. (096)

k.+viril- (004)

k.+vir- (073), (075)

karat-: *T. f.* Baktırmak.

k.-kan (085)

kardeş: *T. is.* Kardeş.

k.+lerini (102)

Karı Mohammed Rahim Taceddinoglı: *Öz. is.* Dil yarışına katılan yarışmacı.

K. (092)

karındaş: *T. is.* Kardeş.

k.+larımıza (098)

karındaşlık: *T. is.* Kardeşlik.

k.+ga (096)

karşu: *T. is.* Karşı.

k. (015), (034)

karye: *Ar. is.* Yerleşim yeri, köy.

k.+sine (016)

kasd: *Ar. is.* Kasıt.

k.+ı (013)

katar: *Ar. is.* Lokomotif ile vagonların oluşturdukları dizi, tren.

k. (087)

katışdır-: *T. f.* Katmak, katıştırmak.

k.-maska (050)

k.-u (050)

k.-udan (056)

k.-may (073)

katnaşdır-: *T. f.* Katıştırmak

k.-mayınça (103), (103), (109)

katuş-: *T. f.* Katışmak.

k.-durgan (086)

katuşdır-: *T. f.* Katıştırmak.

k.-mak (086)

kavim: *Ar. is.* Kavim.

k. (030), (030)

k.+ler (030)

k.+lere (063), (063)

k.+leriniñ (005)

k.+lerniñ (033)

kavkuva: Millet.

k.+sınıñ (060)

kavm: *Ar. is.* Kavim.

k.+i (009)

k.+ini (008)

k.+iniñ (008)

kayçan: *T. zf.* Ne zaman.

k.+ga (089)

kayd: *Ar. is.* Kayıt, içinde.

k.+ı-derun (063)

kaygu: *T. is.* Kaygı.

k. (079), (079), (089)

k.+lar (096)

k.+larnı (096)

kaysı: *T. zm.* Hangi.

k. (079), (080)

kayu: *T.* Bazı.

k.+muzga (096)

k.+sından (098), (098)

k.+sını (098)

k.+sundan (096)

Kazak: *Öz. is.* Kazak, Türk boyu.

K. (060), (062), (062), (067)

K.+lar (kırgız-kazak) (064), (066)

K.+larda (kırgız-kazak) (061)

K.+larnı (kırgız-kazak) (062)

K.+larnıñ (060)

K.+larnıñ (kırgız-kazak) (066)

Kazaki: *Öz. is. sf.* Kazaklara ait.

K.+(lehçe-i kazaki) (067)

Kazan: *Öz. is.* Tataristan'ın başkenti.

k. (020), (022), (025)

K.+da (023)

Kazanlı: *Öz. is. sf.* Kazanlı.

K. (107)

keç-: *T. f.* 1. Zaman için aşmak, geride bırakmak, harcamak.

k.-er (006)

k.-en (002), (072)

k.-mez (089)

kel-: *T. f.* 1. Bir yerden alınıp bir yere ulaştırılmak.

k.-miş (002)

2. Bir yere varmak, ulaşmak.

k.-eçek (003)

k.-miş (004), (073), (075)

3. Duyulmak, işitilmek, hissedilmek.

k.-genni (108)

4. İsimlerin yönelme hali ile birlikte etmek yardımcı fiili yerine kullanılır.

k.-üp (hatırıma kel-) (019)

k.-ür (hatıra kel-) (016)

5. İsim ve sıfatlarla birleşik fiil ve deyimler oluşturur.

k.-mez (köçinden kel-) (098)

k.-ür (lazım kel-) (006), (037)

6. Takip etmek, birbiri ardınca sıralanmak.

k.-ince (053)

7. Zaman bildiren kelimelerle çatmak, başlamak, ulaşmak, olmak.

k.-dik (090)

k.-eçek (032)

kelime: *Ar. is.* Kelime.

k.+ler (028), (038)

k.+leri (053)

keltür-: *T. f.* Getirmek.

k.-mek (105)

kendi: *T. zm.* Kendi.

k. (006), (009), (016), (021), (037)

kerek: *T. is.* Gerek.

k. (038), (050), (055), (056), (056), (056), (056), (096), (097), (098), (098), (098), (098), (104), (106), (108), fakat

k.+dir (008), (096), (097), (098)

k.+inde (kereginde) (050)

kerek-: *T. f.* Gerekmek.

k.-mezdir (054)

kesp: *Ar. is.* Çalışıp kazanmak.

k.+idil- (013)

ketür-: *T. f.* Getirmek

k.-mekdir (106)

k.-mişdir (vöcuda ketür-) (026)

kezalik: *Ar. zf.* Keza.

k. (062)

kıl-: *T. f.* Kılmak.

k.-alar (şikayet kıl-) (015)

k.-uçı (niza kıl-) (023)

k.-uda (081)

k.-ularına (096)

k.-up (arz-ı iftikar kıl-) (015)

k.-up (tashih kıl-) (021)

k.-up (tercüme kıl-) (023)

k.-up (tertip kıl) (002)

k.-ur (torlak kıl-) (098)

k.-urga (098)

k.-urga (beyan kıl-) (037)

k.-urga (haml kıl-) (012)

k.-urga (tertip kıl-) (004)

k.-urga (t-rtip kıl-) (018)

k.-urlaridi (ictihad kıl-) (014)

kılın-: *T. f.* Kılınmak.

k.-ur (rivayet kılın-) (005)

Kırgız: *Öz. is.* Kırgız, bir Türk boyu.

K. (060), (060)

K.+kazak (061), (062), (064), (066), (066)

Kırım: *Öz. is.* Kırım, yer adı.

K. (026)

Kırımlı: *sf.* Kırımlı.

K. (107)

kırk: *T. is.* Sayı, kırk.

k. (037), (090)

kısanlandır-: *T. f.* Sıkıştırmak, zor duruma sokmak, zayıflatmak.

k.-mak (105)

kıska: *T. is.* Kısa.

k. (028), (107)

k.+sı (096)

kızıkdır-: *T. f.* İlgi uyandırmak.

k. (087)

k.-sa idi (082)

ki: *Far. bağ.* Anlam bakımından birbiriyle ilgili cümleleri birbirine bağlar.

k. (002), (004), (008), (009), (028), (090), (094), (096), (096), (098), (107), (004), (077)

kibi: *T. takı.* Gibi.

k. (003), (006), (007), (037), (050), (053), (054), (054), (085), (086), (087), (087), (088), (089), (089), (097), (098), (105)

k.+ul- (054)

kiçük: *T. is.* Küçük.

k.+kine (079)

kil-: *T. f.* Gelmek.

k.-diler (062)

k.-eçek (075)

k.-erek (062)

k.-gen (014), (079), (079), (080)

k.-mişdir (ilerü kil-) (061)

kiltürül-: *T. f.* Getirilmek.

k.-se (vöcuda kiltürül-) (066)

kilüş: *T. is.* Kılış.

k.+leri (098)

kilüş-: *T. f.* Gelmek, gelişmek.

k.-mez (086)

kim: *T. zm.* Kim.

k. (028), (030), (032), (079)

k.+ge (027)

k.+ler (019)

k.+niñ (108)

kimse: *T. is.* Kimse.

k. (022), (023), (023), (026)

k.+ler (012)

k.+lerniñ (019)

k.+niñ (023), (051)

kiñlik: *T. is.* Genişlik.

k.+ini (kiñkigini) (103)

kir-: *T. f.* Girmek.

k.-mediler (077)

k.-miş (037)

k.-tür (009)

k.-üp (015), (079)

kirek: *T. is.* Gerek.

k.+i (kiregi) (105)

k.+li (062)

kiriş: *T. is.* Sabit ip. Yayın ipi.

k.+i (052)

kiriş-: *T. f.* Girişmek.

k.-dik (105)

k.-dim (019)

kirişüçi: *T. is.* Girişen, yapan kişi.

k.+ler (066)

kirit-: *T. f.* Sokmak, koymak.

k.-mek (051), (057), (101)

kise: *Far. is.* Kese, para kesesi.

k.+si (081)

kişi: *T. is.* Kişi.

k. (013), (101), (107)

k.+ge (102)

k.+ler (096), (098), (108)

k.+lerde (098)

k.+lerge (079), (095), (098)

k.+lerimiz (079)

k.+lerni (096)

k.+lerniñ (095), (101)

k.+niñ (096), (098)

kit-: *T. f.* Gitmek.

k.-dikçe (016)

k.-erlik (089)

k.-edir (081)

k.-ken (079)

k.-mesün (109)

k.-sek (098)

kitabet: *Ar. is.* Kitabet.

k.+de (056)

kitap: *Ar. is.* Kitap.

k. (026), (026), (027), (067), (093), (094), (094), (094), (096)

k.+ı (kitabı) (024), (066)

k.+lar (005), (032), (096), (096), (096), (097)

k.+lardan (094)

k.+lardır (095)

k.+larga (096)

k.+ları (032), (033)

k.+larını (014), (054)

k.+larnıñ (096), (096)

kitaphane: *Ar.+Far. is.* Kütüphane.

k.+sinde (005)

kolak: *T. is.* Kulak.

k.+larga (057)

kollan-: *T. f.* Kullanmak.

k.-up (064)

kora: *T. is.* Kapan, bugün korı şekli kullanımda.

k.+ga (067)

koral: *T. is.* Silah.

k. (089)

kortıl-: *T. f.* Kurtulmak.

k.-up (097)

koruk: *T. is.* Toplamak, bağlamak.

k. (066), (067)

kotla-: *T. f.* Kutlamak.

k.-p (102)

köç: *T. is.* Güç, kuvvet.

k.+i (034), (079), (108)

k.+inde (096)

k.+inden kel- (098)

köçen-: *T. f.* Gücünü toplamak.

k.-mek (105)

kögerçin: *T. is.* Güvercin.

k. (086)

köl-: *T. f.* Gülmek.

k.-eler (086)

k.-er (079)

kölege: *T. is.* Gölge.

k.+sinde (079)

kölinç: *T. is.* Gülünç.

k. (086)

kön: *T. is.* Gün.

k. (014), (030), (037), (089), (097), (097)

k.+de (003), (003), (005), (028)

k.+de ise (102)

k.+den (097), (097)

k.+e (021)

k.+ge (004), (101)

k.+gi (032), (042)

k.+lerinde (087), (087)

k.+lerniñ (032)

köril-: *T. f.* Görülmek, bulunmak.

k.-miş (004)

köy: Tertip, ölçü.

k.+ince (051)

közgi: *T. is.* Ayna.

k.+ge (094)

k.+si (094)

közgü: *T. is.* Ayna.

k.+sidir (094)

kul: *T. is.* El.

k. (005), (021)

k.+lar (088)

k.+larına (007)

k.+larnıñ (088)

kulay: *T. sf. ve is.* Kolay.

k.+idi (035)

kuş-: *T. f.* Eklemek.

k.-arga (015)

k.-mıyan (087)

kuvan-: *T. f.* Kıvanmak, övünmek.

k.-ırga (089)

kuy-: *T. f.* Koymak.

k.-arsın mı (085)

k.-mak (086)

k.-mamış (019)

k.-mışdır (028)

k.-sak (079)

k.-up (090)

k.-uñız (079)

kuyıl-: *T. f.* Koyulmak.

k.-mamış (077)

küçir-: *T. f.* Geçirmek, yazmak.

k.-üp (026)

kük: *T. is.* Gök.

k.+de (088), (088), (089), (094)

k.+ni (087)

kümeg: *is.* Yardım.

k.+iñ (085)

k. +iñde(089)

kümük: *Far. is.* Yardım.

k.+vir- (067)

künder-: *T. f.* Bir yere doğru yola çıkarmak, salmak, yollamak, ulaşmasını sağlamak, gitmesini sağlamak.

k.-diler (002)

k.-meklerini (002)

küñ: *T. is.* Gönül.

k.+li (081)

küñil: *T. is.* Gönül.

k. (085), (088)

k.+imiz (küñlimiz) (105)

k.+imizde (küñlimizde) (105)

k.+imizge (küñlimizge) (108)

k.+ine (küñline) (082)

k.+ini (küñlini) (097)

küp: *T. is.* Çok.

k. (003), (003), (015), (015), (024), (037), (050), (073), (081), (098), (103), (105), (105)

k.+den (105)

k.+dir (096), (098)

k.+isi (049)

k.+mi (018)

k.+regi (060)

k.+rek (096)

kür-: *T. f.* Görmek.

k.-diñiz (081)

k.-eler (015), (098)

k.-irler (094)

k.-üp (021), (089)

küre: *takı.* Göre.

k. (023), (038), (051), (051), (052), (054), (096), (096), (098), (098), (098), (101)

küril-: *T. f.* Görülmek.

k.-di (movafık küril-) (075)

k.-edir (079)

k.-medi (hacet küril-) (027)

k.-mez idi (014)

k.-miş (003)

k.-se (086)

k.-ürge (049)

kürin-: *T. f.* Görünmek.

k.-mez (012)

k.-mezler (094)

k.-üp (004)

k.-ür mi (085)

kürklü: *T. sf.* Gösterişli, görkem.

k.+si (090)

kürset-: *T. f.* Göstermek.

k.-e al- (103)

k.-seler (104)

küster-: *T. f.* Göstermek.

k.-diler (081)

k.-mediler (004)

k.-mek (028)

k.-memişlerdir (009)

k.-mezler (094)

k.-üp (085)

küyme: *T. is.* Gemi.

k. (087)

k.+lerni (087)

küz: *T. is.* Göz.

k.+imizni (091)

k.+ine (085)

k.+leri (088)

L

lafız: *Ar. is.* Lafız.

l.+ı (lafzı) (065), (065)

l.+lar (065)

l.+ı (lafz-ı müteradif) (028)

lakin: *Ar. bağ.* Ama, fakat, ancak, şu kadar var ki.

l. (007), (035), (037), (053), (076)

Latiş: *Öz. is.* Bir soy, millet.

L.+ler (034)

lazım: *Ar. sf. ve is.* Gerek, lazım.

l. (012), (028), (049)

l.+dır (057)

l.+kel- (006), (037)

lehçe: *Ar. is.* Lehçe.

l.+i-Kazaki (067)

l.+leri (066)

lisan: *Ar. is.* Lisan, dil.

l.+ına (012)

l.+ı-maderane (056)

lögat: *Ar. is.* Lügat, sözlük.

l. (032), (033), (053), (063), (066)

l.+ımız (004)

l.+ını (038), (067)

l.+lar (038)

l.+ları (057), (057)

l.+larnı (032)

l.+larnıñ (038)

Lötfullah bin Ataullah el-Elmeti: *Öz. is.* Dil yarışmasına katılan yarışmacı.

L. (023)

M

maderane: *Far. sf. ve zf.* Anaca, anaya, anneye yakışır surette.

m.+ñizi (lisan-ı maderane) (056)

mahfuz: *Ar. sf.* Saklanmış, korunmuş.

m.+dur (060)

m.+ul- (061), (063)

mahsul: *Ar. is.* Meydana gelen şey, ürün.

m. (004)

mahsus: *Ar. sf.* Belli, aşikar, meydanda.

m. (030)

m.+ul- (073)

mahzen: *Ar. is.* İçinde eşya saklanacak yer, anbar.

m.+i (067)

makale: *Ar. is.* Makale, tek bir bahis üzerine kaleme alınan şey.

m. (002), (004), (037), (037), (037), (073), (073), (073)

m.+ler (002), (004), (037), (043), (073), (075), (076)

m.+lerden (041)

m.+leri (004), (044), (070), (078)

m.+lerni (075), (076)

m.+lerniñ (003), (003), (004), (075)

m.+niñ (037), (037), (037), (054)

maksud: *Ar. sf.* Kasdolunan, istenilen şey, istek.

m. (015)

maktanurlık: *is.* Övünülecek.

m. (085)

makta-: *f.* Övmek, methetmek.

m.-p (079)

mal: *Ar. is.* Mal, sahip olunan şey.

m. (062)

m.+ımız (037)

malum: *Ar. sf. ve is.* Bilinen şey, biliş.

m. (031), (033)

m.+ul- (027)

mamafih: *Ar. zf.* Bununla beraber, bununla birlikte.

m. (016)

mana: *Ar. is.* İç, içyüz.

m. (028), (034)

m.+larda (053)

m.+sında (053), (053)

m.+sından (053)

mansıp: *Ar. is.* Makam, mansıp.

m.+lar (007)

manzum: *Ar. sf.* Manzum, nazım.

m. (024)

maruf: *Ar. sf.* Herkesçe bilinen, tanınmış, belli.

m.+ul- (027)

masdar: *Ar. is.* Fiillerin şahıs ve zaman göstermeyen, fakat olumlu ve olumsuz halleri bulunabilen isim şekli, isim fiil.

m. (052)

masraf: *Ar. is.* Harcanan para, gider.

m.+ı (022), (025)

matbaa: *Ar. is.* Basımevi.

m.+sında (022)

matbuat: *Ar. is.* Basılmış şeyler, kitaplar, gazeteler.

m.+da (alem-i matbuat) (067)

matlup: *Ar. is.* Talebedilenh, istenilen, aranılan şey.

m. (004)

mazmun: *Ar. is.* Mana.

m.+da (074)

mecmua: *Ar. sf.* Dergi, seçilmiş yazılardan meydana getirilen yazma kitap.

m. (040)

m.+lar (032)

m.+sı (002)

Mecmual-Adab: *Öz. is.* Kitap adı.

M. (024)

medeniyetlü: *Ar.+T. sf.* Medeniyetli.

m. (098)

medh: *Ar. is.* Övme, birinin iyi şeylerini söyleme.

m.+it- (008)

Mefahirül-Türk: *Öz. is.* Kitap ismi, Arap âlimi Cahiz'in kitabı.

M. (008)

Mektebetül-şirket: *Öz. is.* Matbaa ismi.

M. (025)

mektep: *Ar. is.* Mektep, medrese.

m.+de (022)

m.+ler (031)

m.+lerde (032)

m.+leri (034), (034)

m.+lerine (034)

mektup: *Ar. is.* Mektup.

m.+lar (002), (077)

m.+lardan (042)

m.+larnıñ (026)

memleket: *Ar. is.* Memleket.

m.+inde (006)

m.+lerinde (006)

memnun: *Ar. sf. ve is.* Minnet altında bulunan, razı.

m.+it- (003)

mengü: *T. sıf.* Ebedi, sonsuz.

m. (095)

mertebe: *Ar. is.* Derece.

m. (010)

m.+ler (024)

m.+leri (028)

mervi: *Ar. sf.* Rivayet olunan.

m. (007)

m.+dir (013)

mesela: *Ar. zf.* Misal olarak, şunun gibi, söz gelişi.

m. (052), (053), (056), (065)

mesele: *Ar. is.* Çözülmesi istenilen şey, problem.

m.+leriniñ (049)

m.+si (059)

m.+sidir (049)

meşakkat: *Ar. is.* Zahmet, sıkıntı, güçlük, zorluk.

m. (015)

meşhur: *Ar. sf.* Şöhretli, şöhret kazanmış, ün almış, ün salmış.

m. (027)

mevhum: *Ar. sf.* Vehmolunmuş, aslı, esası yokken zihinde kurulmuş olan, kuruntuya dayanan.

m. (030)

mevki: *Ar. is.* Yer.

m.+i istimal (065)

meydan: *Ar. is.* Meydan.

m.+a (028)

m.+a çık- (028)

mezkur: *Ar. sf.* Zikrolunmuş, adı geçmiş, anılmış.

m. (015), (026), (031), (035)

mikdar: *Ar. is.* Parça, kısım, bölük.

m.+ında idi (077)

millet: *Ar. is.* Millet.

m. (030), (034), (054), (055), (056), (063)

m.+i (060)

m.+lerge (061), (063)

milyon: *Fr. is.* Milyon.

m.+larça (095)

min-: *T. f.* Binmek, üstüne oturmak.

m.-üp (065)

miñ: *T. f.* Sayı, bin.

m.+(un sigiz miñ) (067)

m.+(yikirmi miñ) (079)

miras: *Ar. is.* Mal, mülk, para.

m.+kal- (030)

mirza: *Far. is.* Mirza.

m.+dan (016)

mitrika: *Rus. is.* Nüfus cüzdanı.

m.+lar (016)

moallim: *Ar. is.* Muallim.

m.+lerimiz (032)

moasır: *Ar. is. ve sf.* Muasır.

m.+larımızdan (014)

mofaale: Mufaale, bab.

m. (052)

moglak: *Ar. sf.* Muğlak, kapalı, kilitli.

m.+ul- (015)

mohabbet: *Ar. is.* Muhabbet.

m. (032)

m.+it- (008), (009)

mohacir: *Ar. is.* Muhacir.

m. (062)

mohal: *Ar. is.* Muhal.

m. (019)

Mohammed Fatih Mortazin: *Öz. is.* Dil yarışına katılan yarışmacı.

M. (110)

Mohammed Salah İjdanof: *Öz. is.* Dil yarışına katılan yarışmacı.

M. (058)

Mohammed Veli Yahin: *Öz. is.* Tatar yazarı ve aydını.

M. (023)

Mohammedcan Möfti: *Öz. is.* Ufa dini nezarette müftülük yapmış üçüncü müftü.

M. (012), (013)

moharrir: *Ar. sf. ve is.* Muharrir.

m.+i (028)

m.+lerimizniñ (028)

mohavere: *Ar. is.* Muhavere.

m.+lerinde (064)

mohtac: *Ar. sf.* Muhtaç, bir şeye ihtiyaç duyan.

m.+ul- (057)

m.+idiklerini (015)

mokabil: *Ar. sf.* Mukabil, bir şeye karşılık olarak yapılan, bir şeyin karşılığı olan.

m.+leri (037)

mokayese: *Ar. is.* Mukayese, benzeterek veya karşılaştırarak değerlendirme, karşılaştırma, kıyaslama.

m. (042)

moktadabih: *Ar. sf.* Muktedabih, uyulan, örnek tutulan.

m.+leri (012)

moñay-: *T. f.* Sıkılmak, bunalmak.

m.-makdan (089)

Moskva: *Öz. is.* Rusya'nın başkenti.

M. (026), (026)

moslıh: *Ar. sf. ve is.* Muslih, ıslah eden, iyileştiren, düzeltici.

m.+ı (028)

motavaat: *Ar. is.* Mutavaat, muti ve tabi olma, baş eğme. Türkçede asıl fiile ilhak olunan "n" mutavaatı beyan eder.

m. (052)

moteber: *Ar. sf.* Muteber, itibarlı, hatırı sayılır, saygın.

m. (008)

movaffak: *Ar. sf.* Muvaffak, başaran, beceren.

m.+ul- (032)

movaffakiyet: *Ar. is.* Başarı.

m. (023)

movafık: *Ar. sf.* Muvafık, uygun, yerinde.

m. (076)

m.+idi (076)

m.+küril- (075)

möderris: *Ar. is.* Müderris, ders veren, ders okutan, medrese dersi okutan.

m. (099), (110)

möellif: *Ar. is.* Müellif, kitap yazan, eser sahibi.

m.+lerimiz (014)

möfred: *Ar. sf. ve is.* Müfred, tek, yalnız, tekil.

m. (051)

m.+lerine (053)

möfti: *Ar. is.* Müftü, fetva veren.

m. (012)

mökafat: *Ar. is.* Mükafat, ödül.

m. (073)

mömkin: *Ar. sf.* Mümkün, muhtemel olabilir, olası.

m. (014), (019), (031), (037), (038), (038), (050)

m.+dir (003), (051), (055)

m.+mi (016)

m.+ul- (015)

mönasebet: *Ar. sf.* Münasebet, ilişik, ilişki.

m. (015)

mönkarız: *Ar. sf.* Münkarız, inkıraz bulan, biten, arkası gelmeyen, sönen.

m.+ul- (032), (033), (034)

mösaade: *Ar. is.* Müsaade, izin, icazet, ruhsat.

m.+idil- (077)

m.+sizligi fakat

mösabaka: *Ar. is.* Müsabaka, yarış, yarışma, karşılaşma.

m. (002), (002), (073)

m.+sı (002), (073), (073), (075)

mösaid: *Ar. sf.* Müsait, uygun, elverişli.

m. (004)

mösliman: *Ar.+Far. is. ve sf.* Müslüman, islam dininden olan kimse.

m. (016), (035), (082)

m.+ı (079)

m.+lar (014)

möstakil: *Ar. sf.* Müstakil, bağımsız.

m. (007), (030)

mösteşrik: *Ar. is.* Müsteşrik, doğu bilimci, şarkiyatçı, oryantalist.

m. (026)

mötefavit: *Ar. sf.* Mütevafit, birbirinden farklı, çeşitli olan, aralarında fark bulunan.

m.+ise (028)

möteradif: *Ar. sf.* Müteradif, birbirine bağlı olan,birinin ardı sıra gelen.

m.+ler (lafz-ı müteradif) (028)

mözakere: *Ar. is.* Müzakere, bir konuyla ilgili görüşme, danışma.

m.+it- (034)

mukaddes: *Ar. sf.* Mukaddes, kutsal.

m. (030)

mulla: *Ar. is.* Molla, medrese öğrencisi.

m.+lar (016)

muna: *T. zm.* İşte.

m. (079), (079), (079)

Murtaza Hacı: *Öz. is.* Tatar yazarı.

M. (021)

N

nadan: *Far. sf. ve is.* Bilgisiz, cahil.

n. (063), (063)

nadanlık: *Far.+T. is.* Nadan olma durumu, veya nadanca davranış.

n.+larını (096)

nahv: *Ar. is.* Nahiv, cümle bilgisi, söz dizimi, sentaks.

n. (006), (033)

n.+ları (005)

nail: *Ar. sf.* Erişmiş, ele geçirmiş, başarmış, kazanmış, ulaşmış.

n.+ul- (007)

nam: *Far. is.* Ad, ün.

n. (023)

n.+lı (067)

naşir: *Ar. sf. ve is.* Yayımcı, editör.

n.+leri (004)

navkan: Yardım.

n. (065)

ne: *T. zm.* Ne.

n. (009), (019), (019), (034), (049), (053), (073), (079), (108)

n.+dir (056)

neçe: *T. zm.* Ne kadar.

n. (088), (098), (098)

Nemse: *Öz. is.* Nemçe.

N.+ler (034)

nerse: *T. is.* Nesne, şey.

n. (003), (089), (094), (103), (106)

n.+den (079)

n.+ler (062), (095), (097), (098), (098)

n.+lerinden (098)

n.+lerni (079), (094), (098), (098), (098), (105)

n.+lerniñ (094), (104)

n.+ni (055), (098), (098)

neşr: *Ar. is.* Neşir, yayım.

n.+ulın- (024), (026)

neşreyle-: *Ar.+T. f.* Yayımlamak.

n.-seler (032)

nık: Sağlam, berk.

n. (098)

niçe: *T. zm.* Kaç, ne kadar.

n. (054)

niçik: *T. zm.* Nasıl.

n. (035)

niçük: *T. zm.* Nasıl.

n. (015), (031), (057), (086)

nihayet: *Ar. is..* Son, sonunda.

n. (007)

nindi: *T. zm.* Hangi, nasıl.

n. (098)

nispet: *Ar. is.* Oran.

n. (016)

n.+inde (009)

n.+indedir (060)

niza: *Ar. is.* Çekişme, bozuşma, kavga.

n.+kıl- (023)

n.+sız (028)

nösha: *Ar. is.* Nüsha.

n. (073)

n.+lar (042)

n.+larını (026)

n.+nı (021)

n.+sı (005)

nukta: *Ar. is.* Nokta.

n. (067)

O

oç-: *T. f.* Uçmak

o.-a (088)

o.-an (088)

o.-anga (088)

o.-may (088)

o.-up (088)

ol-: *T. f.* Olmak.

o.-an (028), (090)

o.-makı (037)

olug: *T. sf.* Ulu.

o. (007), (026), (087), (095),

omtal-: *T. f.* Ümit edip beklemek.

o.-up (102)

omumi: *Ar. sf.* Umumi, genel.

o. (027)

onudıl-: *T. f.* Unutulmak.

o.-dıgı (037)

onudul-: *T. f.* Unutulmak.

o.-up (057)

onut-: *T. f.* Unutmak.

o.-kan (054)

o.-masunlar (015)

o.-up (onudup) (090), (090)

onvan: *Ar. is.* Unvan.

o. (013)

oşbu: *T. sf.* Uşbu.

o. (002), (002), (004), (004), (005), (007), (008), (028), (039), (040), (072), (073), (074), (094), (109)

o.+dır (038)

oşındak: Şunduk, hemen, bu şekilde.

o. (077)

oyat: *T. is.* Ayıp.

ü. (079)

oyku: *T. is.* Uyku.

o. (088)

oza-: *T. f.* Uzamak.

u.-yturga (027)

ozak: *T. s.* Uzak.

u. (035)

Ö

öç: *T. is.* Sayı, üç.

ö. (079), (081)

ö.+den (037)

ö.+yöz (019)

öçünçi: *T. sf.* Üçüncü.

ö. (035), (043), (069)

ölgi: *T. is.* Şablon, örnek.

ü. (098)

ölken: *T. is* Büyük.

ü.+lerimizge (079)

ü.+lerini (080)

ölüs: *T. is.* Ulus, halk.

ö. (085)

ölüş: *T. is.* Pay.

ö. (035), (096)

ö.+i (037)

ömid: *Far. is.* Ümit.

ö.+i (037)

ö.+it- (094)

ö.+im (021)

ösde-: *T. f.* Yinelemek.

ö.-p (066)

öslup: *Ar. is.* Üslup.

ö.+ı (öslubı) (021)

ö.+da (015)

öst: *T. is.* Üst.

ö.+den (004)

ö.+inde (087), (087)

ö.+inde kal- (076)

ö.+ine (037), (079), (081), (108)

ö.+lerine (014)

ö.+lerine al- (098)

öy: *T. is.* Ev.

ö.+lerinde (088)

özeri: *T. is.* Üzeri.

ö.+ne (088)

özüş-: *T. f.* Yarışmak, geçmek.

ö.-mesünler (089)

P

padişah: *Far. is.* Padişah.

p.+larına (026)

padşahlık: *Far.+T. is.* Padişahlık.

p. (096)

Parij: *Öz. is.* Paris.

P.+den (088)

pek: *T. zf.* Pek, çok.

p. (003), (003), (015), (016), (037), (037)

Petropavlosk: *Öz. is.* Rusya'da bir şehir.

P. (068)

pir: *Far. is.* Herhangi bir konuda, bir meslekte tecrübe kazanmış, eskimiş kimse.

p.+leri (010)

Pirme: *Öz. is.* Rusya'da bir şehir, Perm.

P. (035)

Piterburg: *Öz. is.* Rusya'da bir şehir. Petersburg.

P. (023), (026)

pomuşç: *Rus. is.* Yardım.

p. (065)

R

radiyallahü anhü: *Ar. ünl.* Allah ondan razı olsun.

r.+den (019)

rahatlık: *Ar.+T. is.* Üzüntüsü, sıkıntısı, tedirginliği olmama durumu, rahat.

r.+vir- (015)

rasul: *Ar. is.* Resul, haberci, peygamber, yalvaç.

r.+i ekrem (005)

renk: *Far. is.* Renk.

r.+ler (014)

resim: *Ar. is.* Resim, imza.

r. (021)

resmi: *Ar. s.* Devletin olan, devlete ait, devletle ilgili.

r. (010), (012), (016)

revaç: *Ar. is.* Geçerli ve değerli olma, sürüm.

r.+ına (revacına) (027)

r. (073)

reviş: *Far. is.* Şekil, tarz.

r.+de (014), (014), (028), (072), (102), (105)

r.+inde (076)

r.+ke (106)

r.+lerde (032)

r.+te (015)

rıza: *Ar. is.* Razı olma.

r.+lık (004)

rica: *Ar. is.* Rica, dileyiş, dilek.

r. (072)

r.+it- (002)

r.+nı (002)

risale: *Ar. is.* Küçük kitap, broşür.

r. (005), (008), (076)

r.+de (008)

r.+ler (032)

r.+lerden (045)

r.+leri (027)

r.+ni (004)

r.+niñ (039)

rivayet: *Ar. is.* Söylenti.

r.+idil- (020)

r.+idüçi (019)

r.+it- (006)

r.+kılın- (005)

rizalutsiya: *Rus. is.* Dilekçe.

r.+larıñız (015)

rog: *T. is.* Urug, soy.

r.+dan (107)

roh: *Far. is.* Ruh.

r.+lı (028), (037), (037)

Rum: *Öz. is.* Rum.

R. (010)

Rus: *Öz. is.* Rus.

R. (034), (062), (062), (064), (086), (086)

R.+lar (062)

R.+lara (062)

Rusça: *Öz. is.* Rusça.

R. (016), (086)

R.+ga (016)

R.+nıkından (052)

R.+sı (035)

Rusya: *Öz. is.* Rusya.

R. (012), (049)

S

saat: *Ar. is.* Saat.

s.+de (015)

Sabircan Şakircanoglı: *Öz. is.* Dil yarışına katılan yarışmacı.

S. (083)

sabraniye: *Rus. is.* Kurul, toplantı.

s.+si (016)

s.+sinde (015)

sade: *Far. sf.* Sade.

s. (057)

saf: *Ar. sf.* Saf.

s. (066), (073)

sahip: *Ar. is.* Sahip.

s.+ine (sahibine) (073)

sahra: *Ar. is.* Sahra, çöl, bozkır.

s.+larda (038)

sakla-: *T. f.* Saklamak.

s.-mak (029), (030), (035), (075)

saklan-: *T. f.* Saklanmak.

s.-sun (013)

s.-ur (031), (031), (032)

s.-ur isek (105)

sal-: *T. f.* Salmak.

s.-açak (096)

s.-uga (067)

s.-up (066), (067)

salışdır-: *T. f.* Karşılaştırmak.

s.-up (066)

Salih Köklaşof: *Öz. is.* Dil yarışına katılan yarışmacı.

S. (022)

Samar: *Öz. is.* Rusya'da bir şehir, Samara.

S. (035), (110)

sana-: *T. f.* Saymak.

s.-dım (019)

s.-mak (019)

s.-mış (010)

s.-rga (019)

sanal-: *T. f.* Sayılmak.

s.-dıklarına (008)

s.-gan (052)

s.-mazlar (030)

s.-ur ul- (030)

sanav: *T. is.* Sayı.

s.+lı (003)

saña: *T. zm.* İkinci tekil kişi zamirinin yönelme hali.

s. (094)

sarf: *Ar. is.* Gramer, dilbilgisi.

s. (005), (006), (033)

sat-: *T. f.* Satmak.

s.-u (080), (080)

s.-uga (086)

s.-uñuz (079)

s.-up (062), (062)

satu: *T. is.* Satma, ticaret.

s.+da (087)

say: *T. is.* Sığ.

s. (081)

sayaskan: *T. is.* Saksağan.

s. (054)

sayla-: *T. f.* Seçmek.

s.-mak (107)

s.-p (096), (098), (103)

sebep: *Ar. is.* Sebep.

s.+den (004), (007), (034)

s.+i (sebebi) (038)

s.+inden (sebebinden) (003), (013), (037), (037)

s.+li (041)

s.+ul- (027), (034), (073)

selamet: *Ar. is.* Esen olma durumu, esenlik.

s.+ul- (028)

Selçuk: *Öz. is.* Türk devletlerinden biri.

S.+ları (010)

selis: *Ar. sf.* Akıcı.

s. (037)

sen: *T. zm.* Teklik ikinci kişiyi gösteren zamir.

s.+den (087), (094)

s.+iñ (085)

sene: *Ar. is.* Yıl.

s. (010)

seyahat: *Ar. is.* Seyahat, gezi.

s.+it- (006)

seyahatname: *Ar.+Far. is.* Bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser.

s.+sini (021), (025)

sılat-: *T. f.* (aslı Arapça vasl.) İkram etmek, korumak.

s.-up (089)

sır: *Ar. is.* Sır.

s. (075)

sırf: *Ar. zf.* Sırf.

s. (016), (037), (060)

sigiz: *T. is.* Sekiz.

s.+(un sigiz miñ) (067)

siham: *Ar. is.* Ok.

s.+ı-havadis (062)

sin: *T. zm.* Sen.

s. (085), (089)

sinzur: *Fr. is.* Sansür.

s. (077)

sirek: *T. sf.* Seyrek.

s. (003), (003)

smen: *Rus. is.* Kuruş.

s. (053)

soal: *Ar. is.* Sual.

s.+imi (067)

s.+niñ (031)

soret: *Ar. is.* Suret.

s.+de (027), (037), (077)

sökut: *Ar. is.* Sükut, sessizlik.

s. (006)

söyle-: *T. f.* Söylemek.

s.-gen (107), (107)

s.-genlerimiz (050)

s.-mek (051), (052)

s.-mez (008)

s.-p (050), (051)

s.-rge (012)

s.-sek (079)

söylen-: *T. f.* Söylenmek.

s.-gen (106)

s.-mekdedir (105)

söyleş-: *T. f.* Söyleşmek.

s.-irge (016)

s.-kenlerinde (085)

söyleşü: *T. is.* Söyleşi.

s.+de (056)

söylevçi: *T. is.* Söyleyici.

s. (052)

söyli-: *T. f.* Söylemek.

s.-y (088)

su: *T. is.* Su.

s. (097)

sukmak: Patika.

s.+larına (064)

sukray-: *T. f.* Kör olmak.

s.-mış (091)

suñ: *T. sf.* Son.

s. (010), (062), (075)

s.+ga (105)

s.+ında (028)

suñra: *T. zf.* Sonra.

s. (080), (086), (106)

sur-: *T. f.* Sormak.

s.-amazlar (094)

s.-arga (035)

s.-mak (055)

sura-: *T. f.* Sormak, soramak.

s.-p (080)

s.-sak (079)

süz: *T. is.* Söz.

s. (008), (015), (027),(052), (060), (071), (073), (098), (109)

s.+den (061)

s.+i (004)

s.+ler (037), (049), (050), (053), (054), (055), (055), (056), (103), (103), (105)

s.+leri (053), (064), (096)

s.+lerimizdir (030)

s.+lerimizle (050)

s.+lerinden (064)

s.+lerini (051), (057), (085), (086), (103), (107), (107)

s.+leriñiz (015)

s.+lerni (054), (055), (105), (105), (106)

s.+niñ (051), (067), (096)

s.+vir- (102)

Ş

şadlık: *Far.+T. is.* Memnun olmak.

ş.+lar (096)

şagird: *Far. is.* Medrese öğrencisi.

ş.+dir (028)

ş.+ler (022), (098)

ş.+lerge (098)

ş.+lerniñ (003)

şagirdlik: *Far.+T. is.* Şakirtlik, öğrencilik.

ş. (098)

ş.+it- (098)

Şahabeddin El-Mercani: *Öz. is.* Tatar alimi, tarihçi, yazar.

Ş. (027)

şark: *Ar. is.* Şark, doğu.

ş. (010)

şart: *Ar. is.* Olması başka durumların gerçekleşmesini gerektiren şey, koşul.

ş.+dır (037)

ş.+ı (073)

ş.+idil- (037)

ş.+lar (036)

şecaat: *Ar. is.* Cesaret.

ş.+lerini (008)

şehir: *Far. is.* Şehir, kent.

ş. (087)

ş.+igeçe (şehrigeçe) (088)

ş.+inde (şehrinde) (020), (023), (025), (026), (026), (099), (110)

şek: *Ar. is.* İkilenme, şüphe.

ş. (034)

şeklen-: *Ar.* + *T. f.* Şüphelenmek.

ş.-emiz (034)

şeran: *Ar. zf.* Din açısından.

ş. (055)

şey: *Ar. is.* Şey.

ş. (076)

ş.+imiz (030)

ş.+ler (003), (019)

şiir: *Ar. is.* Şiir.

ş.+leri (020)

şikayet: *Ar. is.* Hoşnutsuzluk belirten söz veya yazı, sızlanma.

ş.+kıl- (015)

şogıllanuçı: *T. is.* Uğraşan, ilgilenen.

ş.+lar (013)

şogullan-: *T. f.* Uğraşmak, ilgilenmek.

ş.-maklarıdır (003)

şöphe: *Ar. is.* Şüphe.

ş. (003), (028)

ş.+ler (034)

ş.+sizdir (053), (054)

şu: *T. sf.ve zm.* Birtakım kimseler ve nesneler.

ş. (088)

ş.+ndan (015)

ş.+nday (079)

ş.+nı (085), (105)

ş.+nıñ (003), (004), (013), (014), (030), (037), (037), (076), (098)

ş.+nlardan (033)

ş.+ña (086), (096), (098), (098)

şul: *T. sf. ve zm.* Şol.

ş. (008), (023), (038), (051), (079), (080), (080), (089), (090), (096), (096)

ş.+ay (101), (104)

ş.+dır (107)

şulayça: *T. sf.* Bu şekilde.

ş.+dır (065)

şunlar: *T. zm.* Şunlar.

ş.+nı (089), (098)

ş.+nıñ (107)

Şura: *Öz. is.* Şura dergisi.

ş. (002), (073), (102), (105)

ş.+da (004), (004), (010), (037), (041), (044), (067), (072), (073), (074), (075), (076), (109)

ş.+dan (073)

ş.+ga (045)

ş.+nıñ (004), (004), (004), (040)

ş.+sını (102)

şühret: *Ar. is.* Şöhret.

ş. (013)

ş.+lerge (007)

şüyle: *T. sf.(şu+ile)* Şöyle.

ş. (081), (086), (105)

T

taaccüp: *Ar. is.* Şaşma.

t.+it- (019)

tab: *Ar. is.* Basma, yayınlama.

t. (053)

t.+idil- (004), (022), (023)

t.+itdir- (023)

t.+ulın- (020)

taba: *T. zf.* Doğru, taraf.

t. (096), (097)

tabhane: *Ar.+Far. is.* Basımevi.

t.+sinde (025)

tabiat: *Ar. is.* Tabiat,doğa.

t.+ı-dehr (062)

tabii: *Ar. sf.* Olağan, alışılmış, her zamanki gibi olan, beklenildiği gibi.

t. (037)

tabir: *Ar. is.* Deyiş, anlatım, ifade.

t. (004)

t.+ler (028)

tadiye: *Ar. is.* Bir fiili müteaddi etme. Etmek, ettirmek.

t. (052)

tahrir: *Ar. is.* Yazma, kitabet, kompozisyon.

t. (028)

takdir: *Ar. is.* Beğenme, beğenip belirtme, değer verme.

t.+de (054), (057)

takım: *T. is.* Benzer, gibi.

t.+(bir takım) (064)

takriben: *Ar. zf.* Aşağı yukarı, yaklaşık olarak.

t. (035)

talaş-: *T. f.* Dalaşmak.

t.-ur ul- (087)

tamam: *Ar. sf. ve is.* Bütün, tüm, tamamlanmış, bitmiş.

t. (038)

t.+it- (067)

t.+ul- (076)

tamçı: *T. is.* Damla.

t.+lar (003)

tanuşdır-: *T. f.* Tanıştırmak.

t.-up (087)

tap-: *T. f.* Bulmak.

t.-kan (108)

t.-kanlarını (108)

t.-up (025), (057), (089)

tapıl-: *T. f.* Bulunmak.

t.-maz ise (037)

tapılın-: *T. f.* Bulunmak.

t.-ur (037)

tapşır-: *T. f.* Vermek, iletmek.

t.-açak (075)

taraf: *Ar. is.* Yön, yan, doğrultu.

t.+ında (010)

t.+ından (002), (026), (026), (077)

taral-: *T. f.* Dağılmak.

t.-dı (025)

t.-makına (027)

tarat-: *T. f.* Dağıtmak.

t.-up (080)

tarif: *Ar. is.* Tanım, bir işin yapılış yöntemini açıklama ve belirtme.

t.+it- (008)

tarih: *Ar. is.* Tarih.

t. (006)

t.+inde (005), (022), (023)

tarmak: *is.* Dal, alan.

t. (060)

tartun-: *T. f.* Çekinmek.

t.-maz (081)

tarz: *Ar. is.* Üslup.

t. (015)

t.+da (003)

tasarruf: *Ar. is.* Bir şeyi istediği gibi kullanma yetkisi, kullanım.

t.+idil- (037)

tashih: *Ar. is.* Düzeltme, düzelti.

t.+kıl- (021)

taş: *T. is.* Taş.

t. (023), (085)

t.+larnı (086)

t.+nıñ

tatbik: *Ar. is.*Uygulama, pratik.

t. (031)

tatlı: *T. sf.* Tatlı.

t. (051), (051), (053), (057)

t.+dırlar (053)

t.+ul- (051), (051)

tatulaşdır-: *T. f.* Dostlaşmak, dostlaştırmak.

t. (087)

tecrübe: *Ar. is.* Deneme, sınama.

t. (003)

t.+ler (003)

tedkik: *Ar. is.* İnceleme.

t.+idilen- (073)

tefsir: *Ar. is.* Yorumlama.

t.+lerini (038)

teftiş: *Ar. is.* Bir görevin yolunda yürütülüp yürütülmediğini anlamak için yapılan araştırma, denetleme, denetim.

t.+it- (076)

t.+ler (018)

t.+lerge (003)

tekellüm: *Ar. is.* Söyleme, konuşma.

t.+de (056)

teklif: *Ar. is.* İncelenmek veya kabul edilmek için bir şey sunma, önerme, öneri.

t. (072)

tekrar: *Ar. is.* Bir daha, yine, yeniden, gene.

t. (004)

telif: *Ar. is.* Yazma.

t. (028)

t.+it- (005), (006)

tem: *is.* Lezzet, tat.

t.+li ul- (053)

t.+siz (050), (053)

ten: *Far. is.* İnsan vücudunun dış yüzü.

t.+ini (097)

tenke: *T. is.* Kazakça lira anlamında para birimi.

t.+ler (081)

teñri: *T. is.* Tanrı, yaratıcı.

t. (082), (087)

t.+den (084)

t.+si (087)

terakib: *Ar. is.* Terkipler, birkaç şeyden meydana getirilen şeyler.

t.+i (esalib-i terakib) (063)

terakki: *Ar. is.* İlerleme, yükselme, gelişme.

t.+sine (073)

terbiye: *Ar. is.* Eğitim.

t.+idil- (037)

tercih: *Ar. is.* Bir şeyi öbürüne göre daha iyi, üstün veya önemli sayma, yeğ tutma.

t.+idil- (075)

t.+it- (075)

tercüman: *Ar. is.* Çevirici.

t. (028)

t.+lar (015)

t.+larga (015)

tercüme: *Ar. is.* 1. Öz geçmiş.

t.+i hal (010)

2. Çevirme.

t.+kıl- (023)

tertip: *Ar. is.* Uygun bir sıraya, düzene koyma. Sıralama.

t. (032)

t.+i (tertibi) (039)

t.+idilen- (076)

t.+it- (025), (032), (033)

t.+kıl- (002), (004), (018)

t.+leri (043)

tesis: *Ar. is.* Yapma, kurma, ortaya çıkarmak.

t. (010)

t.+it- (007), (038)

tırış-: *T. f.* Çalışmak, çabalamak, özenmek.

t.-açaklardır (103)

t.-dıkları (014)

t.-dılar (081), (081)

t.-kan (101)

t.-mak (098), (108)

t.-uçan (080)

t.-up (080), (106)

tırışıl-: *T. f.* Çalışmak, çok çalışmak.

t.-ur (098)

tış: *T. is.* Dış.

t. (096)

t.+kı (080)

tiken: *T. is.* Diken.

t.+in (034)

tikrü: Kadar.

t. (089)

tikşir-: *T. f.* Teftiş etmek, araştırmak, incelemek.

t.-gen (101)

til: *T. is.* Dil.

t. (001), (004), (004), (004), (010), (029), (031), (032), (032), (034), (035), (036), (037), (037), (040), (043), (044), (047), (048), (049), (050), (051), (051), (053), (054), (055), (056), (059), (070), (073), (078), (085), (087), (107)

t.+i (060), (064), (085), (085), (086)

t.+imiz (011), (016), (016), (030), (037), (037), (042), (050), (057), (085)

t.+imizde (016), (020), (027), (052), (053), (055), (055), (101)

t.+imizge (002), (017), (018), (019), (023), (023)

t.+imizni (051), (051), (055), (055), (085), (090), (091), (102), (105)

t.+imizniñ (027), (028), (050), (053), (053), (057), (073), (103)

t.+inde (090)

t.+ine (086), (087)

t.+ini (030), (051), (086)

t.+iniñ (005), (061), (067)

t.+iñizni (056)

t.+it- (051)

t.+ler (009)

t.+lerden (052), (054), (105)

t.+lerge (057)

t.+leri (030), (033), (035), (042), (060)

t.+lerinden (066)

t.+lerine (006), (007), (008), (009), (012)

t.+lerinigine (063)

t.+lerni (056), (106), (107)

t.+lerniñ (090)

t.+ni (056), (064), (066)

t.+niñ (028), (038), (038), (051), (052)

t.+siz (030)

tilbe: *T. sf.* Aptal.

t. (085)

tile-: *T. f.* Dilemek.

t.-gen (105)

t.-p (080)

tilek: *T. is.* Dilek.

t.+i (tilegi) (084)

t.+imiz (tilegimiz) (087)

t.+ler (080)

tilifon: *Fr. is.* Telefon.

t. (016)

timir: *T. is.* Demir.

t. (087)

tintek: *sf.* Tembel.

t.+it- (085)

t. +ler (079)

tintir-: *T. f.* Titremek.

t.-ep (079)

tiriklik: *T. is.* Yaşam, hayat.

t. (096), (096)

t.+imizde (tirikligimizde) (096)

tiyn: *Rus. is.* Kuruş.

t. (053), (081)

t.+den (080)

tiyüş: *T. is.* Borçlu, değer, gerek.

t. (105), (107)

t.+li (049), (050), (096), (098)

t.+li ul- (105)

tiyüşli: *T. is.* Borçlu.

t.+dir (098)

tiz: *Far. s.* Tez, hızlı.

t. (106)

tiz-: *T. f.* Dizmek.

t.-gen (085)

t.-üp (085), (087)

Tobol: *Öz. is.* Rusya'da bir şehir.

T. (035)

tor-: *T. f.* Durmak.

t.-amız (079)

t.-dı (079)

t.-gan (081), (102), fakat

t.-ganında (066)

t.-mak (054)

t.-may (079)

t.-sunlar (015)

t.-up (086), (105)

t.-miym (079)

torıl-: *T. f.* Durmak.

t.-sun (004)

torlak: *T. is.* Acemi, terbiye görmemiş, evcilleşmemiş.

t.+kıl- (098)

toruçı: *T. is.* Durucu.

t. (016), (080)

totaş: *T. is.* İlgili, bağlı.

t.+dan (019)

totaşdır-: *T. f.* Bağlamak.

t.-dılar (087)

totıl-: *T. f.* Tutulmak.

t.-gan (053), (053)

toti: *Far. is.* Papağan.

t. (054)

Törik: *T. is.* Türk.

T. (005), (005), (006), (006), (007), (007), (007), (007), (008), (008), (009), (010), (035), (051), (060), (060), (060), (061), (064), (066), (067), (085), (085), (085), (085), (086), (086), (087), (090)

T.+ler (007), (035), (086), (090), (106)

T.+lerge (089)

T.+leri (012)

T.+lerine (054)

T.+leriniñ (049), (064)

T.+lerni (085), (087), (087), (089)

T.+lerniñ (008), (089)

T.+niñ (084)

Törikçe *T. is.* Krş. Törkiçe.**:** Türkçe.

T. (037), (102), (104), (105), (106), (104)

T.+de (105)

T.+den (105), (106)

Törk: *T. is.* Türk.

T.+lerni (091)

Törki: *T. is.* Türki.

T. (028), (038), (090), (102), (107)

Törkiçe Krş. Törikçe.**:** *T. is.* Türkçe.

T. (006), (073), (100)

T.+ni (010)

Törkistanlı: *T. is.* Türkistanlı.

T. (107)

Törkiye: *T. is.* Türkiye.

T.+dir (010)

törli: *T. sf.* Türlü.

t. (006), (007), (013), (096), (106), (103), (107)

töş-: *T. f.* Düşmek.

t.-üp (064), (065)

tözen-: *T. f.* Düzelmek, süslenmek.

t.-mek (053)

tözet-: *T. f.* Düzeltmek.

t.-mek (048), (049), (049), (102)

t.-ü (050), (055)

t.-ürlik (050)

tözü-: *T. f.* Düzmek.

t.-miş (022)

tug-: *T. f.* Doğmak.

t.-up (006)

tugrı: *T. sf.* Doğru.

t. (080), (094), (105), (105)

t.+da (052)

tugru: *T. sf.* Doğru, doğrultu, konu.

t.+da (002), (006), (073), (076), (102), (107)

t.+sı (030)

t.+sında (028), (037), (087), (100)

tuksan: *T. is.* Doksan.

t.+ı (yözde tuksan) (035)

tuñ-: *T. f.* Donmak.

t.-gan (049)

tupas: *sf.* Kaba.

t. (050), (053), (053)

t.+lıkdan (050)

tuplan-: *T. f.* Toplanmak.

t.-mış (102)

tüben: *T. is.* Aşağı.

t. (014), (015)

türe: *T. is.* Töre, yönetici.

t.+lerden (080)

tüzet-: *T. f.* Düzeltmek.

t.-mek (054)

tüzük: *T. is.* Doğru, temiz.

t. (081)

U

Ufa: *Öz. is.* Rusya'ya bağlı Başkurdistan Cumhuriyeti'nin başkenti.

u. (016), (035), (099)

ugıl: *is.* Oğul.

u.+larına (088)

ukı-: *T. f.* Okumak.

u.-ylar (098)

uku-: *T. f.* Okumak.

u. (079), (079), (079), (079), (079), (080), (080), (080), (080), (081), (081)

u.-gan (085), (085), (086)

u.-magan (085)

u.-mak (093)

u.-rga (032), (085), (098), (098), (098)

u.-rlık (032), (106)

u.-vımızda (085)

ukuçı: *T. is.* Okuyucu.

u. (022), (073)

u.+lar (002)

u.+lardan (002)

u.+larga (075)

ukur: *T. is.* Okur.

u. (012)

ukut-: *T. f.* Okutmak.

u.-makdır (107)

u.-urga (032)

ul-: *T. f.* 1. Olmak.

u.-açagı (artık ul-) (006)

u.-açagı (mönkarız ul-) (034)

u.-açagı (temli ul-) (053)

u.-açagımız (kibi ul-) (054)

u.-açagına (basdıruçı ul-) (021)

u.-açakdır (tamam ul-) (076)

u.-açaklarını (yardımçı ul-) (096)

u.-an (mahfuz ul-) (063)

u.-an (selamet ul-) (028)

u.-an (tatlı ul-) (051)

u.-an (vefat ul-) (005)

u.-arak (mahsus ul-) (073)

u.-dıgından (maruf ul-) (027)

u.-dıgından (moglak ul-) (015)

u.-dıgından (mömkin ul-) (015)

u.-dıkını (yararlık ul-) (103)

u.-dıklarını (zirek ul-) (008)

u.-dılar (birmez ul-) (079)

u.-dılar (hakim ul-) (014)

u.-dılar (nail ul-) (007)

u.-dılar (talaşur ul-) (087)

u.-madıklarından (uturak ul-) (061)

u.-makı (edebi ul-) (037)

u.-mamış (açık ul-) (077)

u.-ması (mahfuz ol-) (061)

u.-maz (mönkarız ul-) (032)

u.-mış (mönkarız ul-) (033)

u.-mışlardır (sebep ul-) (027)

u.-salar (muvaffak ul-) (032)

u.-salar (sanalur ul-) (030)

u.-sun (hayali ul-) (037)

u.-sun (sebep ul-) (073)

u.-uçı (haberdar ul-) (016)

u.-up (avare ul-) (034)

u.-up (makum ul-) (027)

u.-up (tiyüşli ul-) (105)

u.-up (zayi ul-) (037)

u.-ur (urınlı ul-) (098)

u.-urlık (mohtac ul-) (057)

u.-uvı (tatlı ul-) (051)

u.-uvı ise (belig ul-) (051)

2. Gerçekleşmek veya yapılmak.

u.-dıgımızdan (075)

u.-sa (006)

u.-urlar (016)

3. Şu veya bu halde bulunmak, var olmak, mevcut olmak.

u.-abilür (004)

u.-açagı (003)

u.-açagında (003)

u.-adır (107)

u.-an (006), (006), (008), (012), (012), (015), (020), (023), (024), (026), (035), (036), (037), (038), (040), (043), (044), (047), (057), (067), (076), (094), (094)

u.-arak (035), (035), (073), (075)

u.-dıgı (002), (013), (016), (050), (076)

u.-dıgından (003), (060)

u.-dıgını (005), (050), (050)

u.-gan (055), (105), (106)

u.-madıgı (041)

u.-madıgını (012)

u.-magan (014), (030), (055)

u.-mak (107)

u.-makı (037)

u.-masa (066)

u.-maz (030), (033), (073)

u.-maz mı (031)

u.-mış (019)

u.-mış mıdır (016)

u.-mışdır (018), (037)

u.-sa (049), (073), (081), (096), (106), (108), fakat

u.-sun (014), (038), (056), (056), (073), (108)

u.-up (010), (054), (060), (061)

u.-ur (031), (051), (096)

u.-ur idi (066)

4. Varlık haline gelmek, meydana gelmek, yaratılmak, vuku bulmak, gerçekleşmek.

u.-açakdır (042), (096)

u.-ganlarnıgına (103)

u.-masa (034)

u.-may (055)

u.-maz (023), (028)

u.-mışdır (010)

u.-sa (004), (028), (037), (055), (096), (101), (104)

u.-sa idi (002)

u.-sak (015)

u.-sam (094)

u.-sañız (015)

u.-ur (051)

u.-ur (sebep ul-) (034)

u.-ur idi (002)

u.-ur idiñiz (015)

u.-urga (098)

ul: *T. sf. ve zm.* Uzakta olan orada bulunmayan, kendisi hakkında konuşulan canlı ve cansız varlıkları veya kavramları belirtmek için kullanılan işaret sıfatı.

u. (035), (054), (054), (087)

ulın-: *T. f.* Olma işine konu olmak.

u.-dı (derc ulın-) (074)

u.-dı (neşr ulın-) (026)

u.-mak (derc ulın-) (041)

u.-maz (inkar ulın-) (016)

u.-mış (derc ulın-) (044)

u.-mışdır (neşr ulın-) (024)

u.-mışdır (tab ulın-) (020)

u.-ur (derc ulın-) (041), (044), (045), (073)

u.-urga (038)

u.-urlar (derc ulın-) (043)

un: *T. is.* On.

u. (019), (081), (081)

u.+ar (080)

u.+beş (081)

u.+sigiz miñ (067)

unda-: *T. f.* Yöneltmek.

u.-dı (102)

unlar: *T. is.* Onlar.

u.+a (086)

Urenburg: *Öz. is.* Rusya'da bir şehir.

U. (015), (016), (022), (035)

urın: *T. is.* Yer, mekan.

u.+da (109)

u.+ga (085)

u.+ına (urnına) (051), (052), (065), (096), (096)

u.+ında (urnında) (089), (089)

u.+larda (007)

u.+larına (096)

urınlaş-: *T. f.* Yerleşmek.

u.-kan (096)

urınlaşdır-: *T. f.* Yerleştirmek.

u.-uçılardır (096)

urınlı: *T. sf.* Uygun.

u.+ul- (098)

urınsız: *T. sf.* Uygunsuz, yersiz.

u.+dır (105)

urta: *T. is.* Orta.

u.+ga (104)

urtaça: *T. sf.* Orta büyüklükte.

u. (085)

urtak: *T. is.* Ortak, aynı.

u. (107)

urtaklaş-: *T. f.* Yardımlaşmak.

u.-masalar mu (081)

u.-urga (096)

urun: *T. is.* Yer.

u. (041)

Usmanlı: *Öz. is.* Osmanlı.

U. (054), (087)

U.+larnıñ (107)

usul: *Ar. is.* Yöntem.

u.+ını (028)

u.+i cedide (034), (034), (034)

utız: *T. is.* Sayı, otuz.

o.+iki (025)

utur-: *T. f.* Oturmak.

u.-dı (065)

u.-ış (088)

uturak: *T. is.* Yerleşik.

u.+ul- (061)

uturuçı: *T. is.* Oturucu, oturan.

u.+larnıñ (004)

uy: *T. is.* Düşünce, fikir.

u. (095)

u.+ga (096)

u.+lar (082), (096), (096)

u.+larını (096)

u.+larnı (096)

uyav: *T. is.* Uyanık.

u. (008)

uyla-: *T. f.* Düşünmek.

u.+ñız (081)

u.-p (103)

u.-ymız (098)

Ü

ügren-: *T. f.* Öğrenmek.

ü.-mek (006)

ügrençük: *T. is.* Öğrenilen.

ü.+lerini (096)

ügret-: *T. f.* Öğretmek.

ü.-seler (032)

ügretüçi: *T. is.* Öğretici.

ü. (097)

ükin-: *T. f.* Üzülmek.

ü.-mekdeyim (021)

Ümer Cani Uzak: *Öz. is.* Dil yarışına katılan yarışmacı.

Ü. (068)

ürf: *Ar. is.* örf.

ü. (063)

ürnek: *is.* Örnek.

ü. (081)

ü.+al- (067)

üsdir-: *T. f.* Büyütmek, ilerletmek.

ü.-üp (085), (097)

üt-: *T. f.* Geçmek.

ü.-di (035)

ü.-mez (035)

ü.-üp (085)

ütdir-: *T. f.* Kabul ettirmek.

ü.-ir (063)

ütin-: *T. f.* Yalvarmak.

ü.-em (067)

ü.-mekdemen (109)

ütken: *T. sf.* Geçen.

ü. (095)

üyle: *sf.* Öyle.

ü. (015)

üz: *T. is.* Öz, kendi.

ü. (007), (007), (016), (020), (023), (027), (037), (038), (050), (050), (054), (055), (055), (055), (056), (076), (085), (085), (086), (105), (108)

ü.+imiz (105)

ü.+imizni (089)

ü.+iñ (091)

ü.+iñde (055)

ü.+iñe (098)

ü.+iñiz (081)

ü.+iñizge (081)

ü.+iñniñ (089)

ü.+iñsin (085)

ü.+leri (016), (080), (088), (098)

ü.+lerine (030)

ü.+leriniñ (012), (015), (035), (043)

üzge: *T. s.* Başka.

ü. (089)

ü.+lerden (089)

üzre: *T. takı.* Üzere.

ü. (107)

V

vakıt: *Ar. is.* Vakit.

v. (015)

v.+da (019), (035), (079)

v.+lar (007), (035)

v.+larda (007), (016), (042)

v.+larında (032)

var: *T. sf. ve is.* Var.

v. (016), (034), (090)

v.+dır (096), (101), (105),

v.+idi ise (109)

v.+ları (019)

v.+mı (067)

var-: *T. f.* Varmak.

v.-ırga (075)

v.-makdalardır (035)

v.-makı (016)

v.-up (062)

varıl-: *T. f.* Varılmak.

v.-dıgında (076)

vatanperverlik:*Ar.+Far.+T.is.* Vatanperverlik.

v.+lerini (008)

vazife: *Ar. is.* Vazife, görev.

v.+dir (030)

ve: *Ar. bağ.* İki kelime veya iki cümle arasında vir bağ olduğunu anlatır.

v. (002), (003), (003), (003), (003), (004), (004), (005), (005), (006), (007), (007), (008), (009), (011), (013), (013), (014), (014), (014), (015), (015), (016), (016), (016), (016), (018), (019), (019), (020), (021), (021), (022), (023), (024), (027), (027), (027), (027), (027), (028), (028), (028), (030), (031), (031), (032), (032), (032), (032), (032), (033), (034), (034), (034), (035), (035), (035), (037), (037), (037), (037), (037), (038), (049), (049), (050), (050), (051), (051), (051), (052), (052), (053), (053), (053), (054), (054), (054), (054), (055), (055), (056), (056), (056), (056), (057), (057), (061), (062), (063), (067), (072), (073), (073), (073), (073), (073), (079), (080), (080), (081), (081), (085), (085), (087), (089), (089), (091), (093), (094), (094), (094), (094), (094), (094), (094), (095), (095), (096), (096), (096), (096), (096), (096), (097), (097), (097), (098), (098), (099), (110)

vefat: *Ar. is.* Vefat, ölüm.

v. (010)

v.+ul- (005)

veya: *Ar.+Far. bağ.* Ayrı olmakla birlikte aynı değerde tutulan iki şeyi anlatan kelimelerden ikincisinin önüne getirilir.

v. (055)

Vilyaminof Zirnof: *Öz. is.* Rus müsteşrik.

V. (026)

vir-: *T. f.* 1. Herhangi bir hale yol açmak, sağlamak, temin etmek.

v.-eçekine (102)

2. İsimlerle birleşerek birleşik fiil oluşturur.

v.-di (karar vir-) (073)

v.-di (süz vir-) (102)

v.-dik (karar vir-) (075)

v.-irlik (kümük vir-) (067)

v.-mekleri (ehemmiyet vir-) (003)

v.-miş (rahatlık vir-) (015)

3. Vermek, ihsan etmek.

v.-ir (073)

4. Yanında, yakınında, elinde veya üzerinde olan bir şeyi başkasına iletmek, eriştirmek, ulaştırmak, teslim etmek.

v.-ir (015)

v.-miş (015)

viril-:*T. f.* Verilmek

v.-di (karar viril-) (004)

v.-miş (016)

vöcut: *Ar. is.* Vücut.

v.+a (vöcuda) ketür- (026)

v.+a (vöcuda) (vöcuda kiltürül-) (066)

Y

ya: *Far. bağ.* Bir düşüncenin karşıtı düşünülürken kullanılır.

y. (085), (004), (077), (081), (098)

yagmur: *T. is.* Yağmur.

y.+lar (003)

yahşı: *T. sf.* İyi, güzel.

y. (081), (082), (082), (091), (096), (097), (097), (097), (097), (097)

y.+gına (101)

yahşıla-: *T. f.* İyi görmek.

y.-p (101)

yahşılık: *T. is.* İyilik, güzellik.

y.+larına (096)

Yahudi: *Öz. is.* Yahudi milleti.

Y.+ler (034)

yak: *is.* Taraf.

y.+larında (080)

yaktı: *T. is.* Parlak, ışıklı, aydınlık.

y. (088)

yaktılık: *T. is.* Aydınlık.

y.+larına (097)

y.+larını (096)

yalga-: *T. f.* Eklemek.

y.-p (088)

yalkav: *sf.* Tembel, erinen.

y.+mız (053)

yalñız: *T. sf. ve is.* Yalnız.

y. (030), (051), (055), (105)

y.+gına (088)

yaman: *T. sf.* Kötü.

y.+larnı (091)

yamanlık: *T. is.* Kötülük.

y.+ları (096)

yan: *T. is.* Yan, yer.

y.+ımızga (015)

yap-: *T. f.* Yapmak.

y.-masak (079)

y.-up (079), (079)

yapıl-: *T. f.* Yapılmak.

y.-mamış (002)

yara-: *T. f.* Yaramak.

y.-mıyaçagını (016)

y.-r (094)

y.-r idi (079)

y.-rlık ul- (103)

y.-sa (098)

yariy: *T. is. Tamam, olur.*

y.(016), (079)

y.+niñ (079)

yaramaz: *T. sf. ve is.* Yaramaz, gereksiz.

y. (096)

yarat-: *T. f.* Yaratmak.

y.-dıñ (089)

y.-kan (085), (087)

y.-kanlarıñnı (085)

y.-kanlarıñnıñ (087)

y.-madıgıñ (089)

yardım: *is.* Yardım.

y.+idüçi (096)

y.+it- (098), (098)

yardımçı: *is.* Yardımcı.

y.+ul- (096)

yarış: *T. is.* Yarış, müsabaka.

y.+da (104), (105)

y.+ga (102), (102)

y.+ı (001), (004), (004), (004), (037), (040), (043), (044), (070), (073), (078)

y.+ında (036)

yarış-: *T. f.* Yarışmak.

y.-alar (088)

y.-amız (090)

yarlılan-: *T. f.* Zor durumda kalmak.

y.-dı (079)

yasa-: *T. f.* Yapmak, oluşturmak.

y.-mak (052)

y.-masunlar (089)

y.-p (080), (088)

y.-v (056)

yasal-: *T. f.* Yapılmak.

y.-makı (023)

yaş: *T. is.* Genç.

y. (003), (096)

y.+lar (081)

y.+larımız (079)

y.+larnıñ (102)

yaşa-: *T. f.* Yaşamak.

y.-dıkları (035)

y.-p (079)

y.-vlarına (096)

yaşlı: *T. sf.* Gençlik.

y. (107)

yat: *T. sf. ve is.* Yabancı, başka.

y. (037), (056)

yavuz: *T. sf.* Düşman.

y. (094)

yaz-: *T. f.* Yazmak.

y.-a al- (102)

y.-açak (103)

y.-açaklarımız (109)

y.-ar (012), (015)

y.-arga (014), (032), (103)

(050), (103), (105), (109)

y.-arlık (103)

y.-dık (108)

y.-dıkda (054)

y.-dım (021)

y.-gannı (106)

y.-ma (021)

y.-madıgım (021)

y.-mak (014), (016), (051), (052), (103)

y.-makdadır (015)

y.-makdan (073)

y.-makıñızını (067)

y.-maknı (012)

y.-mamış (016)

y.-mışdır (008), (012)

y.-mışlar (027)

y.-sak (105)

y.-salar (032), (108)

y.-u (088)

y.-uda (090)

y.-up (002), (013), (015), (015), (107)

y.-uvını (102)

yazdır-: *T. f.* Yazdırmak.

y.-mış (016)

yazıl-: *T. f.* Yazılmış.

y.-dıgı (054)

y.-gan (080), (104)

y.-mak (037)

y.-mış (003), (016), (026), (042), (077), (077), (109)

y.-mış idi (072)

y.-mışdır (010), (016)

y.-up (105)

y.-ur (042)

yazılın-: *T. f.* Yazılmak.

y.-açak (076)

yazma: *T. is.* Basım tekniğinin gelişmediği dönemlerde, elle yazılmış kitap.

y. (005), (025)

yazu: *T. is.* Yazı.

y. (090), (100), (102), (103), (109)

y.+da (056), (105)

y.+lar (080)

y.+mızdan (016)

y.+mızga (016)

y.+mıznıñ (016)

y.+muzdan (105)

yazuçı: *T. is.* Yazar.

y. (052)

y.+lar (104)

y.+larımız (103)

y.+larnıñ (073)

yazuv: *T. is.* Yazı.

y.+ı (023)

y.+ımnıñ (109)

yene: *T. zf.* Yine.

y. (079), (096)

yengil: *T. sf.* Kolay.

y.+dir (052), (052), (057)

Yeñgi Bohara: *Öz. is.* Şehir ismi, Yeni Buhara, Kagan.

Y. (092)

yeñi: *T. sf.* Yeni.

y. (016), (035), (054), (054), (055), (056)

yer: *T. is.* 1. Bir şeyin, bir kimsenin kapladığı, bulunduğu, yerleştiği alan, bulunulan, durulan çevre, yöre.

y. (004), (062)

2. Bölge, ülke, vatan, memleket, diyar.

y.+de (004), (027)

y.+indegine (055)

y.+lerde (080)

y.+lerden (079)

3. Gerektiği biçimde, gerektiği kadar.

y.+ine (108)

4. Gezinilen, ayakla basılan taban, zemin, toprak, yeryüzü.

y. (087)

y.+de (089), (094)

y.+yözi (087), (088), (094), (096), (096), (096), (098)

5. Herhangi bir şeye, bir işe ayrılmış bölüm veya alan.

y.+ine (055)

6. Önem, değer, ehemmiyet, fonksiyon, görev, mevki.

y.+inde (053)

7. Taraf, yön, cihet, kısım, nokta.

y.+ge (107), (107)

8. Vaziyet, durum, konum, nokta.

y.+de (056)

y.+ge (090)

9. Bir şeyin, bir kimsenin kapladığı, bulunduğu, yerleştiği alan, bulunulan, durulan çevre, yöre, mahal, mekan, makam, mevki.

m.+inde (004)

m.+lerine (062)

yerleş-: *T. f.* Yerleşmek.

y.-ir (096)

yet-: *T. f.* Yetmek.

y.-ken (108)

y.-kençe (079)

y.-se (008)

yeter: *T. sf.* Yeter.

y.+lik (080)

yetiş-: *T. f.* Yetişmek.

y.-digimiz (018)

yetkür-: *T. f.* Ulaştırmak, bitirmek.

y.-ürge (108)

yıbarıl-: *T. f.* Gönderilmek.

y.-up (041)

yıg-: *T. f.* Yığmak, toplamak.

y.-up (032)

yıl: *T. is.* Yıl, sene.

y. (002), (054), (072), (079), (079), (081)

y.+da (023), (026), (054)

y.+dan (064)

y.+ga (064)

y.+ına (081)

y.+larda (016)

y.+nıñ (102)

yırak: *T. sf. ve is.* Uzak.

y. (030), (042)

yikirmi: *T. is.* Sayı, yirmi.

y.+miñ (079)

yit-: *T. f.* Yetmek.

y.-e (081)

yokarı: *T. is.* Yukarı.

y. (015), (016)

y.+da (080), (081)

yomırta: *T. is.* Yumurta.

y.+sı (086)

yon: *T. is.* Yün.

y.+ga (034)

yort: *is. Esk. T. beri kullanılır. Kökü belli değil.* Yurt.

y. +ı (079), (080)

y.+idi (080)

y.+ımız (079), (079), (079)

y.+ına (081)

y.+ını (079), (080), (081)

yör-: *T. f.* Yürümek.

y.-mekde (034)

y.-mekleriniñ (038)

y.-meñiz(079)

y.-miş (006)

yörgüçi: *T. is.* Yürüyen.

y.+ler (106)

yöri-: *T. f.* Yürümek.

y.-mek (054)

y.-r (020)

y.-y (088)

yörit-: *T. f.* Yürütmek.

y.-mek (055)

y.-üp (087), (087)

yöritil-: *T. f.* Yürütülmek.

y.-gen (053)

yöritüçi: *T. is.* Yürütücü.

y.+ler (042)

yörü-: *T. f.* Yörümek.

y.-p (087)

y.-vini (054)

yörüçi: *T. is.* Yörüyen.

y. (034), (098)

yöz: *T. is.* 1. Doksan dokuzdan bir fazla, on kere on.

y.+(öç yöz) (019)

y.+de (özde tuksan) (035)

y.+ge (060)

2. Sebebiyle.

y.+inden (008)

3. Sima, çehre.

y. (002)

y.+lilik (iki yözlilik) (094)

4. Yüzey, satıh.

y.+inde (033)

y.+inde (yer yözi) (088), (094), (096), (096), (098)

y.+indegi (yer yözi) (087), (096)

y.+inden (021)

yugal-: *T. f.* Yok olmak.

y.-up (057)

y.-ur (021)

yugalt-: *T. f.* Kaybetmek.

y.-u (056)

yugış: Uygun olmayan.

y.+sız (050)

yuk: *T. sf. ve is.* Yok.

y. (003), (012), (018), (021), (037), (050), (053), (067), (079)

y.+dır (028), (052), (052), (105)

y.+idi (101)

y.+sa (016), (096)

yukla-: *T. f.* Mahrum kalmak.

y.-madıkı (105)

yuksa: *T. bağ.* . Yoksa.

y. (081), (085), (105)

yul: *T. is.* Yol.

y. (012), (037), (090), (096), (102), (103), (107), (108)

y.+dan (073), (073), (109)

y.+ı (029), (076)

y.+ları (096)

y.+larında (096)

y.+nı (081), (088)

yulçı: *T. is.* Yolcu.

y.+lar (079), (079)

yuldaş: *T. is.* Yoldaş, arkadaş.

y. (094)

y.+ları (087)

yün: *T. is.* Yön.

y.+ini (079)

Z

Zahmet: *Ar. is.* Sıkıntı, güçlük, yorgunluk, eziyet, meşakkat.

z.+çek- (004)

zaman: *Ar. is.* Devir.

z.+lar (035)

z.+larda (062)

z.+larga (016), (023)

zan: *Ar. is.* Zan, sanı.

z.+idil- (053)

z.+idüçi (016)

zapatiye: *Rus. is.* Virgül.

z.+ler (016)

zarar: *Ar. is.* Bir şeyin, bir olayın yol açtığı çıkar kaybı veya olumsuz, kötü sonuç, dokunca, ziyan.

z. (033)

z.+lı (054)

zat: *Ar. is.* Kimse, kişi.

z. (014), (028), (028)

z.+lar (027)

z.+nıñ (019)

zayi: *Ar. sf. ve is.* Yitmiş, kaybolmuş olan, yitik, kayıp.

z.+ul- (037)

zikr: *Ar. is.* Anma, söyleme, sözünü etme.

z.+it- (066)

zirek: *Far. sf.* Akıllı, keskin zekalı.

z.+ul- (008)

ziyanlı: *Far. +T is.* Zarara uğramış.

z.+dır (063)

Zoyuf: *Öz. is.* Kitap adı.

Z. (023)

zur: *Far. sf.* Büyük.

z.+ga (081)

zurayt-: *Far.+T. f.* Büyütmek.

z. -a (054)

Geçerli kelime: 4238

Toplam kelime: 4238

Geçersiz kelime: 0

Alt madde: 2347

Madde: 1199